

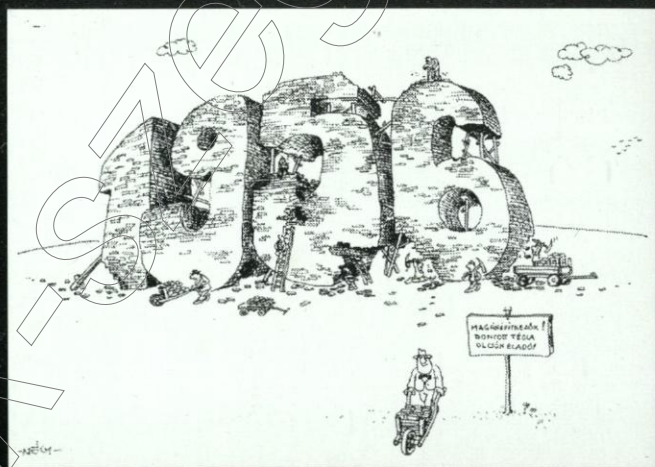
SZEGED

A város
folyóirata

12. évfolyam 10. szám
2000. október

Fekete-fehér

Németh György

karikatúrái

SZEGED

Várostartörténeti, kulturális
és közéleti magazin
12. évfolyam, 10. szám
2000. október

Tartalom

MILLENNIUM	2	Magyarország és szomszédai az első ezredfordulón (Kazárok, besenyők, volgai bolgárok) - <i>Márton Alfréd</i>
	6	A szuverenitás szellemében (Párhuzamok a középkori bajor és magyar egyházi bíraskodás között) - <i>Balogh Elemér</i>
KITEKINTŐ ✓	8	Háromhatár (Meghatározottságok és egymásrataltság a szomszédügyi kapcsolatokban) - <i>Besenyi Sándor</i>
ABA-NOVÁK ✓	15	Az emberi érzésvilág kifejezése (Aba-Novák Vilmos grafikai munkássága) - <i>B. Supka Magdolna</i>
	✓ 18	„Egy új, tisztultabb élet felé“ (Hősök kapuja építészeti és helytörténeti jelentősége) - <i>Tóth Attila</i>
	✓ 23	Titokzatos festési receptjei voltak (A Hősök kapuja falképeinek restaurálása) - <i>Forrai Kornélia</i>
	✓ 27	„Megcselekedtük, amit megkövetelt a haza“ (A Porta heroum újraváratása) - <i>Trogmayer Ottó; Időutazás Aba-Novákkal</i> - <i>Kováts Kristóf</i>
TÖRTÉNELEM ✓	30	Hamisság és igazság (Halállista - 1956 - Szeged) - <i>Bálint László</i>
PÁLYAKÉP ✓	34	A kardtól a szikéig (Budapest, Szana, Szeged) - <i>Pajor László</i>
MÚLTIDÉZŐ ✓	37	Koponyavizsga 1937-ben (Szeleánszky Ferenc pályaképe) - <i>Péter László</i>
	✓ 42	Szeged Széchenyije és a nemzeti lélek (Vedres István művelődéspolitikai nézeteiről) - <i>Miklós Péter</i>
MŰVÉSZET ✓	44	Hagyomány és küldetés (Bánvölgyi László szobrairól) - <i>Tóth Attila</i>
KÖNYVMUSTRA ✓	46	Elfelejtett szegedi utcák krónikása (Takács Tibor harmincadik kötetéről) - <i>Polner Zoltán</i>
	✓ 48	Hol sírjaink domborulnak (Apró Ferenc könyve a szegedi őskertek lakóiról) - <i>Ruszoly József</i>

A címlapon *Aba-Novák Vilmos: Hősök kapuja* nagyboltívének restaurált faliképe, fotó: *Dömötör Mihály*;
borító 2. oldalán **Fekete-fehér** - *Németh György* karikatúrái;
3. oldalán **Kétszáz éves a szegedi színjátszás**
(A színház fénykora) - *Sándor János* rovata; 4. oldalán
Szegedi üvegművesség (A Hági üvegablakai -
Fotó: *Dömötör Mihály* - *Bátyai Gitta* rovata

SZEGED

a város folyóirata

Megjelenik havonta

Főszerkesztő: ZOMBORI MIHÁLY

Felelős szerkesztő: TANDI LAJOS

Szerkesztőbizottság: Benyik György, Csizmazia György,

Darvasi László, Gyémánt Iván, Lengyel András, Koczor György,

Sándor János, Solymosi Frigyes, Zombori István

Kiadja a Szegedi Városi Televízió Kht.

6720 Szeged, Dózsa György u. 2., tel.: 62/426-788

Felelős kiadó: ARATÓ LÁSZLÓ

Készült az Engi és Kis Bt. nyomdájában

Felelős vezető: Engi Gábor

Magyarország és szomszédai az első ezredfordulón

Kazárok, besenyők, volgai bolgárok

Élettér

A kelet-európai steppe övezete a Kárpát-medencétől a mai Ukrainán át a középső Volga-vidékig terjed. Délről a Fekete-tenger északi partja és a Kaukázus hegyvonulatai szegélyezik, keleten a Volga folyó. Északról a középső Volga-vidéktől a Kárpátokig terjedő sávban a steppe észak felé fokozatosan átmegy a ligetes steppe, majd az erdő övezetébe. Földrajzi, kulturális, civilizációs szempontból szerves része Belső-Ázsiának, amely nyugatról a magyar Alföldtől húzódik keletre egészen a kínai Nagy Falig. Keletről természetes folytatása a Volga és az Urál folyók medencéje, majd a Kazak steppe. A kelet-európai steppevidék folyókban rendkívül gazdag, a Volga mellett a Don, Dnyeper, Bug, Dnyeszter és ezek vízrendszere a Fekete-tengerbe ömlik. Mérsékelt meleg-száraz éghajlat, meleg, száraz nyár és hideg tél, 250-400 mm évi csapadék jellemzi. A steppe füves, talaja feketeföld, állattartásra kiválóan alkalmas. Területén a termelés állattartó formájának egyedi rendszere alakult ki, amelyet nomadizmusnak nevezünk. A nomadizmust a nagyállattartó rideg állattartás dominanciája, a szabályszerű legelőváltó-rendszer jellemzi. A vándorlás a téli és a nyári szállás között zajlik, folyók, itatóhelyek mentén, s a vándorlásban a nomád közösség minden tagja részt vesz. A nomadizmus primitív önellátó gazdaság volt. A nomád a maga szükségleteit ki tudta elégíteni saját nomád életterén belül. Az élelmezést és a lakást a nomád állattartás termékeiből teremtette elő. A legfontosabb állat a ló volt, amelyet közlekedésre, táplálkozásra, eszlszők készítésére használtak, emellett tartottak juhot, szarvasmarhát is.

Kazárok

A térség területét a tárgyalt kor előestéjén egy, majd 300 éves múlttal rendelkező politikai szervezet, a Kazár Kaganátus tartotta kezében. A 7. század közepén vagy második felében a Kaukázus előterét uraló onogur-bolgár hatalmat váltotta fel. Soknemzetiségű birodalmukban különböző török nyelvű törzseket, szavirokat, keleti szlávokat, iráni alánokat és finnugor nyelvű etnikumokat fogtak össze. A kazárok abban az időben lettek a kelet-európai steppe uraivá, amikor e terület politikailag felértékelődött. A szászánida Perzsia bukása, majd iszlamizálása után a kazárok által uralt terület a terjeszkedő arabok és Bizánc harcának keresztútjába került. A 7-8. század az egymást követő arab hadjáratok sora a kazár történelemben. Ezekben a harcokban a kazárok a bizánciak szövetségesei voltak. Az arabok több alkalommal törtek be kazár területre, Derbent 710-711-ben és 713-714-ben arab kézre jutott. Annak ellenére, hogy a kazárok 730-ban fontos csatát nyertek Ardabil mellett, le kellett mondaniuk korábbi területükről, Transzkaukáziáról, sőt 737-ben az arabok rövid időre az iszlám felvételére tudták kényszeríteni a kazár uralkodót. De végül is az arabok nem érték el hódítási céljukat, a kalifátuson belül támadt belharc miatt a Kaukázus vonalától északra levő vidéket nem tudták uralmuk alá hajtani. A Kazár Kaganátus egyik világtörténelmi érdeme, hogy fel tudta tartóztatni az arab előrenyomulást, s ezzel megakadályozta az iszlám kelet-európai előretörését. A másik érdeme, hogy 250 éven keresztül nem engedett át területén keletről jött népvándorlási hullámokat Közép-Európába.

A Kazár Kaganátus különböző politikai és kulturális hatásoknak volt kitéve. A kaganátust nomád török törzsek alapították, de területén éltek földművesek is. A vezető réteg és a nomád törzsek nagy része a steppe hagyományos vallását, a tengrizmust követte. Hamar megjelent azonban Bizánc hatására a kereszténység, a muszlimok révén pedig az iszlám. A birodalom megerősödése szükségessé tette az uralkodó réteg számára, hogy a hatalom legitimizációját ideológiai téren is biztosítsa. Feltehetően a 8. század végén a kazár uralkodó és környezete áttért a zsidó hitre, és ezt tette államvallássá. E hitet választották külpolitikai megfontolások miatt is, hiszen így függetleníteni tudták magukat a keresztény Bizánctól és a muszlim kalifátustól. A Kazár Kaganátus gazdaságára jellemző, hogy az állattartó pásztorkodás mellett területén a fejlett földműves és a városi kézműves kultúra is megtalálható. A nomadizálásról aránylag korán áttértek a félnomád életmódra, ennek során decembertől márciusig téli szállásra húzódtak. Nőtt azoknak a száma, akik - állattal nem rendelkezők - földműveléssel, kézművességgel kezdtek el foglalkozni. A kazárok szántóföldjeiről, szőlőskertjeiről a muszlim források is megemlékeznek, híres lehetett Sze-mender város 4 ezer szőlőskertje. A kaganátus jelentős nemzetközi kereskedelmet bonyolított le, egyrészt a Bizánc és Kína közötti kelet-nyugati távolsági kereskedelem fontos útvonalát ellenőrizte, másrészt az északi szláv és volgai-bolgár területekről a prém, méz, viasz, fa, rabszolga kereskedése a kazárok által ellenőrzött Volgán zajlott le. A 8-9. században Kelet-Európa legjelentősebb államalakulata volt, a környező területeket és népeket vazallusi függésbe kényszerítette. A kazároknak fizettek adót a környező szláv népek, a volgai bolgárok, a magyarok. Hatalmi berendezkedésük kapcsán a források szakrális kettős királyság meglétéről tájékoztatnak. A szakrális uralkodó mitikus erejével biztosította a birodalom virágzását, s hogy ezt megőrizze, rituális beavatási szertartáson vett részt, s rituálisan áldozták fel. A tényleges hatalmat a hadvezér képviselte. Fejlett államiságuk ellenére nem tudjuk bizonyítani, hogy fejlett írásbeliséggel rendelkeztek volna. Ismerték a héber írást, illetve a rovásírást, ez utóbbi a mai napig megfejtetlen.

A 9. századra a Kazár Kaganátus hatalma megrendült. Ezt a tényt mutatja, hogy az alávetett népek sorra szakadtak le, kiváltak a magyarok, a kavarok, a keleti szlávok, a 920-as években a volgai bolgárok, és hogy kazár érdekszférába tartozó területre költöztek a keletről jövő besenyők. Az agonizáló birodalomnak a kegyelemdőfést az orosz-varég seregek adták meg. A skandináv eredetű varégek 882-ben egyesítették a keleti szláv törzseket, veze-

tőjük elfoglalta Kijevet, amely addig kazár település volt. A város a Rusz Fejedelemség székhelye lett. Az oroszok már 870-től kezdve rablótámadásokat kezdtek vezetni a Kaszpi-tenger gazdag kikötővárosai ellen. Sikertelen első kísérlet után 910 körül támadásukat újra megismélték. Az újabb akcióikhoz (912, 914) a kazár kagan bélelegyezését is sikerült megszerezniük. Az ismétlődő orosz támadások nyomán a kaganátus muszlim lakosságának és az uralkodó iszlám hitű testőrségének elégedetlensége miatt a kagan kénytelen volt megtiltani a víziutak további használatát. Válaszul 965-ben Szvjatoszláv kijevi fejedelem elpusztította a kazár városokat, többek között a fővárost, Etilt is. A súlyos vereség után a kazár hatalom lealldozott. A gyér számú források arról tudósítanak, hogy a fővárosból elmenekült lakosság idővel visszaköltözött, illetve, hogy a kazárok egy része a Kaukázus hegyeibe húzódott vissza. A Krím-félsziget környékén is feltűntek a kazárok, 1016-ban a ruszok II. Basileios (976-1025) bizánci császár hajóhadának támogatásával megsemmisítő csapást mértek rájuk. Van híradásunk arról, hogy Kijevben szintén élt zsidó vallású kazár közösség. A 11. század közepétől már nem esik szó róluk, nyilvánvalóan beolvadtak a környező etnikumokba. A kelet-európai steppe részekre esett szét, keleti része az Aral-tó környéki Hvárezm érdekszférájába került, s így itt az iszlám kezdett tért hódítani, a nyugati területek a besenyők, a Kijevi Rusz és Bizánc csatározásainak színterei lettek. Központi hatalom, amely újra egyesíteni tudta a térséget, csak a 13. században jött létre a mongolok által megteremtett Arany Horda révén.

Besenyők

Eredetük ködbe vész, a kelet-európai steppét megszálló besenyők az Urál folyó nyugati oldaláról érkeztek, de ide is még keletebről vándoroltak. Az Urál folyó menti szállásterületen élő besenyőket a 9. századi muszlim szerzők és Biborbanszületett Konstantin bizánci császár is említi. Közép-Ázsiában a 9. század második felében egyfajta hatalmi egyensúly alakulhatott ki az ott élő karlukok, kimekek és oguzok között. Ezt a hatalmi egyensúlyt a mámánida Iszláim emír 893-as, a pusztai népek ellen indított támadása alapjaiban megváltoztatta. A karluk hatalom megrendült, a kimekek önálló birodalmat alapítottak, míg az oguzok rátámadtak a nyugati szomszédokra, a besenyőkre, területüket bekebelezték, s kiterjesztették hatalmukat az egész Kazak steppe középső részére. A besenyők egy része helyben maradt, s elfogadta az oguz uralmat, a többiek először valószínűleg a Kazár Birodalom központi területére, azaz a Kaukázus előterébe próbáltak vonulni, de ezt a kazárok megghiúsították. Így a kazárok központi területétől északra keltek át a Volgán meg a Donon, és törtek rá a magyarok Fekete-tenger partján levő szállásaira. Simeon bolgár uralkodó hírül véve a besenyők előrenyomulását, maga is hadba szállt, s betört a magyarok szállásterületére. A két oldalról fenyegetett magyar törzsszövetség lakhelyének feladására kényszerült, s beköltözött a Kárpát-medencébe.

A besenyők történetéről gyér adatokkal rendelkezünk, ezeket nem is könnyű biztonságosan elhelyezni térben és időben. Biborbanszületett Konstantin közöl olyan értesítéseket, amelyek felhasználhatók a besenyők 9-10. századi történetéhez. A De administrando imperio szerint a besenyők országa nyolc tartományra oszlott, amelyek élén fejedelmek álltak. A tartományok nyilván törzseket jelentenek, amelyek egy-egy tümen hadat állítottak ki. A császár a nyolc tartomány főnökeinek a nevét is közli abból az időből, amikor még a régi szállásterületükön ők irányították a törzseket. A nyolc tartomány 40 részre oszlott, amelyek élén kisebb tisztségviselők álltak. A császár közléséből ismerjük a törzsek neveit és azok elhelyezkedését. Györfly György a besenyők etelközi berendezkedését rekonstruálva megállapította hogy a törzsek egy-egy nagyobb folyó mentén nomadizáltak a tenger közelében fekvő téli szállás és az északra levő nyári szállás között. Konstantin szerint a besenyők négy törzse, a Küarä-Cur, Suru-Külbey, Boro-Tolmac, Bula-Coban a Dnyepertől keletre lakott, a következő négy törzs a folyótól nyugatra, mégpedig: Yazı-Qapan Bulgária közelében élt, Qawuqsın-Yula szomszédos volt Magyarországgal, Qara-Bay Oroszországgal határos, Yawdı-Erdım az oroszoknak adózó drevljan, ulics és lengyel területek közelében nomadizált. A törzsek elhelyezkedésére és hierarchiájára vonatkozó adatok egyértelműek: az első törzs, a Yawdı-Erdım Kijevtől délre lakhatott, Küarä-Cur, a baloldali törzs szállásterülete a Dnyeper keleti oldalán lehetett a Szejm és Orel folyók között. Qawuqsın-Yula a Szeret és Prut közelében élt, Suru-Külbey a Donyec partján, Qara-Bay a Dnyeper-kanyarjobb partján. Boro-Tolmac helye a Bosporos mellé tehető. Yazı-Qapan a Szeret és a Prut vidékére, a Bula-Coban Samara Molocsna bal partjára lokalizálható.

A besenyőknél szereplő összetett törzsnévek Németh Gyula megállapítása szerint a török nyelvből magyarozhatók, az első elem lószínűleg (yawdı 'világos színű', küarä 'szürkés árnyalatú kék', qabuqsın 'fahéj színű, suru 'szürke', qara 'fekete', boro 'szürke', yazı-yagız 'barna', bula 'tarka'), a második tagja török méltóságnév. A lószínűleg úgy értelmezhető, hogy az egyes törzsek által kedvelt, szín szerint kitenyészett lovak elnevezéséből alakult a törzsnév. A méltóságnévek az adott törzs vezetője által viselt méltóságra vonatkozhatnak. A cur méltóságnévet használták a türkök és az ujugorok is, a yula tisztségnév megegyezik a honfoglalás előtti magyaroknál az ügyvezető uralkodó gyula méltóságnévével. A külbey kül- eleme török tisztségnévek összetevője, a bej jelentése 'nemzetségfő, steppei arisztokráciához tartozó'. A cupan megfelelője megtalálható a nyugati türköknél. A törzsfők hatalmának öröklési rendjéről is tájékozott a császár, a vezető halála után nem fiai vagy testvérei közül került ki utóda a törzs élén, hanem valamelyik unokatestvére. Ennek a besenyő szokásnak az lehetett a célja, hogy a hatalom ne összpontosuljon a nemzetség egyetlen ágában sem. Idegen nemzetség tagja sohasem kerülhetett a törzsi vezetők sorába. A tudós szerző megadja a besenyők földjének távolságát a szomszédoktól: ez Úziától és Kazáriától öt napi út, Alániától hat napi út, Mordiatól tíz napi út, Turkiától négy napi út, Róziától egy napi út, Bulgáriától félnapi út. Khersonhoz nagyon közel voltak, Bosporoshoz még közelebb. A besenyők földjén, a Dnyesztertől délre az átkelőhelyeken hat romos erőd volt található. Konstantin közli besenyő nevüket is. Végezetül a szerző megemlíti, hogy az első három besenyő törzset kangarnak hívják, mert ők a „többieknél vitézesebbek és nemesebbek”.

A kelet-európai steppére vándorolt besenyőknek nem sikerült zavartalan, új körülmények között berendezkedniük s nomád birodalmat kiépíteniük. A 9. század második felétől Közép-Ázsiából nyugat felé terjeszkedő oguzok nyomása következtében egyre inkább nyugat és dél felé szorultak. A források a környező népek, így az oroszok, a bizánciak és a Bizánc fennhatósága alatt élő khersoniak ellen vezetett rablóhadjárataikról számolnak be. A Kijevi Rusz és a Besenyők közti kapcsolatokat kezdetben a katonai együttműködés, majd később a szembenállás jellemezte. 944-ben Igor kijevi fejedelem varég, rusz, polján, szlovén, krivics, tiverc és besenyő csapatokkal

szövetségben kelt útra Bizánc ellen. A khersoniak és a bolgárok figyelmeztették a császárt, hogy Igor hada közeledik, aki adó fizetése fejében tudta csak országát megmenteni. Hasonlóképpen adót, selymet és aranyat küldött a besenyőknek. 967 nyarán Szvjatoszláv a Duna torkolatánál szállt partra, és Péter bolgár cár (927-969) csapatait Dorostolonig (Szilisztraig) üldözte, miatt Niképhorosz Phokasz bizánci császár (963-969) délről támadt. Ez nyilvánvalóan a 944-es szerződés keretében történhetett. Miután sikeres volt a hadjárat, Bizánc felemelte az évpénzt. Szvjatoszláv nem vonult vissza, hanem a Dunától délre levő területeket is megtámadta, és Preszlávban, a bolgár fővárosban tartósan berendezkedett. Szvjatoszlávot az kényszerítette Bulgária elhagyására, hogy a besenyők 968 őszén megostromolták Kijevet, ami valószínűleg bizánci kezdeményezésre történt. Szvjatoszláv 971-ben végleg lemondott arról, hogy a Balkánt meghódítsa, kénytelen volt békét kötni és visszavonulni. A kapituláció után Kijevbe történő visszatérése közben besenyőkkel találkozott, s a forrás szerint „972-ben, amikor eljött a tavasz, Szvjatoszláv elérte a zátony, ahol Kurja, a besenyők vezére megtámadta, és Szvjatoszlávot megölték. A nomádok lefejezték, és koponyájából aranyozott ivókupát készítettek, amiből aztán ittak.” Az ivókupa készítése a nomád hiedelemvilágban a legyőzött ellenség erejének mágikus átruházását szimbolizálta. A besenyők a Dontól nyugatra levő területeket egészen az Al-Dunáig ellenőrzésük alatt tartották. Ez pedig nyilvánvaló veszélyt jelentett a Dnyeperen történő rusz hajózás számára. Ugyanis a folyó zuhatagjainál a hajósok partra kényszerültek, fatörzsből való csónakjaikat átvontatták vagy vállukon cipelték a zátonyon túlra, holmijukat, rabszolgáikat is a szárazon hurcolták át, miközben erős őrseget állítottak. A besenyők ezeken a helyeken álltak lesben, és támadták meg az oroszokat. Szvjatoszláv kísérlete, hogy egyesítse a Kijevi Fejedelemséget a Balkánra, végül is azon bukott meg, hogy a besenyőket nem tudta hatalma alá vonni. Vlagyimir uralkodása alatt is folytatódott a konfliktus Kijev és a besenyők között (992, 995, 997). Végül majd Bölcs Jaroszlávnak (1019-1054) sikerült 1036-ban legyőznie őket, a vereség következtében a besenyők hatalma a kelet-európai steppén megrendült.

Ami a bizánci-besenyő kapcsolatokat illeti, miután Bizánc II. Basileios uralkodása alatt (976-1025) meghódította a Dunai Bolgár Birodalmat az Al-Duna mentén, a besenyők közvetlen szomszédává lett. Bizáncba történő besenyő betörések és rablások intenzitása ezután még fokozódott. Először 1027-ben keltek át a Dunán, de megverték őket. A későbbiekben ezzel többször is próbálkoztak, és Trákiát fenyegették. IX. Konstantin Monomakhos (1042-1055) uralkodása alatt következett be a döntő fordulat, amikor 1048-ban Tirák besenyő fejedelem és Kegen hadvezér között viszály támadt. Kegen két besenyő törzssel, 20 ezer emberrel az Al-Dunához jött Szilisztra (Drisztra) közelébe. A bizánci császár fogadta Kegen, és számos besenyővel együtt megkeresztelte, majd patrikiosi címmel tüntette ki. Neki és népének földet adott a Duna déli partján, Paristrionban (Dobrudzsa) azzal a feltétellel, hogy megvédik a birodalom határát. Kegen besenyői rendszeresen becstaptak a Dunától északra levő és Tirák hatalma alatt álló besenyő területre. Tirák követséget küldött Konstantin Monomakhoshoz, hogy akadályozza meg ezeket a betöréseket, de nem talált meghallgatásra. Ezért Tirák átkelt seregeivel a Dunán, de a bizánciak legyőzték őket, valamint járvány is megtizedelte soraikat. Így lettek a fegyvert és behódoltak. A császár Bulgária lakatlan területeire telepítette őket. Egy részüket Kis-Ázsiába rendelték, hogy az előrenyomuló szeldzsükök ellen segédszerepet játszanak, ők megszöktek és visszafordultak, majd a letelepített besenyőkkel együtt nagy pusztítást vittek végbe. De Kegen Duna-melléki besenyőivel is voltak problémák, rablóhadjáratokat vezettek, és több alkalommal a bizánciak súlyos vereséget szenvedtek tőlük. Végül 1059-ben sikereik ellenére a besenyők békét kértek, aminek a háttérében egy újabb steppei népmozgást kell feltételeznünk, mégpedig az oguzok nyugatabbra nyomulását. A besenyő hatalom már leáldozóban volt. Eredeti szállásterületük egyre szűkült, a Bizánc oldalára átvált besenyők száma egyre nőtt.

Az oguzok és a kijevi fejedelmek csapásai következtében a kelet-európai steppén élő besenyők zöme Bizánc felé próbált menekülni, de egy kisebb részük Magyarországon keresett menedéket. Bevándorlásukról a magyar krónikák tartalmaznak szórványos feljegyzéseket, gazdagabb az okleveles anyag, földrajzi nevek is őrzik emléküket. A besenyő-magyar kapcsolatot csak néhány forrásos adat mutatja. Így például a Bizánc felé vezetett magyar kalandozó hadjáratokba a besenyők is bekapcsolódtak (934). Anonymus szerint Zolta fejedelem fiának, Taksónynak kun földről hozott feleségét. Ezen a helyen a kunt besenyőnek szokták értelmezni. Taksöny idejében Anonymus szerint egy besenyő fejedelmi származású személy érkezett, Tonuzoba, aki „feleségével élve temetkezett az abádi révbé” Szent István korában a kereszténység felvétele elleni tiltakozásul. Szent István korában 1014-1017 közé tehető egy besenyő portya Erdély ellen, amelyet visszavertek a határvédők. Vazul megvakítása után fiai közül András és Levente Lodomérián át a kunokhoz ment, majd onnan tovább Kijevbe. Itt is nyilvánvalóan csak besenyőkről lehet szó 1039 környékén.

A besenyő gazdaság alapja a nomád állattartás volt. Az állattenyésztésen kívül a kereskedelem játszott fontos szerepet. Elsősorban az oroszokkal és a bizánciakkal kereskedtek. Gazdag állatállományukról, gazdagságukról szólnak a források. A 10. század közepétől már rendszeresen adtak el lovakat, szarvasmarhákat, juhokat az oroszoknak. A bizánci érdekltségű krími városok állatbőrt és méhviaszt vásároltak a besenyőktől, cserébe bizánci selyemszöveteket, arannyal és ezüsttel átszőtt brokátot, aranszegélyeket, szalagokat, parthiai bőrt és borsot adtak. Megemlékeznek a források a besenyők fejlett fémművességéről. A kereskedelmi utak ellenőrzéséért folytatott harcokban is részt vettek, így például 985-ben a volgai bolgárok szövetségesei voltak az oroszok és oguzok ellen. Társadalmukról keveset tudunk. Szervezetileg a 9-10. században nyolc törzsre oszlottak, amelyek élén fejedelmek álltak, akiket a vezérnemzetségekből választottak. Nincs tudomásunk arról, hogy lett volna főfejedelmük, azaz kaganjuk. A törzsek meghatározott területeket birtokoltak. A besenyő köznépről nincs információnk, de az analógiák alapján számolhatunk az állatállományt őrző és gondozó, ezenkívül katonáskodó szabad pásztorokkal. Hódoltatták a szláv, kazár, alán földműves települések lakóit.

Közép-Ázsia török népei fogékonyak voltak a nagy világvallások iránt. Bizonyára a besenyők egyes csoportjai között elterjedt az iszlám, a zoroaszterianizmus, a manicheizmus, amit elhoztak magukkal a kelet-európai steppére. Adatunk van arra, hogy a manicheizmus különösen népszerű volt náluk. Feltételezhető, hogy nagy részük a pusztai népek ősi hitét, a samanizmust vallotta. A 9-10. században térítési kísérletek történtek a besenyők között. A Nikon-évkönyv beszámol arról, hogy Metigaj és Kücsük besenyő fejedelmek 988-ban és 991-ben Vlagyimirhez mentek, és felvették a kereszténységet. A besenyők közt térített Querfurti Brúnó (974-1009), akit a pápa 1004-ben Merseburgban tett meg missziós püspökké. Miután a magyaroknál hiába próbált téríteni, 1007/1008 telén Kijevbe ment, hogy Vlagyimir (980-1015) segítségét kérje a besenyők közötti térítéshez. A kije-

vi fejedelem egy hónapig tartotta vissza, és megpróbálta lebeszélni szándékáról, sikertelenül. Seregével két napon keresztül kísérte őt birodalma határához, amelyet az ellenséggel szemben cölöpkerítéssel tett biztonságossá. Azután két napon keresztül utazott, míg a harmadik napon a pogány besenyők kezébe jutott. Gyűlésen megkorbácsolták, fenyegették, majd kifagatták. Őt hónapig maradt közöttük. Három törzs területén tértett, a negyediknek csak előkelői keresték fel őt. 30 embert keresztelt meg. Sikerült békét teremtenie a kijevi fejedelem és a besenyők között. Azt mondták, hogy béke esetén mindnyájan megkeresztelkednek, ugyanis ha a kijevi fejedelem a békét nem tartja meg, akkor csak a háborúval tudnak törődni és nem a kereszténységgel. Querfurti Brúnó az üzenetet elvitte a kijevi fejedelemnek, aki a béke fejében fiát adta túsznak, és egy felkent püspökkel együtt a besenyőkhöz küldte. A püspök térítése kevés sikerrel járt. Ennél eredményesebben hódított az iszlám. Al-Bakri művében beszámol arról, hogy muszlim térítők 1009/1010-ben sikeresen tevékenykedtek, s besenyők tömegei tértek át az igaz hitre, akik korábban Zoroaszter tanának hívei voltak.

Volgai bolgárok

A 7. század második felében, a Kaukázus előterében felbomlott a Kuvrat-féle onogur-bolgár államalakulat, s területét a Kazár Kaganátus foglalta el. A bolgár törzsek egy része elvándorolt, más része kazár függésben maradt. A helyben maradt bolgárok egyes csoportjai - kihasználva a 8. század első felében dúló arab-kazár háborút - megpróbálták kivonni magukat a kazár főség alól, s a Volga mentén északi irányba vonultak. Hogy mikor érték el leendő birodalmuk területét, a Közép-Volga bal partja és a Káma folyó közti részt, írott forrásokkal nem tudjuk bizonyítani. Régészeti leletek alapján megállapítható, hogy az első honfoglalók a 8. század közepén érték el a Volga-Káma összefolyását. A régészet és a numizmatika legújabb adatai szerint nagyobb jelentőségű betelepüléssel lehet számolni a 9. század végén, amit valószínűleg a keletről jött besenyő vándorlás idézett elő. Az írott forrásokban a volgai bolgárok a 10. század elején tűnnek fel. 921/922-ben uralkodójuk, Almis kérésére Bagdadból Muktar kalifa megbízásából arab követség ment hozzájuk, hogy felvegyék az iszlámot, s hogy védelmet kérjenek a kalifától a zsidó vallású kazárokkal szemben. A követség háttérében az a gazdasági és politikai megfontolás állt, hogy a Kelet-Európát és az iszlám világot összekötő útvonal, amely a kazárok kezén volt, s amely a Kaukázuson keresztül a Volga mentén haladt, a 9. század végére teljesen leértékelődött. Új útvonalat kellett keresni, amely Közép-Ázsiából, Transzoxániából indult ki, ahol ez idő tájt a számanidák uralkodtak. A kazárok kikerülésével két útvonalon lehetett kereskedni a volgai bolgárokkal: Horászánon keresztül a Kaszpi-tengert érintve, a Volga keleti oldalán haladva, illetve a Kazak steppét átszelve eljutni a Volga középső folyásához. A volgai bolgárok a 10. század közepéig a kazárok politikai függésében éltek, ez csak azután szűnt meg, hogy a Kijev Rusz elpusztította a kazárok államát. Ettől fogva a 11. századra a volgai bolgár állam Kelet-Európa egyik legjelentősebb állama lett. A 10-11. században a volgai bolgárok és a Kijevi Fejedelemség között békés kereskedelmi viszony állt fenn, eltekintve néhány összecsapástól. 985-ben Vlagyimir a volgai bolgárok ellen vezetett hadjáratot, amely békekötéssel zárult. Vlagyimir valódi célja az volt, hogy biztosítsa az Oka folyó mentén levő kereskedelmi érdekeit, amelyek a volgai bolgár hatalmi övezettel voltak határosak. Ezek az orosz támadások 994-ben és 997-ben is megismétlődtek.

A Volgai Bolgár Birodalom központi része a Volga-Káma által határolt területen, a Volga bal parti részén volt, itt helyezkedett el a főváros, Bulgar is. A birodalom élén a király (málik) állt, lakosságát a birodalomalapító öt török törzs (bolgárok, eszkikiek, berszilek, szuvarok, barandzsarok) és a helyi finnugor nyelvű népek alkották. A Volgai Bolgár Birodalomban a 10. században már a földművelés dominált s nem az állattenyésztés. A nomád bolgárok hamar átvették és továbbfejlesztették a helyben talált földművelést. Régészeti leletek sokasága mutatja a volgai bolgár földművelés fejlettségét. A földtulajdonviszonyok azonban még fejletlenek voltak, a földműves termékek adó formában való kisajátításáról nincs ismeretünk. Az adó házanként egy cobolyprém volt, házasság esetén az uralkodónak egy lóval kellett adózni. Az állam legfontosabb bevételi forrása a kereskedelem megadóztatásából befolyt adó volt. A Volgai Bolgár Birodalom földrajzi elhelyezkedésének köszönheti, hogy a kazárok után a kelet-európai kereskedelem központja lett. Területén zajlott le az erdőzóna és az iszlám világ közötti árucseréforgalom. Legfontosabb kereskedelmi cikkük a prém volt, amelyet az orosz és a környező északi területekről szereztek be. Fontos árucikk volt még a bőr, viasz, méz és rabszolga. A pénzforgalomban elsősorban a muszlim országok ezüstpénzét, a dirhemet használták, de helyben is verettek a korai időkben dirhemet. A volgai bolgár dirhemeken mindig a bagdadi kalifa neve szerepelt, elismerve ezzel a kalifa formai főségét. A 10. század végén eltűnt az ezüst a birodalomból, ezért megszűnt a volgai bolgár pénzverés, de a kereskedelem tovább folyt. A volgai bolgároknál a mezőgazdaság és a földművelés mellett fejlett városi kézműipar virágzott. Az írott források és a régészet eredményei alapján több városról is tudunk. A volgai bolgárok többsége az iszlám hitet vallotta, de ebbe ősi hiedelemviláguk egyes elemei beleszövédk.

Kitekintés

Az ezredfordulón a kereszténység egye nagyobb tért nyert Európában. Útra keltek a hittérítők, s tevékenységük és a politikai megfontolások miatt sorra jöttek létre keresztény államok Közép-Európában. A Kijevi Rusz uralkodója a 10. század végén elkötelezte államát a görög katolicizmusnak. A misszionáriusoknak még keletebbre kellett menniük, hogy újabb híveket térítsenek meg a keresztény vallás szolgálatára, a keresztény Európa számára. Ugyanekkor a világ másik szegletében, Ázsiában az iszlám is terjeszkedni kezdett. Nem a központból, Bagdadból, hanem az iszlám világ északi részéről, Transzoxániából, amelyet ekkor a számanidák uraltak. A számanidák hatására a környező török népek tömegesen tértek át a muszlim hitre, és hoztak létre iszlám államokat. 922-ben a volgai-bolgárok felvették az iszlámot, s egy, a 13. századig virágzó államot alapítottak. A 10. század elején az iszlám hitre tért karlukok létrehozták a Karahánida Birodalmat, e században jött létre Afganisztán területén a törökök által alapított Gaznevida Birodalom, amely elkezdte India iszlamizálását. A 11. század közepére a muszlimmá lett oguzok kiszakadtak az Aral-tó környéki törzsszövetségükből, s dél felé hódítva megszerezték Perzsiát, Szíriát, Kis-Ázsia nagy részét, s megalapították a Szeldzsük Szultánátust.

Márton Alfréd

A szuverenitás szellemében

Párhuzamok a középkori bajor és magyar egyházi bíraskodás között

A jelen írás alapjául szolgáló monográfiám (Középkori bajor egyházi bíraskodás. Budapest, 2000.) elkészültét az a tény ösztönözte, hogy a középkori magyar egyházi bíraskodás története a kánonjog és főleg a jogtörténet leginkább elhanyagolt kutatási területek közé tartozik. Szentirmai Alexander és kivált Bónis György alapvető publikációi mellett kiemelést érdemelnek még napjainkból Erdő Péter kutatásai; ezzel együtt is elmondható, hogy több a fehér folt, mint az eredmény. Különösen hiányoznak azok a kutatások, amelyek a középkori magyar jogviszonyokra feltehetően hatást gyakorló korabeli külföldi jogterületek gyakorlatának feltárására és bemutatására irányulnak. E kutatásokra azért van nagy szükség, mert a középkori magyar egyházi bíraskodás szomszédságában tevékenykedő délnémet szentszékek felépítéséről és munkájáról nincs számottevő magyar nyelvű irodalom. További szempont, hogy az egykorú magyar szentszékek szervezete sem tisztázott részleteiben, így nagy segítséget jelenthet az ilyen irányú kutatások számára a tőlünk nyugatra elhelyezkedő német egyházmegyei bíraskodás struktúrájának megismerése. Az is fontos hozadék, hogy a bajor szentszékek illetékességi körének feltérképezése jó összehasonlítási alapot nyújt a magyar állapotok rekonstrukciójához.

Nem lehet megkerülni a címben (is) szereplő „bajor” jelző értelmezését. A kifejezés ugyanis nem pontos, főleg nem a mai viszonyokat illetően. A középkori Bajorország nem volt azonos a mostanival, sem politikai, sem egyházi szempontból. Egyházszervezeti tekintetben a bajor törzsterületeken megszervezett püspökségek (Freising, Passau, Regensburg) a szintén ide számító Salzburg érseki tartományába illeszkedtek és az egész középkor folyamán ott is maradtak. A bécsi püspökség csak 1469-ben jött létre, akkor is csak a városra kiterjedő joghatósággal. Így, bár Salzburg a 14. század elejétől mindinkább eltávolodott az ősi bajor politikai szervezeti rendszerektől és a gyorsan erősödő Ausztria főegyházmegyéjévé lett, megmaradt az eredeti bajor egyházmegyéket összefogó provincia székhelyeként. Ennek folytán a „bajor” jelző mégis indokoltnak tűnik, mert az egyháztörténeti szempontú megközelítés számára az egész korszakon át a salzburgi érsek volt a terület metropolitája, ami a szentszéki bíraskodás rendszerében teljes következetességgel érvényesült is.

Az egyház isteni megbízatásra hivatkozással és mint *societas perfecta* kezdettől feladatának tekintette a jogszolgáltatást (*iurisdicatio*), mégpedig tág értelemben, tehát nemcsak a bíraskodást, hanem a jogalkotást is ide értette. A szoros értelemben vett egyházi bíraskodás alatt tehát elsősorban az egyház által alkotott normák alkalmazását megjelenítő igazságszolgáltatás értendő. Az a tevékenység nem vonható ide, ahol a bíró ugyan egyházi személy volt, de az alkalmazott jog tisztán világi jellegű. Az ún. *Patrimonialgerichtsbarkeit*, tehát az úriszéki bíraskodás nem tartozik ide, pedig földesurak, sőt nagyhatalmú tartományurak lehettek kolostorok, prelátusok is.

Az egyházi bíraskodás 13. századi virágkora után a 14. századtól kezdett lassan ismét kórlátok közé szorulni. Ennek oka főként abban jelölhető meg, hogy a IV. Lateráni zsinat (1215) határozatai nyomán kiteljesedett püspöki bíraskodással, az officialatus tevékenységével párhuzamosan a nagymúltú főesperesi szék régi rendszere és vele a püspöki küldött bíróságok (*Sendgericht*) is háttérbe szorultak, mindezzel párhuzamosan pedig folyamatosan növekedett a világi bíróságok befolyása. Az egyházmegyei bíraskodás professzionizálódott ugyan, de sok helyen hosszú ideig elégtelennek bizonyult arra, hogy a püspökségek egész területéről maga elé vonja az ügyeket. Nagyban hozzájárult az általános hanyatláshoz a korszak vége felé mind gyakoribb visszaélések elterjedése is. Ennek hátterében az a gyakorlat állt, hogy a németországi szentszékek bírái és tisztviselői általában nem kaptak fix díjazást, hanem a perek illetékeiből részesedtek, ami a korrupció lehetőségét eleve magában rejtette. Ennek jellemző bizonyítéka az a Luher Márton híres wittenbergi tételei között is szereplő követelés, hogy az egyházi bírák állandó, stabil jövedelmet húzzanak.

A középkori egyházi bíraskodás történetére és tevékenységére vonatkozó kutatások Franciaországban és

Németországban a leginkább előrehaladottak, másutt érdekes módon kevés figyelmet szentelnek a kutatók ennek a fontos kérdésnek. Olyan országokban is, ahol pedig a társadalomnak és vele a tudománynak az egyházzal való történeti kapcsolata töretlen, mint Itália vagy Spanyolország, továbbá Európa északi és keleti területein alig találunk számottevő kutatásokat. A nehézség egyik fő oka, hogy a források nagy része megsemmisült, és a fellelhető kútfők is szétszórva találhatók, így a helytörténeti kutatások jelentősége e témakörben hatalmasan felértékelődik. Az egyházi bíraskodás peranyagát tematikusan közlő forráspublikációk fehér hollónak számítanak: nem kis büszkeséggel állapítható meg azonban, hogy éppen a magyar tudományosság szolgáltatott nemrég (Bónis György: *Szentszéki regeszták*. Budapest, 1997.) szép példát erre.

A középkori Bajorország, s vele a korabeli egyházmegyek természetesen nem egyeztek meg a mai viszonyokkal. A jelenkori bajor egyházmegyek (székhelyeik szerint) a következők: Augsburg, Bamberg, München-Freising, Passau, Regensburg és Würzburg. Munkámban ezeknek, és a középkorban szintén ide tartozó salzburgi egyházmegye jogtörténeti emlékeinek szenteltem a legtöbb figyelmet, bár a teljes következetességtől el kellett tekintenem. A legnagyobb engedményt az augsburgi püspökség javára tettem, amely csak kis részével tartozott Bajorországhoz a középkorban, mivel azonban mennyiségre is nagyon jelentős forrásanyagot képvisel, kiemelt figyelmet fordítottam rá a feldolgozás során. Említést érdemel, hogy a győri egyházmegyével határos Bécs és környéke 1100-ig Passauhoz, utána a salzburgi érsekséghez tartozott, önálló püspöki székhely 1469-től lett; ugyanez évtől datálódik a Wiener-Neustadt-i egyházmegye, amely azonban önállóságát 1785-ben elvesztette.

A jelen tanulmány legfontosabb bajor forrásai a korabeli bírósági könyvek és az ezeket feldolgozó tanul-

mányok. A jogszolgáltatásról legbősegebb közvetlen információt hordozó középkori bírósági könyvek (Gerichtsbücher) feltárása és kiértékelése még gyermekcipőben jár Németországban is. Elsőként említendő az a kézirat, amely egy augsburgi egyházi bíróságnak 1348. novemberétől 1352. májusáig terjedő teljes ítélezési anyagát tartalmazza. Ez az ítéletkönyv (az elnevezés csak a potiori értendő, hiszen nem csupán szorosán vett ítéletekről van szó) igen változatos bejegyzéseket tartalmaz, mint például: plébánoshoz intézett egyházi bírósági intést az oltárszentség kiszolgáltatására vonatkozóan, kiközösítő ítélet kihirdetésének megtörténtét nyugtázó feljegyzést, bíróság előtt letett tanúvallomásokot, ügyvédvallást, az elmarasztalt pervezést a teljesítésre felszólító fizetési parancsot etc. Kiemelkedő még Georg May és Heinrich Straub forrásközlése és feldolgozása is, akik 15. század végi és 16. század eleji bírósági könyveket tártak föl.

Nagyon fontos forrást dolgozott föl Rudolf Weigand: a regensburgi püspöki levéltárban található, a 15. század végéről való bírósági könyv fennmaradt három vasos kötetének házassági perekkel kapcsolatos bejegyzéseit értékelte ki. Ezek a könyvek 1480-, 1490- és 1500-ban íródtak, és csak szerény maradványt képeznek az egykor készült, de időközben elpusztult feljegyzéseknek.

1.

Az összevetés számos lehetséges terepe közül elsőként a világi és egyházi bíróságok konkurrencia-harcát emelem ki. Közös vonásként állapítható meg, hogy a német tartományokban és Magyarországon a középkoron át egyaránt harmonikus volt a két rendszer viszonya, de ennek más-más oka volt. A hasonlóság főként abban nyilvánult meg, hogy a központi hatalom általában nem akadályozta az egyházi iurisdictiont működését, inkább csak (főként hazánkban) a hatáskörök mind pontosabb definiálására törekedett. Ennek eszköze volt az ún. átterelőparancs (mandatum transmissionale) intézménye, amely által az egyházi bíróság előtt indult per annak bármely szakaszában áttehető volt valamely kúriai bírósághoz, amely eldöntötte, hogy egyáltalán illetékes-e. Ez egyfajta középkori hatásköri-bíráskodásnak is tekinthető. Ennek pontos párját Németországban hiába keressük.

A kétféle fórumrendszer kapcsolatának viszonylagos kiegyensúlyozottsága tehát más-más alapokon nyugodott. Magyarországon az imponáló központi hatalom pozitív hozzáállása és a szentszékek által kifejtett tevékenység hiánypótló és magas színvonalú munkája említendő, míg Bajorországban a világi és az egyházi bíróságok egyensúlya biztosította a harmóniát. Németországban további szempontként jelentkezett az az ismert birodalmi politika, amely a pápasággal való rivalizálás során természetes szövetségest látott a helyi egyházban, ezért annak aktivitását általában támogatta.

2.

Az összevetés következő állomása a szentszékek szervezete. Alapvető különbség, hogy míg hazánk a dél-európai modellhez tartozott, Németország inkább az ún. északi (az Alpoktól északra található országokra vonatkoztatott) modell képviselője. A szembeötlő eltérés az, hogy az utóbbi rendszert követő országok szorosan értelmezték a IV. Lateráni zsinat rendelkezéseit, közte a püspöki törvényszék felállítására vonatkozókat. Ennek megfelelően létesültek Angliától Lengyelországig az officialati, míg Dél-Európában az egyházmegyei

ítélkezés centrumába nem egy külön e célra kinevezett szakbíró, hanem az általános helynök került (akit viszont a püspök természetesen lehetőség szerint a jobban jártas klerikusok közül választott ki). Ezért a mediterráneum országaiban inkább ún. vikáriusi bíráskodásról beszélünk, ami beszédes bizonyítéka annak, hogy hazánk a középkorban sokkal erősebb latin, mint germán orientációval rendelkezett.

A bajor szentszékek szervezetének vizsgálata arra a figyelemre méltó körülményre világít rá, hogy a kétféle modell között (s nem véletlenül, éppen a földrajzi határterületeken) átmenetek is voltak. A középkori Magyarországgal határos salzburgi főegyházmezejében ugyanis azt látjuk, hogy a zsinati előírásoknak megfelelően létrehozták ugyan az officialis tisztségét, de azt szabály szerint mindig a vicarius generalis in spiritualibus, tehát ugyanaz a személy töltötte be, mint hazánkban. A különbség tehát jószerivel csak az volt, hogy nálunk a helynöknek nem adták még egy újabb elnevezést, címet. A salzburgi érseki szék jogi főtisztviselője tehát ugyanazt a hatalomkoncentrációt valósította meg, mint ami Magyarországon történt.

A vikáriusi bíráskodásnak más példája is említhető Bajorországból, Németországból. A bambergi egyházmegye exémt volt, ezért a fellebbezett ügyeket is saját hatáskörben kellett elintéznie. Azt látjuk, hogy míg elsőfokon szabály szerint a bambergi dómdékán (vagy officialisa) járt el, a másodfokú perek bírása itt is a vicarius generalis in spiritualibus.

3.

A bíróságok hatásköréről szólva a hasonlóságok mellett a különbségekről is érdemes szólni. A középkori szentszékek ügyköre messzemenően hasonló volt, számos karakterisztikum is kitapintható volt azonban az egyes országokat illetően. Most csak egyetlen ügycsoportot említenék, a házassági pereket. A kizárólagos szentszéki kompetencia elvitathatatlan volt mindkét országban, de markáns különbséget jelentett, hogy míg Németországban meghatározó többségben voltak a köteléki perek (házasság fennálltának, érvényességének vizsgálata etc.), addig hazánkban ezekből aránylag keveset találunk - annál több a női különjogokkal kapcsolatos per. Magyarországon ezek alkotják az egyházi bíráskodás házassági perekkel kapcsolatos ügyeinek nagyjából részét.

Mint tudjuk, e jogok mindig vagyoni tartalmúak voltak, s legtöbbször birtokot is érintettek. E tekintetben pedig a világi bíróságok is „lesben álltak“, s az Európaszerte következetesen érvényesülő gyakorlat szerint itt is megpróbálták mind több ilyen pert elvonni a szentszékektől. Ha perátételre utasító bírói parancsot eszközölt ki valamelyik peres fél, erre rögtön sor is került (kevés kivételtől eltekintve), de a figyelemre méltó az, hogy mindennek ellenére az egész középkoron át tömegével indultak és végződtek is ilyen perek magyar szentszékeken. Az egykorú magyar jogkeresők szemében láthatóan nagy presztízzsel rendelkező kánonjogászok fóruma spontán konkurrált a világi fórumokkal, közte a királyi kúriai bíróságokkal is.

A középkori magyar és bajor egyházi bíráskodás egybevetése során a legkevesebb, amit elmondhatunk, hogy mindkettő szuverén volt; utóbbi (legalábbis formailag) jobban követte a pápai instrukciókat, az előbbi pedig olyan mértékben befogadta az egyházi jogszolgáltatást, hogy az a honi törvénykezés nélkülözhetetlen részévé lett.

Balogh Elemér

Hármashatár

Meghatározottságok és egymásrautaltság a szomszédsági kapcsolatokban

Új szakasz kezdődhet a határon átívelő szomszédsági kapcsolatokban Magyarország délkeleti hármashatára mentén.

A 2000. szeptember 24-i jugoszláviai önkormányzati vajdasági tartományi, a szövetségi parlamenti ill. az elnökválasztás - minden bizonnyal - történelmi dátum a dél-kelet-európai térség népei számára.

A jugoszláviai választók sohasem látott, tömeges megjelenése a választási bizottságok és az urnák előtt, a választások feszült, de ugyanakkor fegyelmezett processzusa jól jelezte a szavazások tétjét: Szerbia, a maradék Jugoszlávia továbbfolytatja a nacionalista önzés, a viszálykeltés véres terrorakcióikba és testvérháborúikba torkoló, önpusztító balkáni útját-módját, amely gazdasági-társadalmi szakadékba vitte az országot, tragikus háborúk sorozatába sodorta a térség népeit, a megvetettség és nemzetközi elszigetelés blokádját vona a maradék ország köré - vagy képes szakítani a bűnös rezsimmel, képes új utat választani.

Feszült és hallgatólag elszánással, az elvakult hatalmi önzéstől okkal tartó aggodalommal, ugyanakkor tántoríthatatlan egyértelműséggel a választók meghatározó többsége - papírral, ceruzával, tiszta demokratikus eszközökkel - kinyilvánította akaratát: változást akar. Véget akar vetni az ostoba nemzeti és hatalmi önzés zsákutcás balkáni menetelesének. Szabad és demokratikus változásokat akar, és vissza akar térni az európai népek közösségébe. Közvetlen szomszédságunkban a vajdasági tartományi választásokban az egyesült demokratikus ellenzék elsöprő győzelmet aratott, s a délvideki magyarság települési közösségei szintűgy kivívták a magyar önkormányzatiság kibontakoztatásának - jogrendszer szabta lehetőségeit. Még nem tudjuk, hogy az országos szövetségi parlamenti szinten ill. az elnökválasztással sikerült-e leváltani a milosevicsi hatalmi rezsimet, de - már itt szeptember végén is - bizvást mondhatjuk, hogy az anakronisztikus rendszer megröppant, akályokkal-buktatókkal megindíthatók a demokratikus átalakítás folyamatai. Itt a közvetlen szomszédságban Szegeden, az elmúlt években féltő gonddal figyeltük, ahol tudtunk segíteni a megpróbáltatásokkal szemben a határon túli magyarság és a demokratikus erők: önkormányzatok és civil önszerveződések erőfeszítését. Nemzetközi politikai, kormányzati, önkormányzati stratégiával bontakozott ki az európai politikai köznyelvben „szegedi folyamat”-ként emlegetett, az „Eszély a stabilitásra” alapítványi támogatással elősegített jószolgálati tevékenység. Párhuzamosan európai mintákat követően, euróregionális határmenti információs és kapcsolatépítési rendszer keretében kialakultak a határon átívelő együttműködési tengelyek a megyei és a települési önkormányzatok, a kamarák, a szakszervezetek, az intézmények és a civil szervezetek között. A szomszédsági viszony normalizálásának kipróbált partneri előfeltételeit teremtették meg ezek a kapcsolatok és a jugoszláviai belpolitikai változásokkal, valamint a nemzetközi politikai támogatással megnyithatják az euroregionális térségi együttműködés szisztematikus fejlesztésének új történelmi periódusát. Jó ritmusban, előrelátó nemzetközi szakmai összefogással, magyar-román-szerb szakmai körök közös gondolkodásával, Phare Credo pályázati támogatással kimunkálták a Duna-Körös-Maros-Tisza (DKMT) Euroregionális Együttműködési Stratégiai Programját. Úgy gondoljuk, hogy ebben a történelmi helyzetben át kell tekintenünk a dél-keleti hármashatár menti szomszédsági kapcsolataink történelmi, társadalmi, gazdasági, nemzetközi politikai háttér-meghatározottságait, az együttműködést motiváló körülményeinket, hogy érdemi módon szembenézzünk meghatározottságainkkal, felmérjük egymásrautaltságunk kapcsolódásait és feltárjuk az együttműködés lehetőségeit. Ne illúziókkal, hanem szakszerű és bölcs mérlegeléssel lássunk hozzá az új történelmi helyzetben szomszédsági kapcsolataink építéséhez, a dél-kelet-európai stabilizációs folyamat megerősítéséhez.

Szeged számára kitörést hozhat ez az új szakasz az elmúlt évtized balkáni történéseivel rákényszerített végvári szerepből egy, az európai modernizációs folyamatokat cselekvően közvetítő régiószerző transzit szerepbé. Potenciális régióközponti lehetőségét csak ezzel a kitöréssel tudja érvényesíteni. Csak ez a tranzitszerep szabadíthatja fel kényszerű bénultságából, adja meg honi relációban a város és a dél-alföldi régió számára a felzárkózás lendületét a pannon dinamika szintjére. Nemzetközi relációban pedig térségünk európai felzárkózásának és felzárkóztatásának, a békés és konstruktív interregionális szomszédsági viszonyok a nemzeti kisebbségek és anyaországi kapcsolataik kibontakoztatásának feladatait rója ránk ez az immár talán lehetséges történelmi szerep.

*

A kelet-európai államszocialista tömb 1989. évi összeomlását követően, drámai társadalmi-gazdasági-politikai történésekkel terhes évtized végén, a század- és ezredforduló küszöbén, Magyarország dél-keleti hármashatára mentén a szomszédsági kapcsolatok alakulásának és alakításának, a határmenti együttműködés kibontakoztatásának - remélhetőleg - egy újabb, most már átgondoltabb, megalapozottabb, programszerűen megtervezett, intézményesített és szervezett periódusa kezdődhet.

Az 1989-99-es történelmi fordulat nyomán

- az európai integrációs folyamatok,
- az egyes térségi országokban, Magyarországon, Jugoszláviában, Romániában eltérő módon, mértékben és mélységben kibontakozó társadalmi, gazdasági, politikai változások (politikai pluralizmus, piacgazdaság),
- a román-magyar bilaterális államközi kapcsolatok ígéretes átalakulása, a jugoszláv-magyar relációban pedig befagyása,
- a multilaterális államközi kapcsolatok kiépülése (CEFTA, Közép-Európai Kezdeményezés, Phare C.B.C., CREDO kapcsolatok)
- a jugoszláv hatalmi politikai törekvések történelmi kudarcra által modulált történelmi helyzetben a térségi - szinte tektónikus-történekek sodrában az önkormányzatok intézmények, kamarák, gazdasági szereplők és a civil szervezetek közötti népi diplomáciai kezdeményezéssel kibontakozó kapcsolatfelvétel és kapcsolatépítés bázisán ötvöződött a térség társadalmi-gazdasági partnerségi rendszere. A Daytoni nemzetközi megállapodások után, 1996. február 28-án Szegeden megtartott Euroregionális Konferencián körvonalazódott - európai példák alapján - a Duna-Tisza-Maros menti térségi együttműködés immár eurokonform új koncepciója. 1997. november 21-én Jegyzőkönyv aláírásával intézményesült, a későbbiekben Duna-Körös-Maros-Tisza névre átkeresztelt (DKMT) Euroregió. Az eddigi kapcsolatépítő, információs és kommunikációs periódus alapján az alaphelyzet meghatározottságai, az együttműködés szükségességének és lehetőségeinek felmérése nyomán kimunkált stratégiai program szerint és intézményesültségben folytatódhat a térségi határmenti együttműködés. Bár az elmúlt években az euroregionális szomszédsági együttműködés a lakosság széles rétegei által is pozitív módon átéltetően hozzájárult a határmenti kulturális, társadalmi, gazdasági és politikai érintkezés korszakos javulásához, a másik oldalon, balkáni relációban pedig kiéle-

zödtek, háborús konfliktusok sorozatává sűrűsödtek az örökölt és az újabbkeletű feszültségek. Érthető tehát, ha reménységünkkel kételyek és kérdések is felmerülnek bennünk az euroregionális kezdeményezések sikerét és a térségi kapcsolatok jövőjét illetően. Szűk terepünk - lokális próbálkozások, mondhatnánk. Formálhatják-e valójában Dél-Kelet Európa világát, az együttélő népek szomszédsági kapcsolatait? Kihatnak-e valójában mindennapjaink alakulására, cselekvési-viselkedési módjainkra, gondolkodásunkra?

Ki tudja?

Illó tartózkodással, keserű történelmi tapasztalatokból fakadó szépségszisszel, visszafogott várákozással, de mégis reménységgel gondolunk erre az újabb esélyre, a talán körületekintően és meggondoltan alapozott kezdeményezésre.

Hisz hányszor áthúzza itt már várákozásainkat a történelem? Turbulenciája hányszor teremtett váratlan fordulatokat, nem kívánt, nem várt fejleményeket, indító, reménységeinktől eltérő folyamatokat?

És mégis.

Rajtunk is áll, hogy korunk nagy mozgásirányában a planetáris globalizáció feltartóztatathatatlanságú gördülő áramlásában megpróbáljunk tájékozódni, s el tudjunk igazodni. Hol is találjuk térségi koordinátáink vonatkoztatási pontjait? Hol találunk közöttük fogódzókat? Találunk-e iránytűt tájékozódásunkhoz, kis és nagyobb stratégiáink megválasztásához? Az elmúlt évtizedben kirajzolódni látszik egy ilyen térségi koordinárendszer az együttélő generációk, népcsoportok, népek, a térségi szomszédság számára. A globalizációs áramlások gazdasági-társadalmi kényszerei sodrásában, a transzeurópai mozgásirányok mentén - a műholdas felvételek időjárás térképeivel hasonlóan - a helyi ill. térségi turbulenciákkal bonyolított európai integrációs folyamat peremvidékének „időjárás körülményei” határozzák meg koordinárendszerünket, jelölik ki vonatkoztatási pontjainkat. Pulzáló, hideg, keleti áramlások, felforrósodó balkáni örvénylések időnként markáns módon modulálják földi körülményeinket és „időjárás” térképünket.

Az európai integrációs folyamat az uralkodó kontinentális „időjárás körülmény” számunkra a század- és évezredfordulóján. Bank- és kereskedelmi rendszerek, multinacionális gazdasági társaságok előőrseivel és hálózatával közvetítődnek a folyamat tendenciái. Az impulzusok interneten érkeznek.

*„Ki gépen száll fölbe, annak térkép e táj,
s nem tudja, hol lakott itt Vörösmarty Mihály;
annak mit rejt e térkép? Gyárat s vad laktanyát,
de nekem szöcskét, ökröt, tornyot, szelíd tanyát,
az gyárat lát a látéson és szántóföldeket,
még én a dolgozót is ki dőlgaért remeg,
erdőt, füttyös gyümölcsöt, szőlőt és sírokat,
a sírok közt anyókat, ki halkán sírogat...”*

(Radnóti Miklós: Nem tudhatom ...)

A műholdas térkép metaforája Radnótit juttatta eszembe, s felzúg agyamban a bombázó rajok iszonyú dübörgésének emléke, amint itt Szeged fölött a bombázó célpontokra fordultak 1999. tavasi hónapjainak jugoszláv - NATO háborújában. Eszembe villannak: a térkép- a gép- s földi világunk kis emberi momentumai, azonosságaink színei, hagulatjai, s felrévednek sajátos zamatai és ízei.

Megmaradásunk, boldogulásunk, identitásaink védelmében kell keresnünk és találnunk új cselekvési módokat a planetáris gazdasági társadalmi kényszerek sodrásában, s a jelzett új európai „időjárás” körülményekben. Ezek a kis és nagy stratégiák nem lehetnek geopolitikai meghatározottságainktól független próbálkozások, különbejáratú kísérletek. A kelet-közép-európai realitásból, adottságokból és meghatározottságokból kell fakadniuk, s azok térségi és helyi alakításának - alakulásának folyamataira kell vonatkozniuk.

Olyan térségi és helyi stratégiákra van szükségünk, amelyek

- illeszkednek az európai tendenciákhoz,
- térségünk társadalmi-gazdasági felzárkóztatást célozzák és szolgálják,
- a kusza térségi viszonyrendszerekben képesek előmozdítani az együttélő népek és nemzetiségek megértését és együttműködését, a XX. század nagy történelmi traumáitól szétszakított magyarság nemzeti integrációjának - az elmúlt évtizedben beindult reneszánszát,
- alternatívát kínálnak az önpusztító balkáni hatalmi politikával szemben a békés és demokratikus együttműködés számára,
- elősegítik a dél-kelet-európai stabilizáció organikus folyamatait.

I. TÉRSÉGÜNK TÁRSADALMI -TÖRTÉNELMI SAJÁTSZERŰSÉGEI

1. A társadalmi - gazdasági - politikai kapcsolatok alakítását a dél-kelet-európai térségben különleges történelmi - társadalmi sajátosságok határozzák meg.

1.1. A térség szendvicsszerkezetű, kevert etnikai, kulturális és vallási összetételű.

A török-hódoltság immár három évszázaddal ezelőtti - európai segítségnyújtással történő - felszámolása (Zentai csata 1697. szeptember 11.) nyomán az elnéptelenedett területeken természetes migrációs folyamatok, török elnyomás alóli balkáni menekülthullámok, a megosztó császári birodalmi és telepítési politika, népesség- és munkaerőhiány, majd a XX. századi egymást követő impériumváltása következtében részben tagolt,

részben tagolatlan szendvicsszerkezetben, mindennapi együttlétezésben vegyes etnikai, nyelvi, kulturális és vallási népességstruktúra alakult ki a térségben.

Magyarok, románok, szerbek, szlovákok, németek, horvátok, bolgárok, görögök, zsidók, örmények, stb. települtek meg, éltek és élnek különböző térségi arányokban a különböző államalakulatokban, a kompakt etnikai területek mellett szórványokban, diaszpórákban, kisebbségi ill. vegyes szomszédsági körülmények között.

A nyelvek, kultúrák, vallások, tradíciók, magatartás- és szokásrendek mindennapi együttlétezése és egymás-mellettsége, az inter- és multikulturalitás közege, a térség meghatározó történelmi és társadalmi sajátszerűsége, kiindulási alaphelyzete.

1.2. Véres és kegyetlen közös történelem. Stabilitáshiány.

Történelmi viszályok, okozott és szerzett sérelmek és sebek, egymást követő, egymással feleselő impériumváltások és leszámolások, az etnikai határoktól eltérő államhatárok és hatalmi berendezkedések, a nemzeti többségtől békétlen békediktátumokkal elszakított kisebbségek, nemzetállami konfrontációk, véres háborúk és bosszúállások, a nyerteseknek és veszteseknek is keserves közös múlt terhét cipelik a térség népei. (Trianon szindróma).

Az agyak és zsigerek poggyásza ez a konfliktusos, véres történelem. Újabb konfliktusok, fellángolások veszélyét is rejti a jelen.

Felrobbantott, máig újjáépítetlen hidak, csonkok és roncsok, elvágott utak és vasutak, elmetszett erek, trombózisos határátkelők, tömegsírok maradtak ránk emlékeztetőül ebből a múltból.

Bár a balkáni tűzfészekek ezredvégi fellángolásai nem érintették közvetlenül az eurorégió területét, de a jugoszláv - NATO háború 1999 tavaszán, az immár évtizedes európai embargó e közös történelem máig érő meghatározottsága, a stratégiai tervezés kiinduló alapfeltétele.

1.3. Organikus történelmi gazdasági és társadalmi szerkezet

A XIX. századi kapitalizálódásban - a korábbi történelmi kapcsolatrendszer bázisán - a közös birodalmi keretek között, alföldi jelegű homogén agrárgazdasági és infrastrukturális rendszer jött létre nagy agrár termékefelesleggel, interregionális agrár ellátási funkcióval. A térség feldolgozó ipara, a vasúti infrastruktúra (Temesvár - Szeged - Budapest - Bécs ill. Nagyvárad - Szeged - Fiume vasútvonalak) az agrár termékefelesleg interregionális hasznosítására épült ki. Az agrár termékefelesleg, ill. a rekonstruálható - fejleszthető agrár feldolgozóipar és az infrastruktúra (vasúti, vízi, szállítás) a térség ma is meghatározó alapsajátossága. A nemzetállami fejlesztések sok vonatkozásban megváltoztatták a térség gazdasági, társadalmi szerkezetét, de a fenti alapvető sajátosságok megmaradtak és euroregionális közös hasznosításra várnak.

1.4. Sajátos térségi településszerkezet

A térség társadalmi tevékenységrendszerét, tagoltságát, rádiuszait jól reprezentálja, az euroregionális kapcsolatokat jellegét, tartalmát és vonatkozásrendszerét alapjaiban determinálja a térség településszerkezete.

a) a nemzetközi kapcsolatrendszerű, regionális infrastrukturális, kutatás - fejlesztési, felső- és középfokú szakképzési, szolgáltatási (bank, kereskedelem, egészségügy, szolgáltatás) valamint gazdasági szerepkörű regionális központok (Szeged, Temesvár, Újvidék)

b) térségsszervező /megye ill. kistérség/, határon túli kapcsolatokat is integráló középvárosok (Szolnok, Békéscsaba, Hódmezővásárhely, Orosháza, Kecskemét, Baja, Makó, Szabadka, Zenta, Zombor, stb. ...) közigazgatási, igazságügyi, gazdasági, oktatási, egészségügyi, funkciókkal,

c) lokális társadalmi - gazdasági - kulturális funkciókat ellátó nagyközségek - óriásfalvak,

d) kistelepülések, tanyatérségek, amelyek a társadalmi érintkezések, tevékenységcsomópontok, közösségi és informális kapcsolatok, kommunikációk intézményesített együttműködések eltérő formá-

it, módját, tartalmát norma- és szabályrendszerét honosították meg, munkálták ki, ill. különböző módon alkalmazták új típusú kommunikációkra és együttműködésekre az euroregionális keretek között.

2. Az euroregionális együttműködés társadalmi - politikai háttér-meghatározottsága.

A DKMT Eurorégió partnerországai különböző európai státuszúak.

2.1 Az Eurorégió tagországainak társadalmi, gazdasági, politikai és jogrendszere eltérő.

Magyarország:

- NATO tag.
- az európai integrációs folyamatok közép-európai térségi szervező résztvevője,
- európai uniós tagjelölt, előcsatlakozási tárgyalási fázisban,
- politikai és jogrendszere az európai uniós normáknak megfelelő,
- társadalmi reformfolyamatai tulajdonosi szerkezet-átalakítása előrehaladott,
- integrálódott az Európai Unió gazdasági rendszerébe,
- kiemelt európai befektetési terület,
- gazdasági növekedési pályán,
- szociális és foglalkoztatási gondokkal.

Románia:

- az európai integrációs folyamatok tevékeny résztvevője, bizonytalan orientációjú hatalmi rendszerrel,
- európai uniós tagjelölt,
- politikai és jogrendszerének átalakítása folyamatban,
- társadalmi reformfolyamatai, tulajdoni szerkezetének átalakítása akadoznak,
- tőkehiány, instabil bankrendszer, ismétlődő likviditási gondok,
- politikai- és jogrendszere demokrácia-deficitekkel terhes,
- gazdasági - társadalmi feszültségekkel, válsághelyzetekkel terhelt,
- szociális és foglalkoztatási gondjai nyomasztóak.

Jugoszlávia:

- nem társult partnere az európai integrációs folyamatoknak,
- konfliktusövezet, háború sújtotta, európai embargós tilalmi rendelkezésekkel korlátozott,
- politikailag, katonailag, gazdaságilag elszigetelt állam,
- társadalmi - gazdasági reformfolyamataiban megrekedt, lényegében hadigazdálkodást folytató, gazdaságilag drámaian visszaeső ország,
- politikai - hatalmi rendszerében demokrácia deficitekkel, mély belső politikai törésvonallal tagolt ország,
- gazdaságilag, szociálisan romló helyzetű társadalom.

● Nagyon fontos: a Duna - Körös - Maros -Tisza euroregionális együttműködési rendszer a európai integrációs folyamatokhoz közelítő alternatív politikai - gazdasági - kisebbségpolitikai és szomszédságpolitikai változatot jelentett a háborús konfliktusok idején, jelent a jelenben és a jövőben is Jugoszláviában.

● Az euroregionális kapcsolatépítés és együttműködések nem szűken helyi, nem szűken regionális, nem

Euro régiók magyar megyék részvételével

szűken román - magyar-jugoszláv háromoldali jellegűek, hanem dél-kelet-európai jelentőségűek.

2.2. A társadalmi - politikai viszonyulások polarizáltak és ellentmondásosak

a) A partnerországok politikai - ideológiai rendszerében eltérő súllyal, hatalmi hányaddal és nemzetközi politikai veszélyességgel jelen vannak a nemzetállami elzárkózást, történelmi sérelmi politikát megjelenítő nacionalista politikai erők, csoportok, pártok, amelyek elutasítják mind az európai integrációt, mind a jószomszédi együttműködést. Felemás álláspont, hogy az etnikai kisebbségi demokratikus jogok európai normák szerinti következetes biztosítását saját államukban megtagadják, nemzeti kisebbségeik számára szomszédaitól követelik.

b) Az euroregionális együttműködés Magyarországon és Romániában nagy támogatottságot élvez bizonyos politikai pártok részéről.

Az államszervezetek pozitív tartózkodással, de mindhárom országban elfogadják.

A megyei és települési önkormányzatok, a társadalmi - gazdasági szereplők intézmények, civil szervezetek körében a legerőteljesebb az együttműködés szorgalmazása. Nem központi, állami jellegű kezdeményezések hozták létre, hanem az önkormányzatok, intézmények, társadalmi - gazdasági szereplők kezdeményezésére és szervezésében, zömében a népi diplomácia eszközrendszerével bontakozott ki és intézményesült.

Az alulról építkező, széles társadalmi - politikai támogatottságú euroregionális együttműködési rendszer

c) összhangban van az európai integrációs folyamatokkal és a regionális Európa új történelmi mintáit tekinteti példaadónak;

d) új, békés együttműködési szakaszt nyitott a szom-

szédos népek együttélésében a kelet-közép-európai államok szomszédsági viszonyaiban és kapcsolataiban;

e) új és ígéretes nemzeti integrációs dimenziókat nyit meg az anyaországok és a külföldre szakadt nemzeti kisebbségei között az államhatárokkal elválasztott nemzetiségek kapcsolatépítéséhez valamennyi kelet-közép-európai euroregionális partnerállam népei számára. A nemzeti kisebbségi közösségek nem megosztó, viszályt keltő terhet, hanem közvetítő integrációs tényezőt, együttműködési előfeltételt jelentenek a partnerek számára.

3. Az euroregionális együttműködés nemzetközi politikai meghatározottsága

3.1. Államközi szinten

3.1.1 Az Európai 15-ök folytatni kívánják az európai államok integrációs folyamatát, az Európai Unió belső reformtervezetének kidolgozása és elfogadása nyomán a hivatalos partnerállamok első körével folytatják és befejezik a társulás feltételeinek, programjának egyeztetési processzusát ill. megkezdik a társult országok második körével - így Romániával is - az egyeztetési tárgyalásokat.

3.1.2. A NATO bővítésének első körét követően tárgyalásokat folytatnak a katonai együttműködés kiterjesztésének újabb üteméről, Románia csatlakozásáról is.

3.1.3. A Román - Magyar Alapszerződés eurokonform bilaterális egyezményi keret teremtett a kapcsolatok fejlesztése számára (1997. szept. 16.)

3.1.3. Jugoszlávia nemzetközi politikai helyzetét és együttműködési mozgásterét számos nemzetközi politikai megállapodás és stabilitási tárgyalássorozat határolja körül, így

- a daytoni megállapodás 1996. dec.,
- a Dél-kelet-európai Stabilitási Egyezmény (1999. július 28-29.),
- az 1999. október 8-9-én Szegeden tartott Európai Stabilitációs Konferencia, /Eszély a stabilitásra Közalapítvány/ a „szegedi folyamat” kezdete,
- a Közép-európai Kezdeményezés 2000. évi munka programja 2000. január 24. a Közép-európai Kezdeményezés munkacsoport ülése Budapesten,
- 2000. március: Euroregionális Finanszírozási Konferencia,
- 2000. június 23-24. közép-európai külügyminiszteri csúcsertekezlet Szegeden,
- 2000. november 24-25. Közép-európai Kezdeményezés miniszterelnöki csúcstalálkozó Budapesten.

A dél-kelet-európai stabilizációs folyamat Jugoszlávia demokratizálását, nemzetközi politikai helyzetének rendezését, a partneri együttműködés feltételeinek megteremtését segíti elő, amelyben részt vesznek Közép- és Kelet-Európa államai, közöttük a partnerországok Románia és Magyarország kormányai és diplomáciája is.

3.2. Interregionális együttműködési szinten

Az Európai Unióban kibontakozott határmenti együttműködések, (Európai Határmenti Területek Szövetsége AEBR) a Phare C.B.C. programok kiterjesztése (1996) a magyar-román relációra, az együttműködés új, sikeres formáit és módjait teremtették meg.

3.3. Regionális területfejlesztési szinten

Magyarországon az 1999. XXI. tv., a területfejlesztésről, ill. Romániában az 1998. évi CL. területfejlesztési törvényt nyitott az eurokompatibilis területfejlesztési politika számára, amely előfeltételeket teremt az interregionális társadalmi - gazdasági partneri együttműködések további kibontakoztatásához is. A szomszédoknál kibontakozó gazdaság- és területfejlesztési dinamika a határmenti kapcsolatok révén átsugárzik Jugoszlávia vajdasági területeire is és fontos pacifikációs és stabilizációs hatású.

Összességében: A Duna - Körös - Maros - Tisza Euro-régió területén

- az európai integrációs folyamatok,
- a Közép-európai Kezdeményezés stabilizációs és együttműködési tevékenysége,
- a Román - Magyar Alapszerződés szerint alakuló államközi kapcsolatok,
- a határon átnyúló kapcsolatrendszerek és hármashatár kommunikációs és együttműködési módok,
- a Magyarországon és Romániában kibontakozó és intézményesülő eurokompatibilis regionalizmus,
- a Vajdaság törekény gazdasági - társadalmi stabilitása

alternatíva nélküli komplex társadalomdinamikai és stabilizációs meghatározottságot biztosítanak a dél-kelet európai térség számára, amelyek összhangban vannak az euroregionális partnerek érdekeivel, kifejezik és szolgálják a határmenti térségek lakosságának társadalmi - gazdasági - politikai szükségleteit.

3.4. A DKMT övezet Európa -pozíciójának paradoxona.

A térség EURÓPA KAPU Kelet és Dél-kelet Európa valámint a kis-ázsiai térség irányában.

egyrészt:

● az Európai Unió dél-keleti periférikus, majdani határterület (Schengen),

másrészt:

● transzeurópai tranzitfunkciók felvállalásának kényszerével szembesülő,

● dél-kelet-európai stabilizációs szereppel felruházott,

● euroregionális központ szerepre képes és felnövő terület.

A DKMT Eurorgéiónak tartósan számolnia kell a végvár és a tranzitfunkciók paradoxonával. Működésében e paradoxon fokozatos feloldására és összehangolására kell törekednie. A reménybeli jugoszláviai demokratikus átalakulás nagyban elősegítheti e paradoxon feloldását, az európai tranzitfunkció kibontakoztatását.

II.

AZ EUROREGIONÁLIS TÁRSADALMI-GAZDASÁGI-PARTNERI EGYÜTTMŰKÖDÉST INDOKLÓ TÉNYEZŐK

1. A határok megváltoztatása nélkül biztosítani szükséges a határok átjárhatóságát a történelmi organikus kapcsolatok felújításáért.

A XX. századi háborúkat követő békeszerződések és a kiépülő nemzetállami hatalmi berendezkedések szét-darabolták a XIX. század végére organikus kialakult gazdasági - társadalmi kapcsolatrendszereket:

● a regionális piacot, bank- és kereskedelmi hálózatokat,

- a vasúti - közúti - hírközlési infrastruktúrákat,
- az etnikai csoportokat,
- a családi - familiáris kapcsolatokat,
- az oktatás - képzés, kulturális és vallási szervezetek korábbi regionális hálózatát.

Az új állami keretek között a határok átjárhatóságának biztosításával, az új együttműködési hálózatok kiépítésével össze kell és lehet kötni az új társadalmi - gazdasági politikai meghatározottságoknak megfelelően ezeket az elszabdalt történelmi szálakat:

- a lakosság elemi emberi és kisebbségi jogainak érvényesítése,
- a regionális gazdasági adottságok felhasználása,
- a közlekedési - szállítási és kommunikációs feltételek javítása érdekében.

2. Gazdasági társadalmi válsághelyzet

Az államszocialista alakulatok és nemzetközi kapcsolatrendszerek összeomlása nyomán kialakult gazdasági - társadalmi válsághelyzet kezelése együttműködésre készítető tényező a térség államaiban.

Az államszocialista rendszerek - túlhangsúlyozott nemzetállami keretek közötti keleti orientációjú védelmi diplomáciai, politikai, nemzetközi gazdasági rendszerekbe zárták a térség népeit.

Az államszocialista rendszerek összeomlásával súlyos válsághelyzetbe került a térség államai gazdaságának számos ágazata. Piac és munka nélkül maradtak az ágazatok üzemei és dolgozói. Az ipar, a mezőgazdaság, a nemzeti össztermék termelése, a lakosság életszínvo-

nala, reáljövédalma, fogyasztása drámaian csökkent. Tömegek maradtak munka nélkül, ellátatlanul a határmenti térségekben, de a jelentősebb településeken, nagyvárosokban is.

Jugoszláviában a balkáni háborúk sorozata, a nyomokban járó nemzetközi elszigeteltség és embargó teremtett hasonló visszaesést és válsághelyzetet.

A válsághelyzet orientációváltási, gazdasági és társadalmi szerkezetátalakítási, kapcsolat-, forrás-, piac- és munkakeresési kényszert teremtett a térség lakossága megélhetésének biztosítása, későbbi gazdasági, társadalmi, kulturális felemelkedése érdekében.

Az államok költségvetési bevételei, az államszervezet hatásköre és mozgásteret lecsökkent a térségben. A korábbi államközi közvetítési funkciórendszerét nagyrészt elvesztette, a szomszédosági kapcsolatok érdemi közvetítés nélkül maradtak.

Új közvetítőrendszerekre, hálózatok kiépítésére van szükség a térségben.

3. A globalizálódó világpiac kihívásainak átalakítási kényszerei

Új nemzetközi és szomszédosági együttműködési rendszer szükségessége

A dél-kelet-európai térség népei és államai csak külpolitikai társadalmi - gazdasági paradigmaváltással, orientációváltással, teljesen új nemzetközi és szomszédosági kapcsolatrendszerrel lehetnek képesek a válsághelyzet, a globalizáció feltartóztatathatatlanságának kezelésére, a globalizációs rombolóhatások csökkentésére, a modernizációs építkezés kibontakoztatására a jelenlegi európai történelmi helyzetben!

● Nemzetközi szinten: az európai integrációs együttműködés,

● állami szinten: a pluralista demokrácia és piacgazdaság,

● a szomszédosági kapcsolataikban: a regionális és interregionális együttműködés

teremthet járható kitörési, érdekérvényesítési alternatívát.

A kibontakozó új európai mozgásterben a különböző szinteken új intézményi, szervezeti, partneri és civil kapcsolati háló kiépítése szükséges a konkretizálódó közös érdekeltsgű és feltételezettségű, jobb együttműködési és fejlesztési területeken:

● az új európai, ill. közép- és dél-kelet-európai együttműködési rendszerben,

● új demokratikus politikai és jogrendszer, jogharmonizáció területén,

● a transeurópai (Helsinki) tranzitfolyosók, infrastruktúra építése, fejlesztése területén,

● új határhelyzet, határátkelők kiépítése területén /határvédelem, a migrációs folyamatok kezelése, a nemzetközi kriminalizálódás, drog, és csempészforgalom blokkolására

● új gazdasági és pénzügyi infrastruktúra, bank-kereskedelmi és szolgáltatási hálózat kiépítése területén,

● új egységes környezetvédelmi együttműködési rendszer megteremtéséért,

● új kutatási, fejlesztési-, képzési együttműködési rendszer kiépítéséért,

● új nemzeti és multikulturális együttműködési rendszer kimunkálásáért,

● az emberi-közösségi kapcsolatok, kommunikációk és együttműködések humanizálása és kiszélesítése területein.

Az euroregionális együttműködés a viszály és a konfliktusok érdemi alternatívája, az ezredfordulós kihívásokra adott komplex térségi válaszok új dimenziója.

III.

A HATÁRON ÁTNYÚLÓ EUROREGIONÁLIS EGYÜTT-MŰKÖDÉS ALAPELVEI

Az Association of European Border Regions (AEBR) által elfogadott együttműködési alapelvek:

- partnerség,
- szubszidiaritás,
- stratégiai szintű tervezés.

1. Vertikális és horizontális partnerség

A határon átnyúló euroregionális együttműködés csak egy összetett nemzetközi, államközi, állami, államigazgatási cselekvési program egy térségi szegmense lehet, amelynek igazodnia kell a tágabb horizontú, nagyobb rádiuszú európai, közép-európai, állami szabályozásokhoz, egyezményekhez, programokhoz.

A vertikális partnerséget az Eu, az országos, a regionális, a megyei és a helyi szintek bevonására, illetve a horizontális partnerséget a hármashatár különböző oldalain élő partnerek kommunikációja és együttműködési dimenzióiban kell kibontakoztatni.

2. Szubszidiaritás

A hármashatár mindhárom oldalán vannak jelentős társadalmi, politikai, gazdasági erők, szakmai csoportok és intézmények, civil szerveződések, amelyek bátran kiálltak és kiállnak az európai integrációs kapcsolatok térségi kiszélesítéséért, az interregionális együttműködési rendszer kiépítéséért, az európai demokratikus normák, követelmények és jogok mind teljesebb érvényesítéséért.

Többről van szó mint a nemzeti kisebbségek demok-

ratikus, kulturális és politikai érdekérvényesítéséről, azonosságuk, nemzeti kulturális integrációjuk szabad kiteljesedéséről.

A tolerancia gyakorlattá válása mellett belső magatartásváltásról, a szomszédok egymás iránti érdeklődésének felébresztéséről, az egymás iránti tisztelet magatartásformáinak kialakításáról, az egymás természeti, gazdasági és kulturális értékei iránti nyitottságról, az értékek kölcsönös megismertetéséről, megbecsüléséről és gazdagításáról szól ez az euroregionális törekvés. A társadalmi - gazdasági szereplők alulról jövő, szabad kezdeményezéseit, autonóm önszerveződéseit, kapcsolatfelvételét az általánosabb szintek normáinak (az államok törvényeinek) megfelelő szabad megegyezéseket, felelős döntéseket, együttműködések jelentéi a szubszidiaritás mindennapi életük bármely, egymás számára nyitott és érdekelt területein.

3. Stratégiai szintű tervezés

Az autonóm, szabad, egyéni, közösségi, intézményi partneri együttműködési kezdeményezések perspektivikus szemléletmóddá és cselekvéssé, stratégiai szintű strukturálódássá érnek és fejleszthetők a hatékonyság, a fenntarthatóság és a demokratikus közösségi mérlegelések, értékelések és ösztönzések érvényesülése érdekében.

E stratégia a meghatározó alaphelyzetek mérlegelése, az együttműködés szükségességének felmérése alapján célmeghatározást ad, és hozzájárul a határok

mentén élő lakosság közös normarendszerének, gyakorlatának és jövőképeinek kialakulásához.

a) Rövid távon: az orientációs jellegű háromoldalú, határmenti kooperációs kezdeményezésekben, együttműködési egyezményben rögzített, intézményesült, preferált célkitűzések szerinti interregionális kapcsolatrendszer kiépítése és működtetése a tennivaló.

b) Középtávon: a stratégiai partnerségi és együttműködési programok meghatározása nyomán, a kapcsolatrendszer további intézményesülésével és programszerű kibővítésével megindulhat az infrastruktúra összehangolt fejlesztése, a területfejlesztés régiók szerinti kibontakozása, a kis és nagy együttműködési pro-

jektek közös szisztematikus megvalósítása, a partner megyék és régiók társadalmi - gazdasági kohéziójának erősödése.

c) Hosszabb távon: megvalósulhat az európai normáknak megfelelő, nyugat - európai intézményesült partnerkapcsolatokkal közvetített és elősegített, autentikus önszerveződésben, mindennapi praxisban realizálódó interregionális közös cselekvés és fejlesztés, a közös projektek előkészítése, pályáztatása, megvalósítása. Az együttműködés a különböző etnikumok, államok, közigazgatási egységek kölcsönös bizalmon alapuló mindennapi tevékenységévé válik és nagyban elősegíti a társadalmi stabilitás erősödését, az életminőség javulását a térségben.

IV.

AZ EUROREGIONÁLIS PARTNERSÉGI STRATÉGIAI PROGRAM CÉLRENDSZERE

1) Hozzájárulni az európai integrációs folyamatok térségi előfeltételeinek megalapozásához.

2) Tájékoztatással, képzéssel és adaptív felkészítési programok kialakításával felkészülni az európai integrációs együttműködésekre.

3) A közvetlen kommunikáció és az intézményesített együttműködés módjainak, formáinak keresésével és kialakításával elősegíteni:

- a térségi tradicionális és új keletű feszültségek oldását,
- a konfliktusok és ellenérdekeltségek kezelését,
- a Balkán pacifikálását,
- a dél-kelet-európai stabilitás megteremtését.

4) A civil euroregionális kapcsolatépítés és hálózatépítés eszközeivel elősegíteni, ösztönözni, biztosítani a partnerországok demokratikus rendjének erősítését,

- emberjogi és közösségi normalizációját,
- a kisebbségi jogok európai normák szerinti alakítását.

5) Gazdasági kamarai kapcsolatok, hármashatár üzletemberi találkozók, közös pályázati - támogatási rendszer szervezésével elősegíteni:

- a partnerországok gazdasági életének újjászervezését,
- a geopolitikai pozícióból fakadó adottságok kihasználását, a nemzetközi áramlások felgyorsítását, a térség nemzetközi közvetítő szerepének kibontakoztatását,
- a regionális piaci kapcsolat kiépítését,
- a helyi közösségek bekapcsolódását a stabilizációs folyamatokba.

6) A térség természeti, biológiai, környezeti, gazdasági, kulturális adottságainak szervezett védelme.

7) A térség természeti, gazdasági, szellemi erőforrásaira, ágazati és területi kapcsolatrendszerére épülő gazdaságfejlesztés elősegítése a kamarák, vállalkozásfejlesztési központok, nonprofit szervezetek kooperációjával.

8) A térség népességmegtartó képességének erősítése

9) Az államhatárainkon átnyúló személyes, intézményi és szervezeti kapcsolatok hálózatát szervezése, stratégiai programozásának elősegítése.

10) Települési, testvérvárosi, testvérintézményi együttműködési tengelyek és tradíciók kiépítése.

11) Az etnikai arányok megőrzésének társadalmi - gazdasági - politikai megalapozása és biztosítása.

- A határmenti övezet etnikai, kulturális, vallási tagoltságának, autonómiájának, identitásának tisztelete és védelme:
- a kisebbségek iránti tolerancia erősítése.

12) Az anyaországok és a határon túli etnikai kisebbségek személyes közösségi és intézményesített kapcsolatrendszerének fejlesztése és támogatása.

13) A határmenti interetnikai és interkulturális kommunikáció és együttműködés intézményesített tevékenységrendszerének kiépítése és fejlesztése.

14) A globalizációs romboló hatások (drog, devianciák, kriminalizálódás) elleni közös civil szervezeti, állami és önkormányzati fellépések, együttműködések.

15) Az euroregionális partneri kommunikáció és együttműködés vertikális és horizontális módozatainak és formáinak megalapozása, kibontakoztatása, intézményesítése.

Euróregiós karéj Magyarország határai mentén

A Duna-Körös-Maros Euróregió mellett Magyarország szomszédosági kapcsolat-rendszerében immár szinte összefüggő fűzérben, a térségi önkormányzatok és társadalmi-gazdasági szereplők által kezdeményezett és működtetett euróregiós övezetek jöttek létre az elmúlt években. A megalakulásuk sorrendjében listájuk a következő:

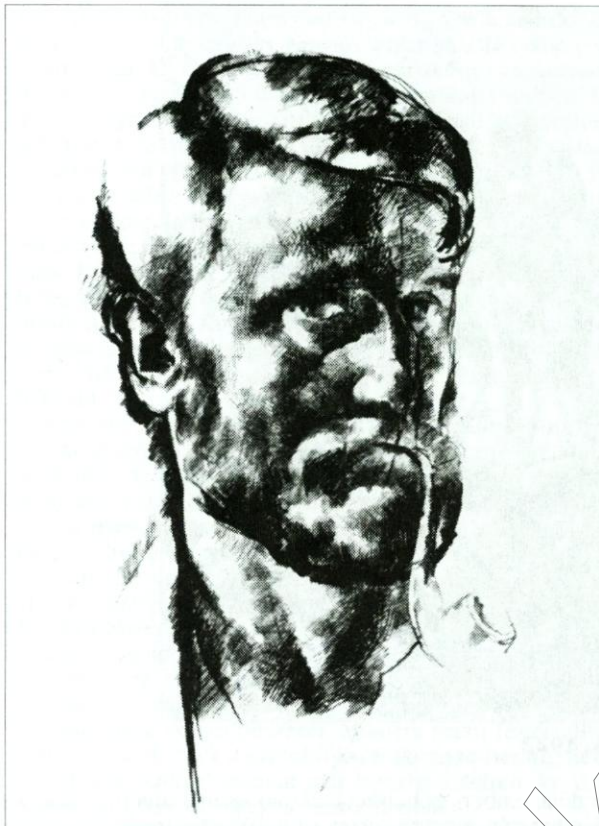
- Kárpátok Euróregió,
- Duna-Körös-Maros Euróregió,
- West / Nyugat Pannónia Euróregió
- Duna-Dráva-Száva Euroregionális Együttműködés,
- Vág-Duna-Ipoly Euróregió,
- Ipoly Euróregió.

(Területi szerveződésüket, s az európai tervezett közlekedési folyosók vázlatát térképmellékletünk mutatja be).

Formálódnak önszerveződési formáik, csiszolódnak sajtószerűségeik, differenciálódnak azonosságai. Lassan megéri az idő összehasonlító vizsgálatukra és bemutatásukra. Itt az ideje felmérni hasznosítható megoldásaikat, vízióikat és terveiket. Mind sürgetőbbé válik kanalizálásuk az állami professzionális diplomácia struktúrájába.

A daytoni megállapodások után írtunk e hasábkon (Szeged, 1996. július, 20-23. oldalak) a regionalitásról, mint a térségi együttműködés lehetséges és szükséges új dimenziójáról. Az elmúlt fél évtized ellentmondásos történései nem megkérdőjelezték, hanem megerősítették és igazolták az új euroregionális együttműködési módok szükségességét, a kialakításukhoz fűzött reményeinket és várakozásainkat.

Besenyi Sándor

Szakállas önarckép (1923)

Savonarola (1924)

Az emberi érzésvilág kifejezése

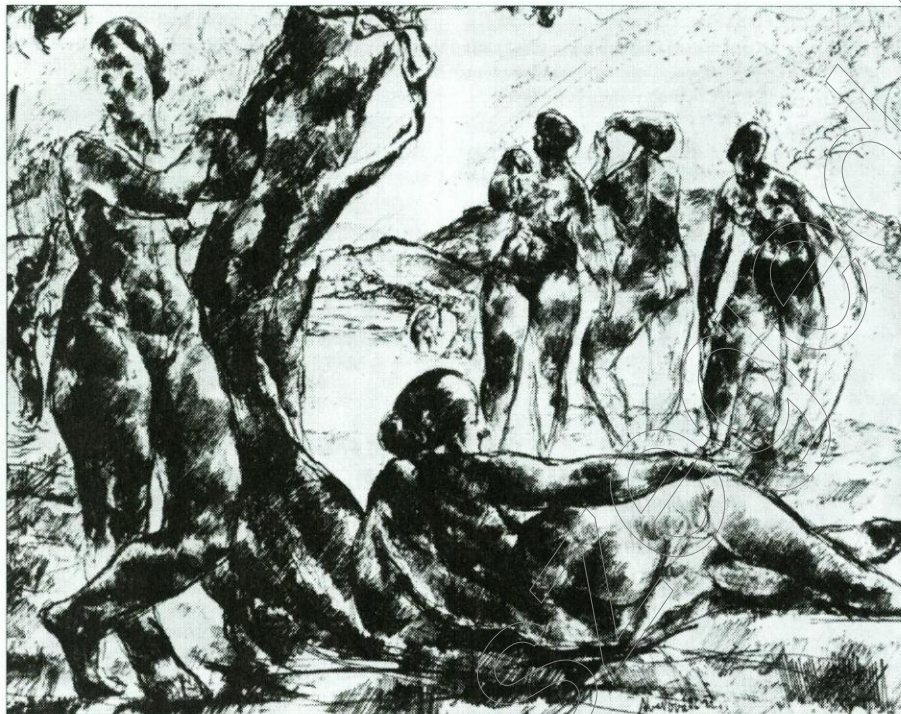
Aba-Novák Vilmos grafikai munkássága

„Az intenzív rajzolás fordította figyelmemet a rézkarcra” - olvassuk a művész rövid életrajzi adatai között. 1922-ben iratkozott be ismét a Főiskolára, *Olegai Viktor* hívására. Ez az elhatározása elsősorban grafikusai tudásának elmélyítésére irányult, de jelentős efedményt hozott a tartalomábrázolás tekintetében is, olyat, amelynek jóval később, monumentális falfestészetében vette igazán hasznát. *Olegai* mestertől egy egész grafikusnemzedék nemcsak a mesterséget s a réz ellenállásának leküzdését tanulta meg, hanem megütötte fülüket mesterüknek az a nézete is, hogy a művészet bűvőműve, a tartalom mélységét kutatja, s bizonyos „végső okokra” keres művészi magyarázatot. bölcséleti feladványon eltűnődve (a lét-nemlét kérdéseinek tanakodtak), arra az eredményre jutott, hogy a művészetnek olyan emberi mondánivalót kell tolmácsolnia, amely egyetemesen ismert, tehát például témája lehet a Biblia. De megtanulták azt is, hogy a témának a művész élményét is tolmácsolnia kell, s hogy az adott műfajban, a karcban az értelmi-érzelmi természetű mondanivaló erőteljes fényhatásokkal fejezhető ki leginkább. Ihletűl Rembrandt művei szolgálták - s akiben oroszlánszív dobogott, és az a fiatalság önbizalmával párosult, azt nem bántortalanította el ennek az eszményképnek utolérhetetlen nagysága.

Tömegjelenet, kompozíció, fényhatás egyre inkább azt a szerepet töltötte be Aba-Novák témái mellett, mint daltárhoz-a-kíséret, ezek idomultak egyetlen és ellenállhatatlan benső óhajához: az emberi érzésvilág szárnyaló, szuggesztív kifejezéséhez. Mondhatni, hogy ez idő tájt mindig lázban égett és alkotott, s ezt a lázat bensejének eseményei hozták felszínre. Erről a benső folyamatról legelőbbet a Savonarola című rézkarcához készített fejtanulmányból tu-

dunk meg, amely a karc elkészítése után is sokat foglalkoztatta. Az askézis, a könyörtelen önfegyelem, a benső elragadtatottság jelképe ez a fej. Az askétaarcról szinte lefoszlik a hús, s a révület csúcspontján egy pillanatra megtorpan a kifejezés rajta, mint a feldobott kő a visszahullás előtti pillanatban. A széles csuklya öbléből a vékony nyakon így ül a fej, mint az ököl. A szemöldök felszalad a homlokra, a benső égés kiszárítja a száját, amely szomjasan kissé megnyílik. A szem a szűk résen keresztül nem kíván látni, benső látomásra szegeződik. Ez nem portré valakiről, savonarolásítva, hanem a művész személyes élményeiből, idegzetéből, szenvedéseiből felszínre hívott kifejezés. A rézkarcon a főalak léptékben megkisebbedik, de jelentősége megnövekszik, révülete átvált tömegesztázissá. A jelenet színterét, a templombelsőt a művész képzeletből teremti meg, utólag műépítéssel ellenőrizteti annak kor-és stílushűségét.

A De profundis, a mélyből való segélyhívás gondolata újabb, kiliasztikus, végiteletszerű jelenetben, a Vízözön-témában talál klasszikus kifejezési lehetőségre. Aktaalakjai itt, az elpusztulás vagy menekvés drámai harcába állítva, méltán dobhatják el végleg nyugalmi helyzetüket. Ritmikusan elhelyezett csoportok, több szólamú kórusként, több oldalról ismétlik a nagy vész, a közelgő vég súlyos motívumát. Ugyancsak tömegjelenet, annak szuggesztív-dramái kifejezése foglalkoztatja a Mózes című kompozícióján, amelynek kis akvarellváltozata nemcsak puha, festői előadásmódjával jelez új korszakot a művész fejlődésében, de igéző monumentalitásával biztosan utal a majdani fal-képfestő képességére is. Nem tudván betelni ezen a Mózes-akvarellen neki megmutakozó festői és tematikai lehetősé-

Fürdőzők, 1922

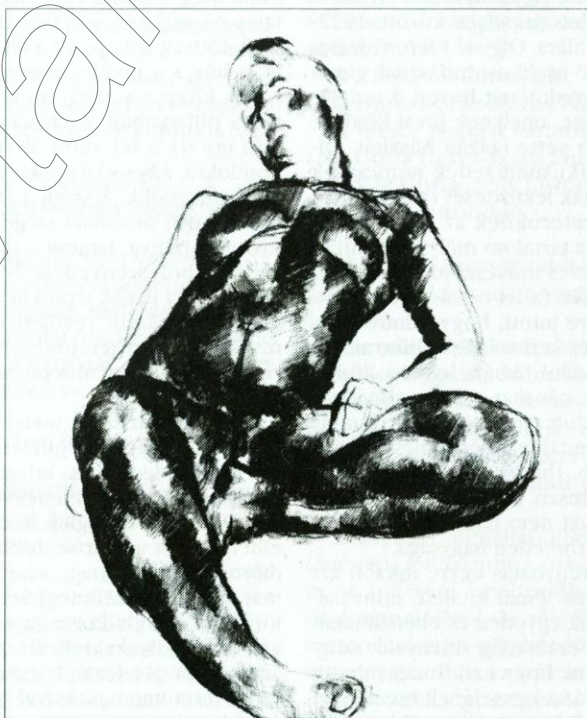
gekkel, most már olajjal, vásznon komponálja tovább a témát, éspedig a Mózes-, a Vízözön- és a Keresztvitel-kompozíciók egybefoglalásával. Tiszta tagozású, varázslatosan irizáló színhatású, a jelenetek drámai pátoszáat egyre fokozó korai remeke születik ekkor.

Az új beköszöntését nem szabad gyökeres változásnak tekintenünk, mert az egy ideig párhuzamosan halad a régebbi témák látásmódjával, hiszen olyan művészről van szó, aki fokról fokra tapintja ki a mondanivalójától diktált újabb kifejezésmódot. Ez a mondanivaló pedig a széles, gördülékeny elbeszélő módot igényli majd egyre inkább, aminek előjele először Aba-Novák grafikusai, majd festői képírásában jelenik meg. Oly módon, mintha valaki az álló, szegletes, gótikus betűvetésről áttérne a kerekded, kurzív, puhább latin betűformákra. A síkora tagolt, merevebb kubisztikus formaképzés hovatovább akadályozza a művészt témáinak gördülékeny előadásában. A húszas évek elején készült festményeihez képest grafikáin mint ha folyamatos ördögűzést éreznék a formaélesség tekintetében; gömbölyödést, szélesedést. Ez idő tájt kedveli a tájba komponált jeleneteket, heverő, nyújtózó aktokkal - s feltűnik az előadásmód epikus szelidsége: mintha a vízözönből megmaradtak eszmélkedéséről lenne szó... Fürdőző női édeni kötetlenséggel, álmodozón, a természetből szinte megdelejezve élnek. Am nem sokáig hihetünk a megtalált béke hangulatának, mert a művész közölni-

valója, ember- és helyzetábrázoló igénye túllép az idilli világ keretén, s egyre keresi azt a tökéletes témát, amelyben kitömbolhatja, végigviharoztatja érzéseinek és képességeinek minden titkos lehetőségét.

Erre talál rá a Mene, telkel, ufarszín témájában. Míg a Savonarola- a Vízözön- és Mózes-témák grandiózus, távolabbi tömegjelenetek érzékeltetésére adnak módot, s a tömegszáztást a csoportok mozgásdinamikájával fejezik ki, addig a Mene, telkel témája kisebb körben, terembensőben történik, szemközlebe szalad, s az események részesévé teszi - szinte nézőtéri pánikot idézve elő - a szemlélőt. Az intó szózatot, a vég jóslatát homályos értelmű szavakkal a falra róttá a kéz, mely még ott foszforeszkál a levegőben, azon indulattal, ahogyan a betűket kilökte magából. A kézvarázslat e klasszikus történeténél kedvezőbbet aligha találhatott volna Aba-Novák az egyetemes irodalomban ahhoz, hogy a kézjátékról vallott nézetét szélesen illusztrálhassa. A látomás alatt tébolyultan fetregő emberek keze tehetetlenül, görcsben tátogva nyúlik a levegőbe, az irtózás, az elszörnyedés és a kétségbeesés arcjátékát sokszorosan felfokozva. Tar kaldeus koponyák hanyatt s előrebukva függenek a törzson, s a hatalmas, beszédes kezekkel egyetemben az ősi bábjátékok naiv igézetű drámai közlésmódjára emlékeztetnek.

A csoportindulat ábrázolását személyek, típusok, karakterek tanulmányozása előzi meg Aba-Novák művészetében. Kollégájáról, Tar-

Női akttanulmány (1921)

jáni Simkovits Jenőről készített karca azon. jellembrázolásai közé tartozik, amelyre típusok egész skálája épült a továbbiakban. A kopasz fej - az aktok párjaként - a kendőzetlen embert érzékelteti alkatának anatomikus képében. Ez a fej, jellegzetessége mellett: talány, mesebeli hopmesteré lehetne. A tekintet benső dermedtsége magyarázatlan, ugyanakkor a kifejezés lényegét adja. Egy másik kopasz fej kifejezés barbár erejével, darabosságával lep meg, a tekintet nyíltságát és nyugalmat valamely hiúyszerű lobbanás zavarja meg. Ismét másfajta kifejezés érdekli őt az író, Harsányi Kálmán arcán. Tekintete messze réved: stilizált remetefej, az elvonatkozás, a selíd képzelges nyomával. Egy másik íróbarátja, Kulcsár József arcképe garabonciás, ördögös ember képzetét idézi fel - tán Hatvani professzort? -, másrészt merengő költőt is, aki az Anyeginnek sorából való...

Aba-Novák az arcok jellegében rejlő ellentmondást tényként örökíti meg, magyarázat és eszményítés nélkül, a realizmus, az élethűség művészi szándékával. Ez az álláspont jellemzi egész arcképművészetét, amely mindvégig nem a jeles-neves emberek megörökítését szolgálta, hanem a művész kutatói izalmát az ember bensejének feltárásában. Ha ennek a mélyreható jellegkutatásnak szokatlan erejét, igazságát felmérjük, máris nyomon vagyunk Aba-Novák emberi helyzet- és állapotképeinek felfedezésében. Valamely tulajdonság, értelmi-érzelmi alkat sűrített kivonata, lényege az, amit ő egy-egy fej segítségével megfogalmaz önmaga és a világ számára, így teremtvé meg a főtípusok és változataik skálarendszerét. Mikorra aztán festői elbeszélésbe kezd, ezek a szereplők várakoznak benne, nem egyedi vonásaikkal, hanem már típusba érlelten, az Aba-Novák-i arcjáték és taglejtés pantomimjében.

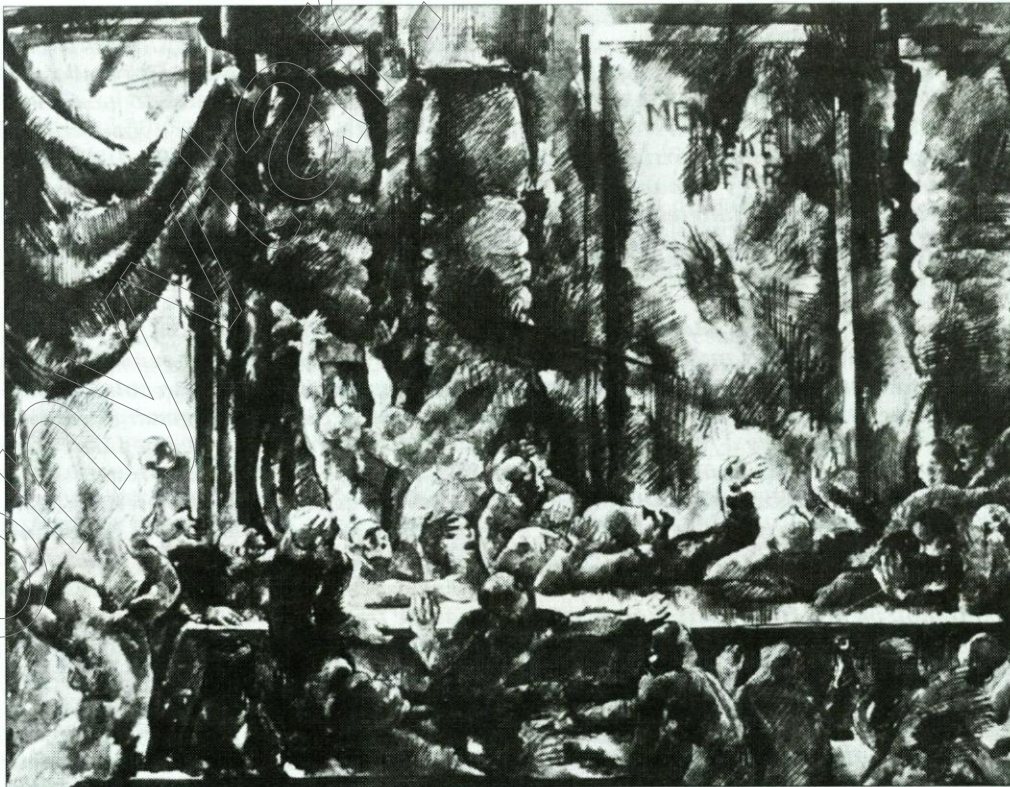
A vérmérsékletére, képzeletére szabott téma ekkoriban - mint ez a biblikus rajzokból-karckökből is kiderül - az apokaliptikus tömegeskiztázis eseményszerű lélektani-ábrázolása. Minthogy azonban a modelleket s az inspirációt e témákhoz is a közvetlen környezetéből s a jelenből merítet-

te, egyre feleslegesebbnek tűnt számára mondanivalójának múltba helyezése, s egyre kevésbé igényelte a megadott, meglevő téma-elbeszélés fonalát, mert a gátolta őt saját megfigyeléseinek, életjellemzésének kifejtésében. A biblikus témákon megtanulta a súlyos tartalomnak megfelelő, nagy lélegzetű, sommásan jellemző előadásmódot. Itt az egyének magatartását a közös nagy indulat, nagy esemény fogja egybe, s ebből az egységből az egyének jellemzése az egész rovására nem emelkedhet ki. Aba-Nováknak a részleteken is elidőző, ízes elbeszélőkedve, s a témában való aktív részvétele a Mene tekel, ufarszin-képen már elháríthatatlanul felszínre tör, és a jelenbe tartozó, saját élményű eksztáziskép megfogalmazására sürgeti.

Így születik meg az első tömeget ábrázoló, elbeszélő hangú népi életképe, a Felsőbányai körmenet. Különböző grafikai változatokon, három éven át érleli (1924-26) e témát, a Mene, tekel elgyűlölt, amely nyilvánvalóan kiindulási pontul s átmenetül szolgált a biblikus tárgykörből a népi hitélet jelenébe, a húszas években. A nagybányai festők korai képein is megjelentek biblikus alakok, a táj fenséges nyugalma nem háborítva. Am az Aba-Novák-i előtér azzal az eksztázikus tömeggel telik meg, amely a Mene, tekelben jajongott, s tán a kiliasztikus rettenetet is magával hozván: immár jelenének válságjelenségeire is utal. A típusok jellemzése rendkívülien gazdagszik, „életesedik” a helyi etnográfiai jelleggel, asszonyok szerepeltetésével, az áhítat és könyörgés meg a csodaváró révület ábrázolásával. A mintegy ötvenfőnyi csoportban nincsen kifejezésbeli ismétlődés. Erős fény-árnyék ellentétek tördelik fel az arckat, csak néhol lágyítják sűrű fények a kifejezést, melynek ereje a jobb alsó sarokban levő feszület töve felé egyre fokozódik, s az ott esdeklő gnómok, bénák csoportjánál hág esúcspontra. Ide vetődik a fény is legélesebben a kép felső bal sarkából. E téma folyamatosan foglalkoztatja, majd teljesen kiérlelve, színekre gyulladva, festmény születi belőle.

B. Supka Magdolna

Részlet a szerző Aba-Novák Vilmos című monográfiájából. A grafikai kiállítást a Szegedi Tudományegyetem aulájában Radó Ferenc nyitotta meg.

Mene, Tekel, Ufarszin (1924)

A Hősök kapuja az 1937-es avatás után

„Egy új, tisztultabb élet felé“

A Hősök kapuja építészeti és helytörténeti jelentősége

Aki Szegeden élt az elmúlt évtizedekben, megerősítheti véleményemet, hogy súlyosan terhelte a városlakók lelkiismeretét néhány múltban gyökerező városképet és város-imázst romboló kulturális gaztett. Ilyen volt például a Dóm tér tönkretétele az ott évtizedeken át éktelenkedő nézőtér-vasszörny által, és ilyen volt a levakolt freskó a Hősök kapuja boltívei alatt. Miért volt ez nyomasztó teherként?

Azért, mert a társadalom, a köztudat a Föld egyes kitüntetett pontjait, helyszíneit kiemeli, jelentőséggel ruházza föl. Úgy is mondhatnánk, hogy ezek a földrajzi pontok felmagasztosulnak, megszentelődnek. Ezekhez a kitüntetett helyekhez különleges viszony fűzi a közösséget, a társadalmat. A csaták, tragédiák helyei ilyenek, de ezek azok a helyek is, ahová, katedrális épül, ahová emlékművet állítanak, ahol aztán összegyűlnek az emberek, beszédeket tartanak, ahol különös, ünnepi rituálék zajlanak.

A Hősök kapuja helytörténeti jelentőségét ebből kiindulva próbáljuk vizsgálni. Kétségtelen, hogy Szegeden az egész Aradi vértanúk tere ilyen megszentelt helynek, sőt, térnek számít, és különösen annak számát hányatott sorsával a Hősök kapuja. Ki ne ismerné, ki ne hallotta volna az Aba-Novák freskók történetét, és ki ne ismerné az Élő és Halott katona szobrainak legendáját. Most, hogy napvilágra került végre a freskó a nagyboltív alatt is, a városban erről az épületről esik leggyakrabban szó. Arról az épületről, amely immár újra méltósággal tölti be eredeti szerepkörét. Fontos épület tehát, a köz tisztelete által megbecsült és kitüntetett hely. Ezért hihetetlennek tűnik, hogy az épület nem létezik jogi értelemben. Különös, hogy a Hősök kapuja telekkönyvi szempontból nem létezőnek számít, mert nincs nyoma a nyilvántartásokba. Hogyan is lenne, hiszen úttest felett ível át, az pedig közterület. Csupán azért említem ezt a természetesen lényegtelen adminisztratív momentumot, mert a Hősök kapuját az elmúlt rendszer fizikai valójában is „nem létezőnek” tekintette. Ennek viszont nem adminisztratív oka volt, hanem kőkemény politikai megfontolás vezette állásfoglalásukban a rendszer akkori urait. Egy dolgot azonban semmilyen felső akarat nem tudott elérni. Azt, hogy a Hősök kapuját kitöröljék a szegediek emlékezetéből.

Nos, a Hősök kapuja, az Aba-Novák freskó létezik, vagyis újra életre kelt, s immár újra avatva eredeti jogaiba és méltó rendeltetésébe illesztette issza a város. Arra keresem a választ, hogy miért, hogyan, milyen körülmények együtthatásának eredményeként született meg a Hősök kapuja, s miként alakult a sorsa a freskó elkészültéig és később, a levakolásáig.

A tér és a Hősök kapuja története

Szegeden különös szerepváltáson esett át az egykori Gizella tér, a mai Aradi vértanúk tere. Története úgy alakult, hogy ez lett a város történelmi emlékhelye. Ilyen szerepében hasonlatos a fővárosi Hősök teréhez, itt zajlanak nemzeti ünnepeinken, történelmünk emlékezetes évfordulóin a városi megemlékezések, főhajtasók, koszorúzások.

Maga a tér több mint kétszáz éve a város legfontosabb emlékműveinek helye, neve pedig az 1849-ben Aradon kivégzett hősökre utal. Itt állt a Rozália kápolna, melyet a 18. században építettek a pestis áldozatainak emlékére, majd 1896-ban itt emelt a város emlékoszlopot az 1848-49-es szabadságharc szörgei csatájának tiszteletére. Az első világháború után egy újabb emlékoszlop került a térre, amely a háborúban elesett 46. gyalogezred szegedi áldozatainak állított emléket (Ez már nem látható, mert a Hősök kapuja megépítésekor áthelyezték a Mars téri laktanya udvarára.) Mint tudjuk, a Dóm tér kiala-

kulásakor, és a püspöki palota megépítésekor erre a térre helyezték át Rákóczi Ferenc lovas szobrát. 1936-37-ben pedig egy másik első világháborús emlékművet építettek a tér déli részére, a Hősök kapuját, a tizenkétezer, háborúban meghalt szegedi katona emlékére. Innen, a tértől kissé távolabb, a Rerich téren később állították fel a kolozsvári testvérek Sárkányölő Szent György szobornak másolatát, és ide került Melocco Miklós 1997-ben leplezett 1956-os emlékműve. Van még itt egy kopjafa is, a tér nyugati oldalán, azt a rendszerváltás korai napjaiban állították fel ide egy szép májusi délelőttön.

A történelmi emlékművek ilyen komplex, egymás melletti elhelyezése és főként történelmi láncolatba illeszkedése természetesen nagyon ritka. A folyamat azért érdemi meg a különös figyelmet, mert a tér emlékhelye nemesedésében a perdöntő mozzanat a Hősök kapuja megépítése volt.

Az épület és a freskók története

A teret korábban semmi sem határolta a Boldogasszony útja felől, de igényes, szép épület szegélyezte a déli oldalt, a Boldogasszony sugárút 2-4 sz. alatt a DEMKE palota századfordulón épített, pompázatosan díszített homlokzatú épülete. A szemben lévő sarkon épült meg az I. szám alatt a szegedi Tanítói Internátus három emeletes épülete. Szeged városa a húszas évek végétől dédelgette egy nagyszabású első világháborús emlékmű megépítésének tervét. Az emlékművet kezdetben a Dugonics térre szánták, majd szoborpályázatot is hirdettek az ide szánt emlékmű tervezésére. Ezt a pályázatot Tápai Antal ellenében Lóte Éva nyerte, az ő emlékműtervéből került később megvalósult szoborként a két katonafigura alakja a Hősök kapujára.

Gróf Klebelsberg Kuno kultuszminisztertől származik az ötlet, hogy készüljön a tér lezárásaként egy hatalmas ívvel a sugárút fölé magasodó kapuépítmény, amely összekötné a két sarkon lévő épületet. *„Nem palotakaput akarok építeni, hanem városkaput, amely lezárja a Gizella tér nyugtalanságát (...) Kicsiny pénzzel, szűkös eszközökkel kell most szép dolgokat alkotni. Ezt a kaput úgy kell megcsinálnunk, hogy szimbóluma legyen a városnak, akár belülről az itthoniaknak, akár kívülről, a vasúton érkező idegenek számára.”*

Hóman Bálint vallás és közoktatási miniszter támogatásával épült meg később az eleinte „Palota Kapu” később „Város Kapu” néven emlegetett építmény. Ennek szobrászati díszítésére eredetileg öt szobrot terveztek, a tetejére a Boldogasszony szobrát, kettőt-kettőt pedig a Gizella-tér és a Boldogasszony sugárút pillérei felé. A belső boltívek díszítésre vonatkozólag Pogány Móric tervező építésznek is volt saját elképzelése a Hősök kapuja díszítéséről. Ő azt javasolta, hogy a boltívek alatt egy csipkés mozaik felhőzetbe illesztett erőteljes nyíl jelképezze a Kormányzó Szegedről történő elindulását. Pálffy István polgármester úgy vélte, ez csak magyarazzal lenne érthető a be nem avatottaknak. Az ő ötlete volt a felépíteni szándékozott szegedi hősi emlékmű építésének összekapcsolása a Tanítói Internátus munkálataival, és a Pogány Móric féle városkapu megépítésével. Így egyszerre valószínűsíthető meg az első világháborús hőseire való emlékezést és

a Kormányzó „magyar feltámadást” ígérő elindulása gondolatának megörökítését.

Pálffy József javasolta tehát, hogy az említett épület együttesben kapjon helyet Szeged első világháborús halottainak emlékműve. A neves fővárosi építész, Pogány Móric tervei alapján született meg végül az épület, amelynek kivitelezése szegedi építési vállalkozók munkáját dicséri. Az Erdélyi András és fiai cég, valamint Ottovay István nevéhez fűződik a nagyszabású építkezés kivitelezése. A város rangjához méltó monumentális építmény a Hősök Kapuja nevet kapta. Idézzük fel, hogyan is nézett ki akkoriban az épület az oda készült alkotásokkal. A homlokzatot a Gizella téri felőli boltív talpakra helyezett konzolokon Lóte Éva két katona-szobra díszítette. Balról a Halott jobbról az Élő katonáé. A Boldogasszony sugárút felől az épület majdnem teljes magasságáig érő zászlórudak között erkély épült, alatta a Porta Heroum felirat volt, két oldalán hexameteres ütemű felirat hirdette: *„Haladás útja dicső múltból diadalmas jövőbe vezet”*. A tér felől közepesen szintén díszerkély volt látható, rajta a magyar címer, alatta a Porta Heroum felirat, a nagyboltív innen látható szegélyén pedig ez a hexameteres felirat látszott: *„Hősi halált halt hű fiaink emléket őriz az élet.”*

A freskó elkészültének rövid összefoglalása a következő: 1936 februárjában Hóman Bálint kultuszminiszter erkölcsi, és anyagi támogatásáról biztosította a kezdeményezést, amely ekkorra már túlnőtt a város keretein, és országos jelentőségű üggyé vált. Itt jegyzem meg, hogy nem véletlenül, mert a kései világháborús emlékművek jellege a korábbi állítottakétól abban nagyon különbözik, hogy ezek már nem elsősorban a hősi áldozatra emlékeztettek, sokkal inkább a katonaerényekre, a hősi helytállásra, az emlékművek inkább háborús revansra buzdítottak, s ily módon beletartoztak már az irredenta politika eszköztárába. Nem volt véletlen tehát, hogy a freskó tematikáját így határozták meg: *A freskóknak három témát kell megjeleníteniük, a háborús emlékezést, a hősi halottak dicsőítését és Horthy Miklós szegedi elindulását.*

Ahogy a szobrokra, úgy az épület boltíveire szánt falképek terveinek elkészítésére is pályázatot

írtak ki. A város polgárainak határozott kívánsága ellenére nem szegedi illetőségű művészeket bízták meg a vázlatok elkészítésével, ezért az Irodalmi és Művészeti tanácsot kérték fel a művek zsűrizésére és a döntés meghozatalára. A bizottság tagjai mások mellett rangos művészek voltak: Iványi Grünvald Béla, Szőnyi István, Pásztor János például. A bizottság döntése alapján Aba-Novák Vilmos festőművész nyerte el a megbízást.

Aba-Novák 1936 június 24-én hozta Szegedre terveit ismertette freskója koncepcióját és a korabeli híradások szerint megnyerte elképzeléseinek a város vezetőit. A kiváló restaurátori munkának köszönhetően ma ismét szemünk elé tárulhat Aba-Novák évtizedekig tetszhalálra kárhozott festői remeklése a háborús szenvedésekről. A monumentális falképek a keresztény mitológia tematikus kereteibe ágyazzák a háborús emlékezés vízióit. A művész három tematikus részre osztotta a felületet. Aba-Novák ismertetése alapján rendszerbe foglalva a freskó témáit, idézzük magunk elé a látványt. A fő téma a boltív tengelyébe került. Középen a feltámadt, ítélethirdető Krisztus hatalmas alakja látszik, aki a hasonás, ítélethirdető angyalok csoportjának apokaliptikus képletéből bontakozik ki. Ennek a freskórésznek „Jövőbe vetett hit” allegóriája a témája, a hitbéli remény festői megfogalmazása. A Tisza felőli boltíven festette meg a „Hit” allegóriáját, a háborús szenvedés apokaliptikus látomását. A kegyelet kifejezésének és a remény felkeltésének allegóriája ez a falkép részlet. A jeleneten vigasztaló lelkipásztorokat, az elesettekért gyertyát égető barátokat látunk, valamint fiaikat sirató özvegyeket, apáikat veszített árvákat. Fülükbe örökké konduló lélekharang jajgat. Egyetlen hatalmas tragédia által érintetten egybeforrva hódolnak a hősök emlékének. Nemcsak emlékeznek, hanem szent esküvel fogadják, hogy a hősök nem ontották hiába áldott vérüket. Lejjebb katonasírok látszanak, friss fakeresztek, az egyik kereszt helyén rohamsisak, az ismeretlen katona arcának helyén mementóként a vörös felkiáltójel. Az eskütevő kéz azt szimbolizálja, hogy nemzeti hitünk életérős. Az egész csoport felett a két főangyal feliratos szalagot tart, mintegy megerősítve nemzeti fohászkodásunk idézett sorával a gyászon felülemelkedő reményt: „Az nem lehet, hogy annyi szív hiába ontá vért”. A dongaboltozat város felőli oldalán a „Tett” allegóriája látható, két főangyallal, kezükben feliratos szalaggal lelkesítik a katonákat. A feliratos szalag a hit jelképét, a keresztet atölelve indul és magasodik az egész jelenet fölé. Ez olvasható rajta: „Magyarok! Hőseink áldozatos vére kötelez!” A rohamra induló katonák zárt csoportjának élén lovon a kormányzó, Horthy Miklós alakja magasodik. A vezér az élen halad, kardjával mutatja a célt és az irányt. A katonák lába alatt töviskoszorúk, talán szögesdrótakadályok fonadéka jelzi a tragikusan nehéz utat.

A mellékoltív freskói később, a nagyboltíven megkezdett munkát követően készültek. Ezek szín-

tén megrázó festői víziók, konkrét tematikus megkötésekkel készültek, s ilyen szerepükben egészítik ki a főboltíven látható három nagyszabású festői témát. Különösen érdemes a figyelemre a Háború/keresztjétté vivő katonák és a sírokba menetelők csoportja (ez utóbbi a gimnázium felőli boltív alatt még vakolat alatt rejtőzik). A már feltárt Tisza part felőli kisboltív alatt megtaláljuk Sárkányölő Szent György és Szent borbála alakjait, a Húszárroham nagyszerű festői feldolgozását a katonai bátorság, vitézség megjelenítését. A kisebb freskótémák pedig a szegedi ezredek csatahelyeit, jelvényeit, ereklényeit örökítik meg. Ezek egy része már szintén napvilágra került a Tisza felőli boltív alatt. A másik boltív alatt még mindig vakolat fedi a montellói fát és a freskófestésben közreműködők arcképeit. A gimnázium kapuja mellett két oldalt kardokat festettek és a kapu felett szalagon a magyar hiszekegy volt olvasható. Részbe volt az emlékműnek még a már említett két katonaszobor, a nevek felvételére felszerelt emléktáblák, valamint a két kisboltív alatt elhelyezett bronz örökmécses és továbbá a díszes kovácsoltvas munkák.

Miként vélekedtek a kortársak, a zsűri tagjai a két pályázó műveiről és főleg Aba-Novák freskóiról? Idézzük a zsűri szakvéleményét: „... A pályázati felhívás szerint... a falfelület oly módon volt festészeti-
leg díszítendő, hogy az ábrázolt falfestmény speciális hangulat keretében kifejezője legyen a szegedi hősök emlékének, másrészt Magyarország főméltsá-
gú kormányzójának Szegedről való diadalmas elindulását megörökítse. A Tanács megállapította, hogy ezen feladatot Aba-Novák Vilmos festőmű-
vész elgondolása teljes mértékben megoldotta, míg Márton Ferenc festőművész pályaterve kevésbé ki-
fejezője a fent előírt speciális hangulatnak. A Tanácsnak fenti értelemben kellett határozni arra való tekintettel is, mert Aba-Novák Vilmos festőmű-
vész alkotása művészi megoldásában is teljes értékű és művészi alkotás a Hősök Kapuja díszítésé-
re...”

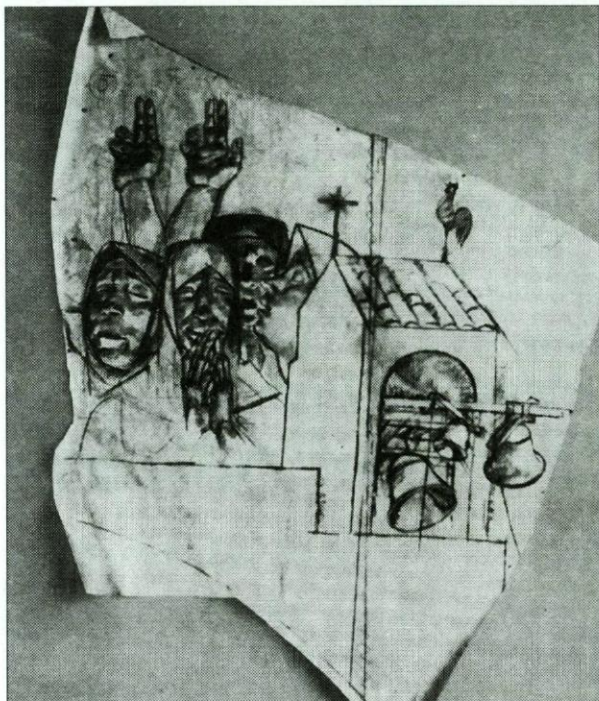
Az 1-1 méretű kartonok 1936 júliusára készültek el, a július 27-iki újabb műbírálat után augusztus elején a helyszíni munkát is megkezdte a mester. A hivatalos megbízás a középső boltozatra vonatkozott, ezzel szeptemberre készen lett. E munkán is együtt dolgozott Stefan Henrikkel. Részt vettek még a munkában Patay Mihály és Rozs János. Az oldalsó kisívekben található falképek valószínűleg egyéb közpénzekből készültek, mert ezekre a hivatalos bizottsági vélemény nem tér ki. Október elejére, összesen hathét alatt Aba-Novák elkészült az egész freskóval, Közép-Európa akkoriban legnagyobb szabad téren látható falképével. Október végére Lőte Éva katonaszobrai is a helyükön voltak.

Az avatás ünnepe, az emlékmű üzenete

A Hősök kapuja avatását decemberre tervezték, de különféle megfontolásokból alkalmasabb időpontra, 1937. május utolsó vasárnapjára, a hősök emléknapijára halasztották. Pálffy József polgármester mondott köszöntőt, utána Hóman Bálint kultuszminiszter tartott avatóbeszédet. Eközben hullottak le a szobrokat fedő piros drapériák. Horthy jelenlétében történt az avatás, aki pálmakoszorút helyezett

el, majd Aba-Novák Vilmos bemutatta művét a kormányzónak.

A Hősök kapuja az első világháborús emlékművek sorában megkülönböztetett figyelmet érdemel. Fontos körülmény, hogy a Hősök kapuja felavatására majd két évtizeddel a háború befejezése után került csak sor. Szegedi jellegzetesség lenne? Aligha, ugyanis a hasonlóan reprezentatív rendeltetésű vi-

Két freskórészlet vázlatja

lágháborús emlékműveket Hódmezővásárhelyen (Pásztor János emlékművét) 1938-ban, a makóit 1929-ben, a pécsit 1932-ben, a debrecenit is 1938-ban avatták. A nagyvárosokban a jelentős emlékműtervekhez idő, pénz, bölcs megfontolás is kellett. Mire a megfelelő emlékkállításra sor került, addigra már nem elsősorban a gyászra, a hősi áldozatra való emlékeztetés volt a legfontosabb szempont, hanem - az irredentizmus állampolitikai rangra emelkedésével összhangban - inkább a háborús leveretés feltéti igazságtétel kifejezése, a harcra buzdításra.

A szegedi Hősök kapuja az emlékmű állítás tipikus példája. Nem kíván különösebb magyarázatot a mű tematikájában rejlő agitatív szándék. Ezt nemcsak az emlékmű feliratai igazolják, - ideértve a freskók feliratszalgajait is -, hanem az 1937. május 30-án tartott avatónapság szónokainak beszédrészletei is. Pálffy József polgármestertől idézem: „Az emlékmű helyéül azért nem választottuk megközelíthetetlen térségek temetői nyugalmát, mert az emlékezésből élet és erő sugárzik felénk, és nem a halál, hanem az élet kapuját akartuk szimbolizálni, amelyen keresztül a Vezér, itt a szeri pusztja közelségéből új honfoglalás útjára vezet a hont.” Hóman Bálint kultuszminiszter avatóbeszédének egy részlete is pontosan megvilágítja a freskókkal a köznek szánt üzenet lényegét: „Hálánkat rójuk le azok iránt, akik egykor a magyar vitézség és kötelességtudás, a magyar tehetség és áldozatkészség erényével felfegyverkezve indultak el innen Szegedről a nagy küzdelemben, és helyüket mindig magyarán

mégállva, ifjú életüket adták a magyar eszményekért. (...) A szegedi térről kivezető utat beboltozó kapu - a Hősök kapuja - pedig legyen örök szimbóluma az élet kapujának, amelyen át egy új, tisztább élet felé vezet az út Horthy Miklós nyomában.” Nos, mindezeket összevetve azzal, hogy a kormányzó jelen volt, hogy életében a freskón megörökítve örökléttel tisztelték meg, Aba-Novák tényleg papírhuszárosan festette rohamcsapata élére Horthyt tengerész uniformisban. Akkor még senki sem sejtette, hogy ez a korabeli túlzó lelkesültség majd tragikus fejlemények elindítója lesz a freskóval kapcsolatos későbbi történetekben.

Az emlékhelyet nemcsak mérete, sajátos kialakítása, politikai szerepköre emeli ki a kétezernél több hazai világháborús emlékmű sokaságából, hanem az is, hogy ezúttal ritka művészi érték minősíti: Aba-Novák Vilmos hatalmas freskó-víziója. Az első világháborús emlékművek kényszerű emblématikus jelképhasználata jobbára csak szimbólum-közhelyek szobrászi vagy építészeti megjelenítését tette lehetővé. Aba-Novák élni tudott a nagyszerű lehetőséggel, teljes értékű képzőművészeti alkotásban tette közkincsé festői tudását, ihletett vízióját a háború apokaliptisziséről. Tehette, mert magyar katonaként végigszenvedte az első világháború harctéri borzalmait. A freskó művészi értékelésére végre közvetlen tapasztalatok szerzésével nyílt mód.

A Hősök kapuja utóélete

A falkép megfestése óta 63 év telt el. A levéltári kutatások újabb adatokat pontosítottak a Hősök Kapuja történetének egyes részleteiről, de még ma is sok a bizonytalan részlet, melyek felderítése talán a restaurálás befejezéséig lehetséges lesz. Az egyik kritikus pont a freskó bevakolásának miertje és a falkép eltüntetésének pontos kronológiája. A miert-

re a kor politikai viszonyaiból következtethető a válasz.

A török hódoltság óta először az 1945-öt követő években esett meg történelmünkben, hogy a fennálló hatalom igyekezett minden olyat eltakarítani köztereinkről, ami nézetrendszerével ellentétes volt. A második világháborút lezáró békekötéseket követő

en megváltozott Magyarországon az államforma, megszűnt a korábbi állami-politikai berendezkedés, és ennek következményeként országszerte eltűntek köztereinről az előző rendszer köztéri jelvény-tárait jellemző revíziós szimbólumok, s maradtak sok esetben az emlékművek építészeti részei vagy azok sem. A Horthy-korszak emlékműveinek eltávolítása állami akaratra történt. 1946-ban a 179.481/1946.sz. belügyminiszteri körrendelet intézkedett „...a királyt ábrázoló, vagy a volt királyi államformára utaló” művek eltávolításáról. Ezt 1948. január 3-án újabb BM-körrendelet követte (648.420/1948.III.I-2.) arról, hogy „...fontos állami és önkormányzati hatóságok épületeiben... még mindig találkozunk oly szobrokkal, arcképekkel, feliratokkal,...amelyek a múlt rendszer rosszelmékű, népfeljes beállítottságú és működésű vezetőit és köztisztviselőit örökítik meg, vagy a velünk most baráti együttműködésben álló szomszéd államokkal szemben uszítást tartalmaznak... Ezeknek a fenntartása nagymértékben ellenkezik népi demokratikus fejlődésünkkel és közfelfogásunkkal, s ugyanakkor akaratlan segítséget szolgáltat dolgozó országunk azon ellenségeinek, akik a földbirtokosok, nagytőkések, háborús gyűjtőgatók és népnyúzók múlt rendszerét szeretnék visszaállítani.”

Az emlékmű eltávolítások indítékai ebből világosan kiolvasható. Az is, hogy kiknek áll érdekében. A 86.843/1947 VKM sz. rendelet tételesen felsorolja, hogy milyen tematikájú képek, szemléltető eszközök távolítandók el az iskolákból. Nagyjából ezt a mintát alkalmazták az emlékművek esetében is: „...eltávolítandók: 1. az irredenta célzatú képek és térképek, 2. az ellenforradalmi vonatkozású képek, 3. a múlt politikusaiknak, vezető tisztviselőinek képei, szobrai, 4. a háborús uszító képek, 5. a megszüntetett intézményekre (királyság, csendőrség stb.) emlékeztető képek, 6. a Habsburg-magyar közösséget illusztráló képek, 7. az ellenforradalom külpolitikáját népszerűsítő képek.”

Az emlékműbontások elérték városunkat is. Szeged a Horthy-érában az emlékművek tekintetében - a Délvidék védbástyájaként, határ menti létre kárhoztatott szellemi erődítményként kitüntetett szerepet kapott. Nem véletlen, hogy a korszak politikáját reprezentáló emlékművek, jelképek 1946 tavaszától rövid idő alatt eltűntek a város köztereiről, középületeiből. A városkép hangsúlyos és kitüntetett eleme volt a Hősök kapuja a freskókkal. A politika megváltozását és az emlékművek sorsába történő direkt beavatkozást hűen illusztrálja, hogy 1946 februárjában Aba-Novák Vilmos Hősök kapuja freskóján előbb csak Horthy alakját meszelték le, majd 1946-ban az egész felületet. Nyilván nem kelthették a meszelést elrendelő „jó hírét” az árulkodó fehér meszfelületek, ezért végleges megoldáshoz folyamodott a hatalom. Állítólag egy restaurátor szakszerű irányításával szürke, cementes vakolattal fedték be. Az emlékművet megfosztották felirataitól és díszítményeitől is. Mindössze a „Porta Heroum” felirat és a két katonafigura maradtak eredeti helyükön.

A restaurátor részvételét a kutatások - úgy tűnik - nem igazolják. Szelesi Zoltán Szeged képzőművészeti írt könyvének egyik lábjegyzetéből eddig úgy tudtuk, hogy a levakolásban közreműködött Devich Sándor restaurátor, aki ebben az időben Szegeden dolgozott. Pontos szerepét ez ügyben nem sikerült kideríteni, de feltehetően neki köszönhető, hogy a jelen munka keretében feltárt Aba-Novák portré

szinte teljes épségben megmaradt. Devich Sándor özevegye visszaemlékezése közreadásával módosította az eddig legendaként elterjedt történet igazságtartalmát. Férje 1945 után már nem élt Szegeden - ahol korábban rajztanárként dolgozott -, így a falképek levakolásában nem vett részt. Később - az ötvenes évek elején - a Szépművészeti Múzeum restaurátoraként, több kollégájával együtt utazott Szegedre a falképek vizsgálatára. Szomorúan állapították meg a festmények teljes levakolását, elpusztítását. A Szépművészeti Múzeum irattárában végzett kutatás írásos dokumentumokkal nem támasztotta alá az elmondottakat, de a múzeum dolgozói közül is volt, aki emlékezett az esetre.

A Hősök kapuja a levakolással meggyalázva, rendeltetésétől, szerepétől megfosztva felerősödő gazdaságos szürkeségével komor hangulatú mementóként nehezedett rá a későbbi évtizedek szegedi városképe. Az emlékezetében az idő múlásával halványult a freskók emléképe. Fogyatkoztak a szemtanúk, alig maradt hiteles és jól használható fénykép a freskókról, színes pedig - úgy tudom, - egyáltalán nem. Ha nincs Vinkler László érzékletes leírásokkal, megjelenítő erővel teljes láttató tanulmánya Aba-Novák remekéről, akkor aligha lettek volna elegendő számban érvek a freskó kibontására. A freskók és a Hősök kapuja történetének ez már a legújabb kori fejezetébe tartozik.

Az emlékmű csonkán is az maradt, aminek rendelték: az első háborús áldozatok emlékhelye. A kommunista hatalom évtizedeiben voltak elvetelt kísérletek arra, hogy az emlékhely végleg megfosztassék eredeti rendeltetésétől. Olyan átalakítási elképzelésekkel szembesültem még a hetvenes évek elején is a Városházán képzőművészeti és kulturális területen állást és hivatalt vállalva, amelyek akkor, tapasztalatlan fiatalemberként is elképesztettek. Volt elképzelés arra, hogy eltávolítsák a katonaszobrokat, és a rendszer ideológiáját kifejezőkkel cserélik le. Egy másik terv szerint az ünnepi játékok főkapujává alakították volna át az épületet. Ebből csak az valósult meg, hogy évekig lengt az épület tetején a nyári játékok zászlaja. Arra konkrét tervek is születtek, hogy felszabadulási emlékművé „lényegüljön át” az egész épület. Néhány szegedi művész megkörnyékeztek a feladattal. Becsületükre válik, hogy rendesen elszabotálták a felkérést. A történeti igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a hetvenes évek végétől már a városháza akkori vezetőinek körében is megfogalmazódott a Hősök kapuja rehabilitációja. az, hogy milyen felelőssége lehet a szakembereknek egy ilyen kérdésben, arra csak egyetlen, de nagyon fontos momentumot idézek fel. Supka Magdolna 1986-os - Délmagyarországban megjelent - nyilatkozatát, amelyben a freskó értékei mellett történelmi értékét és a Horthyt érintő freskórészletről pedig valós szerepének megfelelő ítéletet fogalmazott meg. A szakértő művészre hivatkozva mi, szegediek ezt a hiteles véleményt citálhattuk a freskó kibontása érdekében. Mint ma már mindenki tudja: nem hiába.

A szegedi Hősök kapuja valóban több annál, mint városképi jellegzetesség. Léte, története nélkül nincs szegedi múlt és nem lenne jövő sem. Azt nem a szegedi ember elfogultsága mondatja velem, hogy nincs magyar kultúrtörténet sem.

Tóth Attila

Titokzatos festési receptjei voltak

A Hősök kapuja falképeinek restaurálása

Aba-Novák Vilmos festészetéről csak az iskolai tanulmányaimban megismerteket tudtam felidézni, amikor 1986-ban az első szondázó kutatást végeztem a Tisza-part felőli kisboltívben. Szomorúan vettem tudomásul a valóságot, hogy a falképeket cementes habarccsal fröcskölték be, melynek keménysége messze meghaladja az eredeti vakolat szilárdságát. Feltárása, akkor lehetetlennek tűnt. Az első próbálkozások azonban nagyon felkeltették a közönség érdeklődését, így pár év múlva (1989-ben) ismét feltárássra kértek. Ekkor már nem csak a szakmai kíváncsiság, hanem a tárgykorben végzett kutatás és az Aba-Novák család érdeklődése is arra sarkallt, hogy intenzíven keressem a megoldást a kép megmentésére. A festmény helyreállításával kapcsolatban - évek alatt - felmerülő kérdéseket a későbbiekben, az esztétikai helyreállításról szóló részben ismertetem.

Időközben, a Hősök Kapuja helyreállítására létrehozott Aba-Novák Közalapítvány 1995-96. évben megbízta munkacsoportunkat az egyik kisboltív képeinek restaurálásával. Addigra már a festő fellelhető munkáit nem csak könyvekből, hanem a helyszíneken is komolyan tanulmányoztam.

A falképek festéstechnikája

Murális festészetének kezdeteit a szegedi Dömötör toronyban található festménye jelenti. Első változatát 1931-ben gipsz alapra, szekó technikával festette, mely a középkori falba felszivárgó talajvíz miatt hamarosan levált. 1933-ban - az épület átalakítása után- freskó technikával újra elkészítette a képet.

A következő állomás az 1933-ban száraz vakolatra mésztéjjel festett Jászentandrás templom szentélye, mely a mai napig dacol az idővel.

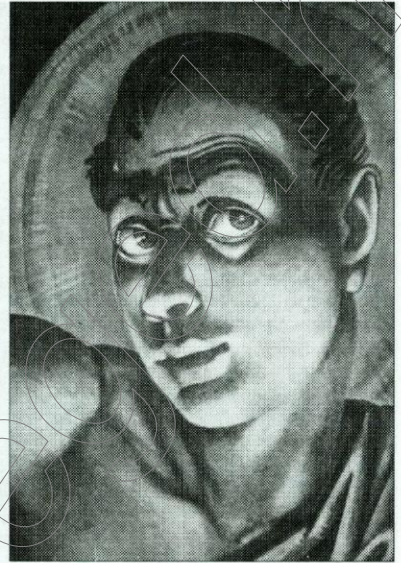
Székesfehérváron a romkertben száraz vakolatra túró mész-kazéinnel készítette képei. Pannonhalmán a festmények a költségvetésben leírtak alapján „...Száraz falra, nedves mészbe ágyazott színek, azaz secco fresco eljárás szerint kívánta megfesteni. A pigmentek a frissen felfestett mészbe kerültek, amely száradásakor megkötötte a festéket. A kép készülése közben (feltehetően) a mész

száradása után, a festő gondolatának változásait tükröző javítások, átfestések kerültek a felületre.”

Gerevich Tibor a művész halálakor a Szépművészet c. folyóirat egyik cikkében ezt írja: „...Őrök kutató és kísérletező volt, mint minden igazi nagy festő. Technikai kísérletezéseiben Leonardo da Vinci szelleme ébredt újra. Saját titokzatos festési receptjei voltak. Hol az olasz primitívek eljárását fedezte fel, Cennino Cennini tractatumát bújta s előírásait alkalmazta... Próbálkozott a viaszos enkausztiával, festett nedves és száraz vakolatra, a városmajori templom szentélyképein pedig alumínium lemezre.”

„Aba-Novák amióta fest maga által előállított anyaggal dolgozott. ... Pályája végéig nem színt meg az anyaggal kísérletezni...”

A Hősök kapuja falképeit freskó technikával festette a

mester, de a megszokott gyakorlatnak megfelelően székelt technikával fejezte be. Ezek az utólagos javítások kevésbé voltak tartósak, mert az archív fotók (1936-41) tanúsága szerint pár év múlva meggyengült és peregni kezdett a festék.

Alig tíz éve készült el a falkép, amikor 1946-ban a Szegedi Polgármesteri Hivatal már napirendre tűzi a „Hősök

kapuján lévő Aba-Novák freskók eltávolításának” ügyét.

Ekkor még csak a Horthy portré lefedésére kerül sor, de pár év múlva falkép teljes tematikája politikailag zavaróvá válik. Először különféle anyagokkal próbálkoznak, melyek alól újra meg újra előbukkannak a jelenetek, végül radikális megoldásként cementes habarcsos befröcsköléssel takarták el a teljes falkép együest.

A szürke-háttér

A lefedésre használt réteg megjelenése hasonlított a kompozíciót körülvevő rusztikus vakolatra, így egy idő után már csak a figyelmes szemlélő vehette észre, Magyarország legnagyobb kültéri freskójának nyomait.

A kétféle cementes felület a későbbiek során némi zavart keltett a freskó helyreállítása iránt érdeklődőkben, ezért pár Szót érdemel az Aba-Novák festményeinek jellegzetes megjelenést kölcsönöző, az alakokat körülvevő közeg, melyről Vinkler László írja: „...A statikát, a mozdulatlanságot szolgálja az egyszínű sötétszürke háttér...” „...mozgalmasságát csak azzal kívánja biztosítani, hogy durvább habarccsal vakolatja festés alá.”

Sokan vélik úgy még ma, a restaurálás után is, hogy az alakokat körülvevő felületen talán további képeket rejt az a vakolat, amellyel kapcsolatban az épület tervezőjének, Pogány Mórincnak is sokat kellett magyarázkodnia: „... a modern építőművészeti elképzelés pedig a kompozíció díszítő elemeit nem szórja szét a felületeken, hanem koncentrálna: így adódik a látszólag egyszerű tömeg egyetlen hangsúlya révén a zavartalan művészi összhatás. Ebből a célból a durva textúrájú szürke vakolatfelület itt az alap, középpont az íves nyílások, erkélyek, szoborművek adják a kompozíció plasztikáját, mint ahogy a nyílásokba komponált freskók adják a kompozíció színhatását.”

Azóta sajnos megszűnt az épületet körbevevő homlokzatot az egységes, rusztikus felületkialakítás. Ez hozzájárult az a kaszárnya stílusban emelt épületegyüttes megjelenéséhez, melyet a festő és az építész együtt tervezett meg. Lehet, hogy ez sokaknak nem tetszett, de a mai többszínű és különböző faktúrájú épület sor darabjaira hullik, esztétikai egységet nem képez. Sajnos, ezen túlmenően a szürke felületen megjelenő színes képek más hatást keltettek akkor, mint most, amikor paspartou szerűen keretezi a képeket a cementhabarcs.

Más munkáin a háttérrel ezüstlapok felragasztásával teszi ünnepélyessé (Székesfehérvár), vagy a szürke háttérrel (Dömötör torony, Jászentandrás) a fehér színű mészhomokos vakolatra teszi fel úgy, hogy a már megfestett képrészletek közötti teret tölti ki a föld színek felé hajló szürkével, majd a figurákat utólag körbe kontúrozza feketével. Pannonhalmán, talán a munka meggyorsítására az alapvakolatra felhordott sötét szürke, anyagában színezett felületen kezdte meg a festést.

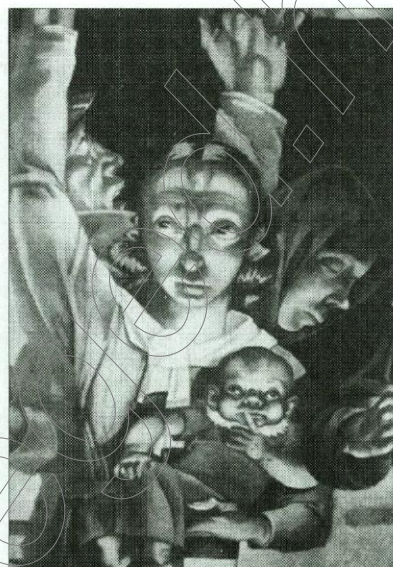
Minden esetre tudomásul kell vennünk azt a tényt, hogy a mester a szürke minden változatát szívesen alkalmazta figurái kiemelésére. Ezt használták ki a kép lefedésekor és ezt az új cementet kellett nekünk eltávolítani a kép felületéről, úgy, hogy a festményt kontúrozó eredeti szürkét érintetlenül hagyjuk.

A feltárás és tömítés

Nagyon lassan, kis határfokkal tudtuk végezni a munkát. Milliméterről milliméterre haladva, kizárólag mechanikus úton lehetett lekaparni a festményt fedő réteget. Sok helyen már a levakoláskor hiányzott az eredeti festékréteg, de a feltárás során a cementbe tapadva további pigment szemcsék váltak le a felületről. A nagy óvatosság ellenére, néha kis kráterek keletkeztek a festővakolatban. Ezeket - a tisztítást és vakolatszilárdítást követően - egy síkba kellett hozni az eredeti vakolattal.

Így az esztétikai helyreállítás szakaszát már a tömítéssel

megkezdődött, mert a kiegészítés módja határozza meg a tömítés mértékét. A döntéseket álmatlan éjszakák, beszélgetések és viták előzték meg, s a munka során részleteiben is gyakran változtak a megoldások. Sok esetben terveinkhez képest a megmaradt festmény „kényszerített” minket más irányba meghatározva a végső változatot. Az alábbiakban megpróbálom pár mondatban összefoglalni miféle kérdésekre igyekeztünk választ találni a munkánk során.

Retus és rekonstrukció

Restaurálni vagy konzerválni, azaz a szavak magyar megfelelőjét használva helyreállítani vagy megőrizni, vagyis létrehozásának célját figyelembe véve egy műtárgyat a közösség (közönség) számára élvezhetővé, bemutathatóvá tenni, vagy a tudomány és a szakma képviselői által kutathatóan dokumentálni a megmaradt eredeti mű töredékeit.

Lehet, hogy sokan nem is értik a kérdés felvetését, hiszen természetesnek tartják, hogy egy, valaha volt festményt vagy szobrot azért szeretnének „restauráltatni”, hogy az újra látható funkciójában használható legyen. Leikiismeretes szakemberek számára a dolog nem ilyen egyszerű.

Amikor ehhez a szakmához kedvet kap az ember, azzal kezdődik, hogy különös vonzalmat kezd érezni bizonyos remekművek iránt. Az a vágy, hogy minél közelebb kerülhessen a tárgyakhoz és megérthesse készítésük titkát, valamint a felismerés, hogy idővel a képek készítésénél felhasznált anyagok - mint a világon minden előregsznek, arra sarkall minket, hogy valamilyen módon megőrizzük őket az utánuk jövőeknek.

Itt kezdődik viszont az a dilemma, hogy vajon mit is akarunk megmenteni. Azonnal felelhetünk: az anyagot, ami hordozója, megnyilvánulása, közvetítője a műből sugárzó szellemiségnek, ami annyira vonzott minket. Azonban az idő múltával bekövetkezett változások megváltoztatják a festmények megjelenését, ahhoz képest, ahogyan az alkotójuk megvalósította azokat, s függően attól, hogy éppen mely állapotában ismerkedünk meg egy műtárggyal találhatjuk szépnek, vagy jelentéktelennek. Például sokan felháborodnak a festményeknek „galéria tónus” kölcsönző szennyezett lakkok eltávolítása utáni színein, mert Ők a sötét festmény látványát szokták, szerették meg. A festő pedig, ha feltámadna, elkeseredve ismerne saját képére a bevakult, barna réteg alatt, mert olyan mértékben megváltozott. Erre persze mondhatjuk, hogy ezek a változások hozzá tartoznak a festmény történetéhez és ez a kép már nem az a kép.

De abban a pillanatban, amikor ezek rontják, vagy lehetetlenné teszik a kép élvezhetőségét, felmerül a kérdés, mit tegyünk, mit tehetünk? Ennek határt szab a tudomány pillanatnyi állása, vagy a gyakorlatban való alkalmazhatósága, sőt az alkalmazás anyagi vonzata is. Ez az objektív tényező és ott a szubjektív a restaurátor személye, aki vagy képes alkalmazni a rendelkezésére álló technikát vagy nem és az sem mindegy, hogy milyen színvonalon. De ez csak a megtanulható része a munkának. Eddig tart a megőrzés, azaz a tudomány számára, annak eszközeivel a jövő

számára kutatható állapotban tartani az anyagot, ami valaha a műtárgy volt.

Ha egy műalkotáshoz hozzá akarunk nyúlni, mégpedig felelősséggel és lelkiismeretesen, úgy elengedhetetlen annak tisztázása, hogy milyen alkotói szándék vezette a művész kézmozdulatait. Ezek a kézmozdulatok jelentik összességükben a művet, ami egykor elkészült. Nagyon lényeges itt, hogy a művész mit tartott befejezettnek, elkészültnek, hiszen az, hogy nem dolgozik tovább a felületen, azt a döntést jelenti, hogy az alkotói szándék többé-kevésbé megvalósult és azt is, hogy minden további beavatkozás már eltávolítaná attól. Úgy is felfogható egy festmény létrehozása, hogy az első vonaltól az utolsó ecsetvonásig az a folyamat zajlik, amelynek állomásai egyre közelebb viszik a képet alkotójának szándékához. Minden változtatás, átfestés, javítás, amit a szerző végez, értelmezhető úgy, mint helyesbítés, azaz valami ami a szerző szerint eltér az említett szándéktól, a mű szellemével összeférhetetlen.

Ezért van tehát akkora jelentősége annak, amit a művész a mű befejezettségének tartott. Számunkra ugyanis a befejezett, pontosabban a festő által annak tartott állapot kell, hogy az alkotói szándék megtestesülését jelentse és ez még akkor is úgy kell, hogy legyen, ha minden okunk megvan arra a feltételezésre, miszerint a művész bármi okból, de nem fejezte ki magát i eredeti álmát i hiánytalanul, vagy tökéletesen.

Ezek ismeretében kimondható az is, hogy az idő múlásával együtt járó öregedési jelenségek (repedések, sötétedések, fakulások, szennyeződések, kopások stb.) kívül állnak a szerző szándékain és kimondható az is, hogy a rongálódások, vagy szándékos rongálások egyenesen ellentétesek azokkal.

Ezért szükséges minden műtárgy esetében egyedileg megállapítani a beavatkozás mértékét, irányát. E döntés meghozatalánál van jelentősége a restaurátorok személyének, akik hosszas kutatás, megbeszélések sorozata után, legjobb meggyőződésük szerint kell, hogy döntsének. A döntésekkel kapcsolatos komplex gondolkodás fontossága, az ezzel kapcsolatban kialakult irányzatok sokfélesége és a sokféleség oka egy külön cikk témája lehetne.

Ezért most csak annyit, hogy amennyiben egy művön mély nyomokat hagyott az idő és semmi mód arra, hogy megállapítsuk milyen lehetett, amikor elkészült új állapotában, akkor leghelyesebb a konzerválás, magyarul azt az állapotot tartósítani, amiben most van és lehetőleg megővni a további romlástól.

Egészen más eset az, amikor rongálás, pusztítási szándék okoz sérülést a művön, ugyanis a rongálás nem csak

egyszerűen kívül áll az alkotó szándékán, de egyenesen el-
lentétes azzal. Ezt csupán csak konzerválni annyit volna,
hogy a mű elpusztítására irányuló törekvés szándékát is
megóvjuk és annak is helyt adunk ezzel a képen. A rongá-
lót, mint „társzerzőt” elismerve.

Ezek azok az esetek, amikor ha mód van rá, már helyre-
állításához kell folyamodni, latinosan restaurálni kell, re-
konstruálni, visszaépíteni.

Hogy ezt hitelesen el tudjuk végezni, ahhoz szükség
van némi többletmunkára, óvatosságra és körültekintésre.
Ismerni kell a kort, amelyben a festő élt és dolgozott. Azt
a viszonyt, amit saját korával kialakított. Ismerni kell a tel-
jes életművet, ezen belül el kell tudni különíteni azokat a
jellegzetességeket amik beilleszkednek az adott kor festé-
szeti szokásai közé, azoktól amik eltérnek tőle. Sokáig
folytathatnám még; mi mindent...

A Hősök Kapuja esetében szerencsésnek mondható,
hogy az alkotói szándék kialakulásának is nyomai marad-
tak (vázlatok) sőt az eredeti szándék átalakulási fázisai is
felismerhetők.

Két kis részlet kivételével a több mint 300 m² felületű
fal festményről archív fotósorozat, valamint az akkori mű-
zeum igazgatójának dr. Bálint Alajosnak állványon, a fes-
tés közben készült felvételei sokrétűen és gazdagon mu-
tatják be az egykori látványt. A feltárás nehéz munkája
után követhető volt a freskó technikára sajátosan jellem-
ző, nedves vakolatba benyomott kartonrajz vonala. Ezt a
helyszínen a falra rögzített cellafóliára, milliméter pontos-
sággal másoltuk át. Pannonhalmán, Jászentendrácson, Szé-
kesfehérváron tanulmányoztuk Aba-Novák festésmo-
dát, formálási módját, színhasználatát, valamint a festéka-
nyag, a tónusnak és kontrasztok alkalmazását. A meglévő
falképein látottakat is felhasználtuk azoknak a festm-
ényeknek az elkészítéséhez, amelyek stílusgyakorlatként a
konkrét jelenetek térbeli megjelenítéséhez és az „Aba-No-
vák-i” festésmódor elsajátításához segítettek hozzá.

Természetesen a restaurálás bármennyire gondosan az
eredetit tiszteletben tartva munkálkodik, mégsem tudja
tökéletesen eredetivé tenni a műtárgyakat, ezért a teljes
befejezettség előtt egy „leheletnyivel” meg kell, hogy tör-

panjon. Inkább a fantázia tegye meg az utolsó, esetve-
nást, semmint a restaurátor. Inkább a mű egésze legyen
hű az eredetihez - valahaihoz - mint egy-egy részlete. És
azt hiszem itt a lényeg, hogy a konkrét részletek újrapíté-
sével az alkotó szellemét próbáljuk megélessíteni, azt az
erőt, mely érzelmeket váltott ki készítésének idején, s ha-
tása talán felsejlik majd munkánk befejeztével.

Jegyzetek

1. szekko- (al secco: ol. száraz vakolatra való festés) a megkötött kiszáradt vakolatra kötőanyaggal (enyv, kazein, tej, tojás stb.) kevert pigmenttel festékek.
2. freskó- (al fresco: ol. a falat burkoló nedves vakolatra való festés) naponta csak az vakolat száradása előtt megfesthető mennyiséget hordják fel a falra és abba karcolják át a kartonokról az előrajzolt. A pigmentet vízzel, esetleg mészzvízzel keverik, kötő-
anyagként a víz elpárolgásakor a felületre kirakódó mészpáncél (kalcium karbonát) szolgál.
3. MOB jegyzőkönyv 1932/180, 1932/219, 1932/257, 1933/187, 1933/208, 1934/1
SO 4. Redő Ferenc - a művész tanítványa - szíves közlése alapján
5. Hajnal János - a művész tanítványa - szíves közlése alapján
6. MOB jegyzőkönyv 1940/169
7. Gerevich Tibor: Modern magyar egyházművészet - Aba-Novák Vilmos, Szépművé-
szet 1940-41 Budapest, Magyar Királyi Nyomda 264. old.
8. 1927-ben például Fonó Lajos festővel festékküszmet alapított Supka Magda; Aba-
Novák Vilmos, Corvina kiadó 1966
9. Szeged Város Polgármesteri Hivatal, Mutató könyv 1946/2374. - Az irat nincs a
helyén, nem fellelhető.
10. A lefedéssel kapcsolatos feljegyzéseket 1999 júniusa és októbere között (több-
szöri kéréssem/ellenére) nem sikerült a szegedi levéltárban előkeresni, további kutató-
sokat tervezek a új levéltári törvény értelmében a levéltárnak kötelezően leadott
MSZMP iratok között.
11. Vinkler László: Aba-Novák Vilmos - Délvidéki szemle 1942 II. évf. 23-24. old. 12.
Délmagyarország, 1936 június 20. 3. old.
13. Retus - A Francia kifejezés, mely fényképezésben és nyomdaiparban haszná-
latos, a restaurátor gyakorlatban alkalmazott értelmezése: az eredeti maradványok, foltok
közötti apró hiányok zónos színnel (pontokkal, vonalakkal) történő pótlásával, az erede-
ti részletek érintetlenül hagyása mellett kialakított, egységes felület.
14. Rekonstrukció - A latin eredetű szó jelentése: eredeti formájában visszaállítás, na-
gyobb méretű hiányok hiteles, stílusos kiegészítésével és a fennmaradt részek felhasználá-
sával, azok közé illesztésével helyreállított képi egység megteremtése.
14. Restaurál: (restauro lat. helyreállít, megépít megújít) eredeti formájában vissza-
állít, helyreállít, kijavít.
- Konzervál: (Conservatio lat. megőrzés, fenntartás, megmentés) tartósít, romlásól
különbéges eljárással megőv, régi állapotban fenntart.
15. A munkában résztvevő restaurátorok: Brutó Mária, Hoós Marianna, Forrai Kor-
nélia, Lente István, Fabó Éva, Jeszenitzky Ildikó, Boromissza Péter, Somos Éva, Nemes-
sányi Klára, Gajzágó Dorottya, Verba Erika, Blaski Márta, Sztrakai Judit, Toró Rozália,
Andróczy Alajos, Szónyi Zsuzsanna, Szabó Tamás, Kovács Attila, Mihály Jolán.

Forrai Kornélia

„Mecselekedtük, amit megkövetelt a haza“

A Porta heroum újraavatására

Közel 2500 évvel ezelőtt - milyen hatalmas idő - Hérodotosz a „történetírás atyja“ mindössze négy esztendő lehetett, amikor az emberi helytállás halhatatlan példaképe Leonidász a Krisztus születése előtti 480. esztendő júliusában 300 társával együtt végrehajtotta legendává nemesedett tettét, a kilátástalan küzdelemben maroknyi csapatával életét áldozta hazájáért, vérével próbálta feltartóztatni a görög honra támadó perzsák ezreit.

Hérodotosz, „akit a látás, hallás, és megfontolás“ vezetett történeti műve megírásában érett fővel bejárta a görög perzsa háború színhelyeit, csataterét. Ő tudósít elsőként a termopylei szorosban emelt sírhalom epitáfiumáról:

„Oh! XEIN, ANGELLEIN LAKEDAIMONIOIS, HOTI TÉD, KEIMETHÉ, TOIS KEINON RHÉMASSI PEITHOME-NOI, Pnori Thwrek Aurél átköltésében „Itt fekszünk, vándor vidd hírül a spártaiaknak, mecselekedtük, amit megkövetelt a haza.“

Bizonyos, hogy nem ők voltak az elsők, akiket a kötelességtudás, az önfeláldozás, a hazaszeretet vezérelt, hanem szerint mióta ember az ember lelke ugyanúgy lángol becsületéért Európától Afrikaig, Japántól a Sziklás-hegységig. Hiszen nem halni mennek az ifjak, de győzni a csatán, győzni, minden áron. A spártai hősök példája nyomán született a római mondás:

„DULCE ET DECORUM EST, PRO PATRIA MORI” *„Édes és dicsőséges a hazáért halni.”*

Az antik világ csatáiról, hőseiről mi még sokat tanultunk annak idején, s tudjuk, hogy hősökkel teli a magyarság 1100 éves kárpát-medencei történelme is. Ezek, tízezrek hősiességéről, korai haláláról tanúskodnak a nemzeti katasztrófák szomorú színhelyeinek alliteráló nevei, Merseburg, Muhi, Mohács, Majtény, avagy Yárna, Világos, Voronyezs. Ugyan hány csatamezőt lehetne még felsorolni, melyek áldozatainak szíve nem a diadal mámorában, hanem a vereség szégyenében dobbant utolsók. Meghaltak már szeretteik is, akik gyermeküket, társukat, apjukat siratták. Nem tudjuk soha, sehogy meghálálni, viszonzni, visszaadni az áldozatok véréit. Illő, és méltó, hogy ne feledjük őket. Őket, a névtelenekeket, akik csillagként ragyognak felettünk. Én nem is szándéknak, az emlékezésnek tett eleget Szeged városa, amikor 12000 fiának méltó emléket kívánt állítani, olyat, amilyenből alig van a világon. E szándék megvalósulását jelentette 1937-ben a Porta heroum, a Hősök kapujának felavatása, melyet az ország egyik legkiválóbb festőművésze Aba-Novák Vilmos falképe, freskója díszített, s tett emlékezetessé, egyedülállóvá.

A művész iránti tiszteletből sorolom fel életének főbb állomásait, melyekről Supka Magdolna avatott tolla részletesen tudósított.

Aba-Novák Vilmos 1894-ben született Budán. Serdülőként már rajzolt, akvarelleket festett, tehetsége korán kiütközött. Mindig is festő szeretett volna lenni, s hála Isten lett is, meghozza egy a legkiválóbbak közül. 18 évesen a főiskola ifjú művésznövendéke, ám pályáját csaknem megtörte az első világháború. 1915 végén bevonult, s rögtön Galíciába került. Megsebesült, több kitüntetéset kapott, végül az olasz harcterről tért haza 1918 novemberében. A huszas években vált érett művésszé, ekkor alakult ki jellegzetes egyéni stílusa, e korban gyökeredik későbbi kedvenc témavilága. Ekkor kapcsolódik be a római iskola művészeinek körébe, itáliai utazásai, ösztöndíja ugyancsak meghatározza művészetét. A harmincas évekre temperafestészetének virtuozitása már kifejlődött. Művészetének színvonalát, a padovai aranyérem, (1932), a párizsi világkiállítás, (1937) és a velencei bienálé (1940) nagydíja fémjelzik. 1940-től, korai haláláig, (1941) a képzőművészeti főiskola tanára volt.

Életművében külön fejezetet jelentenek a falképek, melyek elsősorban a Dömötör torony belsejét borítja. (1931) Ezt követte a jászantandrászi templom falképeinek megfestése, (1933) majd a szegedi „Hősök kapuja”, (1936). A sort a párizsi világkiállítás magyar pavilonjának pannói (1937) melyek a nándorfehérvári diadalt, s a magyar francia kapcsolatokat epizódjait varázsolták a falakra, majd a székesfehérvári romkert mauzóleumának freskói követték (1938). Ezekkel egyidőben születtek a városmajori templom mennyezetfreskói, s a pannonhalmi Szent István kápolna falfestményei. Aba-Novák 1941 őszen búcsúzott az élettől, szinte utolsó leheletéig dolgozva.

A méltatlan utókor a szegedi, és a fehérvári nagyhírű freskókat lemeszeltette, levakoltatta pusztulásra ítélte, kicsinyes politikai indulatoktól vezetve, alig nyolc évvel a festő halála után.

Most ötven esztendő múltán ismét régi fényében ragyog a hősök kapuja. Szeged Megyei Város Közgyűlése, a művész lányának Aba-Novák Juditnak szeretettel teljes fáradozása nyomán 1992-ben alapítványt hozott léte a freskó megmentésére. Az első felmérések után, jelentős anyagi ráfordítással, Forrai Kornélia restaurátor és munkatársai keze nyomán újjá született a nagy értékű műalkotás jelentős része a közvetlen hozzátartozókon kívül igen sokan hoztak anyagi áldozatot, ki-ki tehetsége szerint, legtöbbször államunk s városunk. Nem lehet felsorolni a donátorokat, s ezen ünnepségnek nem is lehet része a név szerinti köszönet. A ráfordított áldozat igazi meghálálása az az öröm, melyet mindnyáján érzünk, amikor városunk egyik jelentős köztéri alkotásának, Aba-Novák Vilmos különleges szépségű művének újra avatásán részt vehetünk.

Annak a freskónak az újjá avatásán, mely a megrendelők szándéka szerint az első világháború szegedi hőseinek állít emléket, ám a művész lelkében megfogant akarat nyomán minden magyarnak aki ezért a hazáért áldozta drága, egyetlen megfizethetetlen életét. Értünk, gyermekeinkért, unokáinkért, s minden jövőző leszármazotunkért haltak meg, hogy életünk szebb, teljesebb, szabadabb, boldogabb legyen. emlékezzünk tehát e kapura tekintve, - a hősök kapujára, - őrizzük emlékeket, s gondoskodjunk róla, hogy utódaink is emlékezzenek. Koszorúzza tisztelet porladó csontjait, s ölelje át a békesség leszármazottaikat!

Trogmayer Ottó

Időutazás Aba-Novákkal

Kérem Önöket, tartsanak velem egy képzeletben megteendő időutazáson!

Indulásként haladjunk vissza az időben napra pontosan 59 esztendőre! 1941. szeptember 29-ét mutat a naptár. Ezen a napon halt meg nagyapám, Aba-Novák Vilmos festőművész, főiskolai tanár Budapesten, az éppen csak felépített Ferenc-hegyi műtermes házában. Ennek a háznak legalább olyan hányatott sorsa volt, mint amilyen viszontagságos volt nagyapám művészi utóélete, és később komoly szerepe lett a Hősök Kapuja sorsát illetően.

Aba-Novák 47 éves korában halt meg, nagyon

fiatalon. Ám életműve felől tekintve nyugodt szívvel elmondható: mintha kétszer 47 évnit élt volna! S hogy e kijelentéssel nem esem - a művészetben megengedhetetlen - mennyiségi szemlélet csapdájába, arra legyenek tanúim maguk a művek! A művek, melyek a Magyar Nemzeti Galéria állandó kiállításának anyagában, a különböző hazai és külföldi múzeumokban és közgyűjteményekben látható - és sajnos néhány helyen nem látható, sőt pusztuló - festmények. A templomok, a mauzóleumok freskói, a magángalériák kiállításán szereplő temperái és olajképei, gazdag grafikai anyaga, és az árverések sztárképei. De itt

helyütt, mindenek előtt: a szegedi Hősök kapuja freskói! E művek mind-mind tanúskodhatnak szavaim igazságtartalmáról.

Időutazóként eljátszhatunk azzal a gondolattal, mi lett volna, ha Aba-Novák nem hal meg azon az 59 évvel ezelőtti kora őszi napon, s megadatik neki legalább a statisztikailag várható életkor? Az biztos, hogy szeretett katonafiának, Sándornak elpusztulása a Donnál apaként és az első világháborút végigharcoló és súlyosan megsebesült frontkatonaként is mélységesen megrendítette volna, miként azt is drámaként élte volna meg a létező sztálinizmus éveiben, hogy a doni katasztrófa és a második világháború áldozatairól nem lehetett méltón megemlékezni... Mint a Hősök kapuja egyik alkotója nem értette volna, miért is nem lehet emlékműve a hősöknek, a névtelenek, az áldozatoknak.

És itt egy szempillantásra térjünk vissza a lehető legjelentősebb időbe, és mondjunk köszönetet Nemeskürty István tanár úrnak, aki a Nagy Némaság éveiben is talált magán- és mássalhangzókat a Don mellékén elpusztult tízezrek emlékére. Rekvizitum ezeknek az országban mindenfelé számtalan Hősök kapuját érdemlő áldozatoknak állított emléket.

Időutazásunkban visszatérve az ötvenes évekre és a feltételes módra: vélhető, hogy Aba-Novák elvesztette volna állását a főiskolán, elvesztette volna házáat nemcsak holtában, de élteiben is. Minden bizonnyal elzárták volna a számára művészileg adekvát nagy falfelületektől, s bezárultak volna számára a kiállítási lehetőségek is. Amit viszont nem lehetett volna tőle elvenni, mert holtában sem lehetett: a tanítványok, a barátok és a művészetért rajongók tetteiben is megmutatózó szeretetét és segítségét. Megcsonkult családján túl ez élte volna, ez adott volna értelmét életének és művészetének. A festők számára nem volt követhető az irodalmárok bevett túlélési technikája, így nem lehetett volna „négerré”. Nem tudta volna Szabó Lőrinc, Németh László és megannyi neves alkotó módjára az asztalfiókot teleírni, és nem lett volna alkalmas, Weöres Sándor, Nemes Nagy Ágnes és jó néhány európai szintű alkotó mintájára a gyerekek számára alkotni. Aba-Novák minden művében - legyenek azok korai grafikái, festményei, faliképei - valamiképpen az egyén és a tömeg dinamikáját karcolta-festette, hol drámában, hol életképben, de mindig erőteljesen és mindig élettel telve. Ennek a habitusnak törvényszerűen ütköznie kellett volna a központilag vezérelt művészetirányítással, mint ahogy életében is ütközött, kiváltva az egyházi körök, a kispolgári ízlés és a sértett kisebb-nagyobb helyi érdekű politikusok rosszallását. A létező

sztálinizmus-acczilizmus éveiben az csak a kisebb rossz lett volna, ha kapott volna egy útlevelt... Az biztos, hogy nagyon rossz emigráns lett volna belőle, s én itt most talán olaszul beszélnék. Száguldozó időgépünk azonban könnyen el is tévedhet, könnyen olyan gondolati leegyszerűsítések áldozatai lehetünk, amelyek nem csupán az egyszerűsítés ténye miatt, hanem sokkal inkább a hamis gondolatok miatt veszélyesek. Könnyen leírható a hamis képlet: „ünneplést sztárművész volt a két háború közt, mellőzték, és eltörölni szándékoztak a kommunisták alatt, most persze megint

érvényesül!” Hamis ez a leegyszerűsítő megállapítás, mert éppen a legtermékenyebb alkotói periódusában számtalan, elsősorban befogadói támadásban volt része, ebben az egyházi hierarchia éppúgy említhető, mint a provinciális ízlésvilágú nagyközönség. S napjainkban sincs könnyű dolga annak, aki Aba-Novák műveit kívánja láthatóvá tenni. A habarcs, a szű és a gomba, a nemtörődömség még mindig elfedi a művet és alkotóját. Szerencsére egyre kisebb az ellenállás, egyre oszlik a sötét, van remény, hogy időgépünk jó világ felé visz bennünket.

Ha a nyolcvanas évek közepére-végére kormányozzuk időgépünket, tiszteletre és elismerésre méltó szegedi polgárokat láthatunk, akik Aba-Novák egyik legjelentősebb köztéri alkotását kezdték visszaálmódni, visszakövetelni, visszaszerezni-szervezni oda, ahová azok valók: a falakra, s nem a vakolat alá, a köztudatba, s nem a felejtés egyenszűrke vakolata alá!

Sok nevet lehetne és kellene itt most megemlíteni, de Dr. Berekné Dr. Petri Ildikó és egy nem szegedié, Aba-Novák Judité megkerülhetetlen. Petri Ildikó kerlelhetetlen szelídségével újra és újra felszínre hozta, és életben tartotta a szegedi polgárok vágyát: hulljon le a pusztító vakolatmettő és váljon láthatóvá Aba-Novák freskója. Aba-Novák Judit hozta azt a magyar közéletben példa nélkül álló döntést, hogy az ötvenegy évnyi elbirtoklásból éppen csak kiszabadult Aba-Novák villa eladásából 20 millió forinttal gazdagítsa a Szegedi Aba-Novák Közalapítvány restaurálásra fordítható forrásait! Nem egy gyáros, nem egy milliárdos kereskedő, hanem egy átlagos értelmiségi nyugdíjas döntése volt ez. Köszönet mindkettőjüknek, nélkülük ezen a mai napon nem dicsérhetnénk Forrai Kornélia és restaurátortársai világszínvonalú munkáját.

Végül mindentudó időgépünket küldjük előre a jövőbe! Reményeim szerint előteremtjük a pénzt a Ságvári Gimnázium felőli kisív restaurálására, és a Hősök kapuja minden részlete láthatóvá válik. Végre a Dömötör torony faliképei is megmenekülnek a víz, a rossz építészeti hozzáépítés és az évtizedes elhanyagoltság pusztításaitól, s ismét láthatóvá és látogathatóvá válik Aba-Novák egyik első köztéri alkotása. Időgépünk Szegedről Székesfehérvárra kanyarodva kicsalogatja Aba-Novák nemzetközileg is elismert, a párizsi Világkiállítás nagydíjával jutalmazott pannóit a képtár raktárának gombás-pusztító szorításából, és láthatóvá válnak a francia-magyar kapcsolatokat bemutató és Picasso elismerését is kivívó pannók a számukra épített képtárban.

Tisztelt szegedi polgárok, kedves barátaim! Köszönöm, hogy hallgatóként társaim voltok e képzeletbeli időutazáson. Kérem Önöket: örüljenek velem, örüljenek velünk, és vigyázzanak nagyon erre a hányatott sorsú freskóra, mint minden természet, művészi és épített értékre. És ne engedjék meg soha senkinek, hogy freskóra vakoljon, mert ez a freskó az Önöké, ősiké, mostani és majdani leszármazottaiké.

Ne vakolj freskóra!

Kováts Kristóf

Hamisság és igazság

Halállista - 1956 - Szeged

Szeged 1956. évi forradalmának általános jellemzője a kiegyensúlyozottság, a túlkapásoktól mentesség volt. Amíg máshol atrocitásokra is sor került a forradalmi erők részéről, itt erőszakos cselekedet, emberélelet követelől és testi sérülést okozó föllépés csak a diktatórikus hatalmukat védő forradalomellenes politikai erők oldaláról fordult elő. A környező településeken ugyan volt példa arra, hogy a lakosság bántalmazott egy-egy korábban internáltató-kitelepítő tanácselnököt, erőszakosan tagosító termelőszövetkezeti elnököket vagy a község nyakára ültetett idegen és basáskodó MDP-titkárt. Szegeden azonban ilyesmi sem fordult elő. Nem véletlenül jelentette a Minisztertanács titkársága Tanácsai Osztályának 1957. március 7-én Tombác Imre a szegedi városi tanács akkori vb. elnöke, hogy „az ellenforradalmi időszakban az ellenforradalmárok [...] cselekedetei folytán Szegeden halálos eset nem történt“.

Mindez nem véletlen, hiszen a helyi forradalmi folyamat elindítói már október 23-a előtt - lényegében október 16-án a MEFESZ szegedi megalakulásával - az egyetemi ifjúság soraiból kerültek ki, a felsőoktatási intézmények oktatói és vezetői is nagy részben csatlakoztak hozzájuk, úgyszintén a középiskolai diákság, majd végül október 23-án és azután a helyi gyárak és üzemek munkásága csatlakozott a városban zajló megmozdulásokhoz, nagygyűlésekhez, tüntetésekhöz. Ennek a következménye az volt, hogy a városi lumpen elemek a perifériára szorultak, semmiféle forradalmi intézményben meghatározó befolyást nem szereztek, azokba lényegében be sem kerültek, sem a Szeged városi Forradalmi Nemzeti Bizottságba, sem a nemzetőrségbe, de még a munkástanácsokba sem.

Előfordult persze, hogy ezek a többnyire rovtomult emberek csoportokba verődve már a forradalmi hatalomátvitel után kísérleteket tettek rendbontó akciókra, de ezeket a nemzetőrség vagy az akkorára már a forradalom oldalára állt rendőrség megakadályozta. Egy alkalommal például igencsak kétes elemekből álló csoport megtámadott egy férfit, mert közülük valaki az állította, hogy az illető ávéhás. Már-már sor került volna a tettlegességre, amikor a helyszínre érkezett a városi nemzetőrség mobil csoportja, és kimenekítette a szorult helyzetben levőt. Kiderült közben, hogy az illetőnek soha semmi köze nem volt az ÁVH-hoz. Igaz ami igaz, a hadsergezhöz volt köze, ugyanis honvédségi polgári alkalmazottként valamelyik szegedi katonai laktanya eldugott kis cipészműhelyében a sorállományúak csizmáit javította. Már-már kritikusi helyzetet egy haragosának köszönhetette, aki bosszúból ráfogta, hogy ávéhás.

Az előbbi példából is kitűnik, hogy az ÁVH Szegeden is igencsak gyűlölt intézménynek számított, hiszen a koncepciói ügyekkel-percekkel, könyörtelen kegyetlenkedéseikkel a szegedi ávéhások talán még az országos átlag fölé is emelkedtek. Egyáltalán nem véletlen, hogy a szegedi államvédelmi tisztek egy része október 29-én este Jugoszláviába - a néhány évvel korábban még gyűlölt ellenségéknél, az UDB-nél - keresett és talált menedéket, más részük az ország határain belül vonult illegálisba, s voltak, akik tanácsalanságukban a lakásokban maradtak, néhányan konspirált lakásban dekkoltak, egy tucatnyi államvédelmi belső karhatalmi tiszt pedig az őthalmi laktanyában maradt.

A városban rekedt vagy szándékosan ottmaradt államvédelmi tisztek élete és testi épsége minden túlzás nélkül kockázatosnak volt tekinthető és így nem véletlen, hogy egy részük önként bevonult a Csillagbörtönbe, és ott lett menedékre. Ezt tette az elsők között M. Szabó István államvédelmi őrnagy, a BM Csongrád Megyei Főosztály megbízott vezetője is. Rövidesen kiderült, hogy az államvédelmi tisztek - az operatívok és a karhatalmiak egyaránt - a népharag elől biztonsági őrizetbe vétellel menthetőek meg a leghatékonyabban. Jól példázza ezt Császár Ferenc volt ávéhás tiszt 1957. június 28-i tanúvallomásának részlete: „Saját érdekében vettem őrizetbe [...] azért, mert utáltak bennünket a népek, és nem akarták, hogy a nép agyonverjen.“

Az első biztonsági őrizetbe vételekre már október 30-án sor került. Halász Gyula honvéd főhadnagy (a forradalom előtt szegedi katonai helyőrségparancsnok, a forradalom első napjaiban a forradalomellenes városi katonai közigazgatás parancsnoka, a forradalom győzelmétől, október 29-től október 31-ig a városi Forradalmi Katonai Tanács (FKT) elnöke) jóváhagyásával és Mogyorósi István rendőr őrnagy, szegedi városi rendőrkapitány utasítására. Idézzünk most csupán néhányat a biztonsági őrizetbe vett volt államvédelmi tisztek kezdetben tett vallomásából: Szűcs Mihály: „Mogyorósi őrnagy utasítására vettem őrizetbe“, Czako István: „Őrizetbe vételemet Mogyorósi István írta alá“, Sarus Sándor: „Halász főhadnagy közölte velünk, hogy a saját érdekünkben biztonsági őrizetbe helyeznek bennünket“, Asszriev István: „Október 31-én délelőtt tartóztattak le, [...] a saját érdekünkben biztonsági őrizetbe helyeztek“. Az első biztonsági őrizetbe vételekre tehát október 30-án került sor, ezeket a rendőrség hajtotta végre. Az államvédelmi tiszteket a városi rendőrkapitányság fogdájában helyezték el. Az őrizetbe vételek október 31-én tovább folytatódtak, de akkor már ebbe a városi nemzetőrség is bekapcsolódott. A kiszemelt államvédelmisták nevét és lakcímét jórészt Mogyorósi István őrnagy adta meg a nemzetőrségnek a végrehajtók pedig leggyakrabban rendőr és nemzetőr közös járőrök voltak. Minderről az október 29-én késő délutántól a helyi hatalmat gyakorló FNB-nek - akkor még Néptanácsnak - jószerivel még fogalma sem volt.

Október 29-én késő délután, kora este az FNB elnökségében fölosztották a reszortokat. Kováts József a városi mezőgazdasági osztály és a pénzügyi osztály munkájának fölügyeletét kapta föladataul. Október 31-én délután kiderült, hogy a különféle addigi belügyi fölügyeletű szerveknek - a rendőrségnek, a börtönnek és a tűzoltóságának - nincs az FNB elnökségén belül felelőse. Ezért Perbíró József, az FNB elnöke október 31-én este ezzel a föladdal addigi reszortjainak megtartása mellett megbízta Kováts Józsefet, rövidesen - még aznap este - fölvette a kapcsolatot a városi rendőrkapitányság vezetőjével, Mogyorósi István őrnaggal. Ekkor értesült arról, hogy már több mint 30 államvédelmi tiszt biztonsági őrizetben van a rendőrkapitányság fogdájában, de nem túlzottan ideális és főleg nem túl biztonságos körülmények között. Ekkor Kováts József utasította az akkor már a forradalom oldalára állt rendőrkapitányt, hogy az államvédelmi tiszteket szállítsák át a Csillagbörtönbe, mivel arról is értesült, hogy társaik egy része már ügyis ott tartózkodik. Ez az átszállítás azonban valami miatt halasztódott. Ekkor Nyéki Lajos rendőr százados, városi rendőrkapitány tanúvallomása szerint Kováts József megfenyegette Mogyorósi Istvánt, hogy „ha egy ávosznak is valami baja lesz, Mogyorósi fog érte felelni“.

November 1-én Kováts József személyesen járt a Csillagbörtönbe, és utasította az ottani parancsnokságot és személyzetet, hogy a kisközségekben elhelyezett volt államvédelmi tisztekkel emberségesen bánjanak, az épületen belüli mozgásukat ne korlátozzák. Játékokat bár mikor fogadhatnak, részükre a hozzátartozók érlelmi-

szert és tisztasági csomagot átadhatnak. Hitelt érdemlő adatok szerint az államvédelmi tisztek egyikének sem esett semmi bántódása. Koncz Géza államvédelmi tiszt vallomásának egy részlete: „Kivégzéssel nem fenyegettek” Farkas János is vallotta: „Letartóztatásom alatt nem bántottak, kivégzésünkről nem volt szó”. Az államvédelmi tisztekkel kapcsolatos bánásmódra legjellemzőbb, hogy a börtönből M. Szabó István őrnagy telefonon felhívta először Halász Gyula főhadnagyot, a FKT elnökét, majd utána Lezór Barna főhadnagyot, a városi nemzetőrség főparancsnokát, hogy küldjenek be a számukra pingpongasztalt, mert nagyon unatkoznak...

November 2-től aztán az országban is és Szegeden is változni kezdett a helyzet. A győztes forradalom okozta örömben a szovjet katonai beavatkozás rémképe vegyült. Tartani lehetett a belső zavargásoktól is. Még mindenki nagyon jól emlékezett arra, hogy a forradalom kitörése után az MDP városi bizottságának fontos próbálkozása az volt, hogy a legmegbízhatóbb kommunistákat fölfegyverezték, hogy föllépjenek a forradalmárok ellen.

A november eleji napokban még több államvédelmi tiszt szabadon volt Szegeden. Olyanok is nagy számban voltak, akik a forradalom kitörésekor ugyan már nem voltak államvédelmi állományban, mert korábbi túlkapásaik és koncepciók pereik miatt leszerelték őket, de ezeknek is volt fegyverük. Ezért november 2-án úgy döntött az FNB elnöksége, hogy megbízza a városi FKT operatív csoportját további őrizetbe vétellekkel. Az alábbi átiratot aláírta Joszt István, az FNB első elnökhelyettese és átvette az FKT operatív csoportjának vezetője, Vasváry Vilmos honvéd hadnagy.

Ennek alapján azonban már csupán néhány szegedi államvédelmista tiszt került őrizetbe. A létszám a Csillagbörtönből azért növekedett meg, mert oda szállították a Hódmezővásárhelyen és Makón őrizetbe helyezett államvédelmi operatív tiszteket is.

A hadsereg Forradalmi Katonai Tanácsának Budapestén, október 30-én kiadott felhívása egyik pontjában a következőket tartalmazta: „Az AVH megfélemlítésben tar-

totta a honvédséget is. A hadsereg vezetés Forradalmi Katonai Tanácsa elhatározta a még fegyverben lévő AVH azonnali lefegyverzését.” A szegedi városi FKT ezt az utasítást kezdetben csupán a katonai elhárító beosztásban levő államvédelmi tisztekre értette. Ezeket le is fegyverezték, a laktanyákból eltávolították, majd később a többi államvédelmi tiszttel együtt biztonsági őrizetbe vették. Erre az utóbbi intézkedésre pedig az akkori hadtestparancsnok – már nem a tűzparancsot kiadó Gyurkó Lajos vezérőrnagy, aki addigra már a szovjetekhez szökött – utasítása alapján került sor. Eszerint az „állományába tartozó elhárító tisztjét és elhárító tiszthelyettesét azonnal tartóztassa le [...] kísérik őket a legközelebbi ügyvédségre [...] a végrehajtást november 2-án 03 órára jelentse.” Ezeknek az államvédelmi tiszteknek az őrizetbe vételéhez az FNB elnökségének végképpen nem volt semmi köze.

A szegedi államvédelmi tisztek és néhány ügyész (két fő államvédelmis múltú) és egy bíró őrizetbe vételéhez az FNB elnökségének, legkiváltképpen Kovács Józsefnek meglehetősen kevés köze volt, ami volt, az is elsősorban előnyére értelmezhető. Ezt az államvédelmi kezdeti tanúvallomási is így értelmezték. Ahogy azonban erősödött az MDP-ből MSZMP-be átlényegült hatalom, úgy kezdett megváltozni a helyzet. A cél egyértelmű volt: be kellett mocskolni Szeged forradalmát; bizonyosságát akarták adni annak, hogy a szegedi forradalmárok brutális atrocitásokra is képes gonosztevők, gyilkosságoktól se riadtak volna vissza.

Evégett a megtorló ügyekben egyre gyakrabban hangzott el a kérdés: „Mit tud ön a halállistáról?” „Tegyen vallomást a hallista elkészítéséről, kik végezték el a feladatát?” A megtorlás során jőszerivel minden gyanúsítottól és tanútól igyekeztek adatokat szerezni a forradalmárok készítette „halállistáról”. Am senki sem hallott róla, és tárgyi bizonyítékként sem került elő soha egyetlen ilyen névsor sem. Persze amikor a volt államvédelmi tisztekből lett politikai nyomozók és vizsgálok tanúként egymást hallgatták ki – természetesen mint „érdektelen”

Szeged Város Forradalmi Nemzeti Bizottságától.

Katonai Tanácsnak
S z e g e d .

1957 B ÚL. 731

Kérem a Katonai Tanács Parancsnokát, hogy a legszigorubb mértékben vegye figyelembe a helyzet súlyosságát és tegyen olyan intézkedést, hogy még a jelenleg szabadlábban levő volt AVH-s tisztek és fontosabb személyeket a legrövidebb időn belül vegye őrizetbe annál az oknál is fogva, mert tudomásomra jutott, hogy az éjszakai folyamán provokációk történnek. Ezek megszüntetésére, valamint a lakosság nyugalmának megőrzésére tegyen olyan intézkedést, mely teljes mértékben kizárja a fentieket. Ezzel kapcsolatosan tett intézkedéseket összekötönnkel Gilicze Antallal jelentesse.

Szeged, 1956. november 2.

Elnök helyett:

Vasváry Lajos
1956. XI. 2.

Az FNB 1956. november 2-i átirata

tanúkat feltüntetve –, kezdtek napvilágot látni különféle rémtörténetek. Barta József volt ávéház vallomása: a városi FKT operatív csoportjának tagjai azt mondták ha „elkapják az ávosokat, lelövik őket, és bedobják a Tiszába”. A már idézett Czák István korábbi vallomásával ellentétben később így vallott: „A Szegedi Országos Börtönben azt mondták, hogy a nemzetőrök kivégeznek bennünket [...] arra határozottan emlékszem, hogy Kováts aláírásával volt ellátva a letartóztatási parancsom”. Holott korábban Mogyorósi vádolta ezzel! Külön figyelmet érdemel Kovács István makói rendőr vallomása: „Mivel a tömeg fel akart koncolni, az AVH behozott Szegedre, hogy megvédjén [...] Azt mondták, hogy véreskezű rákosista vagyok, szétvertem a tüntetőket Makón. [Ez így is volt! B. L.] A Csillagban egy alacsony fegyőr figyelmetetett bennünket, hogy ha egyetlen hívnak ki, akkor ne menjünk, mert meg akarnak ölni. Mondta azt is, hogy szó volt arról, hogy hajnalban elengednek bennünket, és amikor az alagsorba megyünk, lelőnek bennünket, mintha szőkné akarnánk”. Mindezekből a valótlan állításokból egyetlen szó sem volt igaz. Miként annak az őrizetbe vett, alaposan megdolgozott és büntetőeljárás alá vont nemzetőrnek a vallomása sem, aki azt állította, hogy utasítása volt az államvédelmi tisztek cellájába kézigránatot dobni. Miután e vallomását megtette, ellene a büntetőeljárást megszüntették, szabadlábra helyezték, és nemzetörködése ellenére a megtorlás során semmiféle hátrányt nem szenvedett. Hamos vallomása volt az ára a szabadságának.

A néhány – ma már teljesen hitetlen – tanúvallomáson kívül a kivégzési szándék és a „halállista-készítés” hírsztelésébe a helyi sajtó alaposan beegített. A Szegedi Néplap szerkesztőségéből a legbégzőlösebb elméjű és legvéresebb tollú Nagy István 1957. március 24-én a következőket írta: „Kováts úr [...] november 4-én aláírta a kivégzőparancsot, vagyis azoknak a kommunistáknak a halálos ítéletét, akiket már korábban nyilvántartásba vettek. A fizikai megsemmisítéseket – az utasítás szerint – november 5-én és 6-án kellett volna végrehajtani. Csakhogy erre már nem volt idő.” Ehhez hasonló cikkek szinte sorozatban jelentek meg a szegedi ajtóban, 1957. május 1-től már ismét miú Délmagyarországban. Mindez azonban csupán a kommunista terror propagandája volt, egyetlen bántalmazott vagy megölt szegedi kommunistáról – ekkorára már a volt államvédelmi tiszteket is csak így emlegették – ne, tudott senki. Egyetlen halállistát sem volt képes meg senki fölmutatni.

1957 augusztusában Szegedre érkezett a Magyarországi Ellenforradalom című vándorkiállítás. A megnyitót Kiss Károly, az MSZMP Központi Bizottságának titkára tartotta. „A szegediek számára – úgy mond – ennek a kiállításnak ugyanolyan jelentősége van, mint a budapestiek számára volt. Igaz, Szegeden az ellenforradalomnak nem voltak olyan konkrét megnyilvánulásai, mint Budapesten vagy egyes vidéki városokban. De ne feledjük, hogy ennek okát nem abban leljük meg, hogy a szegedi ellenforradalmárok talán emberségesebbek voltak, hanem sokkal inkább abban, hogy a testvéri szovjet tankok dübörgése és a kiskunhalasi ezred hűség, bátor helytállása miatt Kováts József és társai háromszor is meggondolták, hogy megkezdjék-e a kommunisták és népi demokratikus rend más híveinek legyilkolását. Hogy a szándék megvolt bennük, ezt eléggé bizonyítja Kováts parancsa, melynek alapján ötven szegedi elvtársat hurcoltak a Csillagbörtönbe, továbbá ezt mutatja a parancsnak az a rendelkezése, hogy az elhurcolás során ellenállókat a helyszínen kell ártalmatlanná tenni. De mutatja az a szerencsére megírt fasizista akció is, amelynek során a Csillagbörtönben levő elvtársainkat november első napjaiban kézigránáttokkal akarták megölni...”

Ez a Kiss Károly nem tévesztendő össze a szegedi Kiss Károlyval, az 1957 legelején az MSZMP városi ideiglenes intézőbizottságának elnöke volt. A szónokló Kiss Károly nemcsak hazugságokkal telített beszédet mondott, hanem nagy-nagy tévedéseket is magáénak tudhatott. Az általa említett „kiskunhalasi ezred hűségese bátor hely-

tállását” ugyanis nem Szegeden fejtette ki, hanem Hodosán Imre őrnagy ezredparancsnok vezetésével Budapesten, a szovjet csapatokkal együttműködve az ottani fegyveres forradalmárok ellen. Szegeden a kiskunmajsai 31. lövészezred állt helyt és hősieskedett Botond Gábor őrnagy, ezredparancsnok vezetésével. Legfőképpen azért, hogy ők követték el a halálos áldozatot is követelő október 26-i sortüzet.

Kiss Károly beszédében utalt arra is, hogy kiállítás anyaga nyomtatásban is mindenki számára hozzáférhetővé válik. Meg is jelent az *Ellenforradalmi erők a magyarországi októberi eseményekben* című propaganda-kiadvány, közismert nevén Fehér Könyv. Ennek 4. kötetében látható egy halállista, rajta 7 szegedi kommunista neve, akik letartóztatandók és ellenszegülés esetén ártalmatlanná teendők. Erre utalt Kiss Károly. Állítása szerint Kováts József írta alá. Mindmáig ez az egyetlen dokumentum arra, hogy a forradalom alatt Szegeden létezett halállista, amelyen likvidálandó ellenszegülés esetén kivégzendő – kommunisták szerepeltek.

Közölttem előbb a FNB 1956. november 2-i iratát. Ez az elnökség által használt írógépen készült, amit egyébként több egyéb dokumentum is bizonyít. Nem kell különösebb szakértelem annak a megállapításához, hogy ezt a bizonyos Prancs-ot nem az FNB elnökségének írógépén készítették.

A Parancs annyi helyesírási és gépelési hibát tartalmaz, hogy azt a kellően iskolázott, művelt és ilyen formai kúfoségekre is sokat adó Kováts József aligha írta volna alá, ilyen silány tartalmú és formai kivitelezésű dokumentummal aligha jártatta volna le magát.

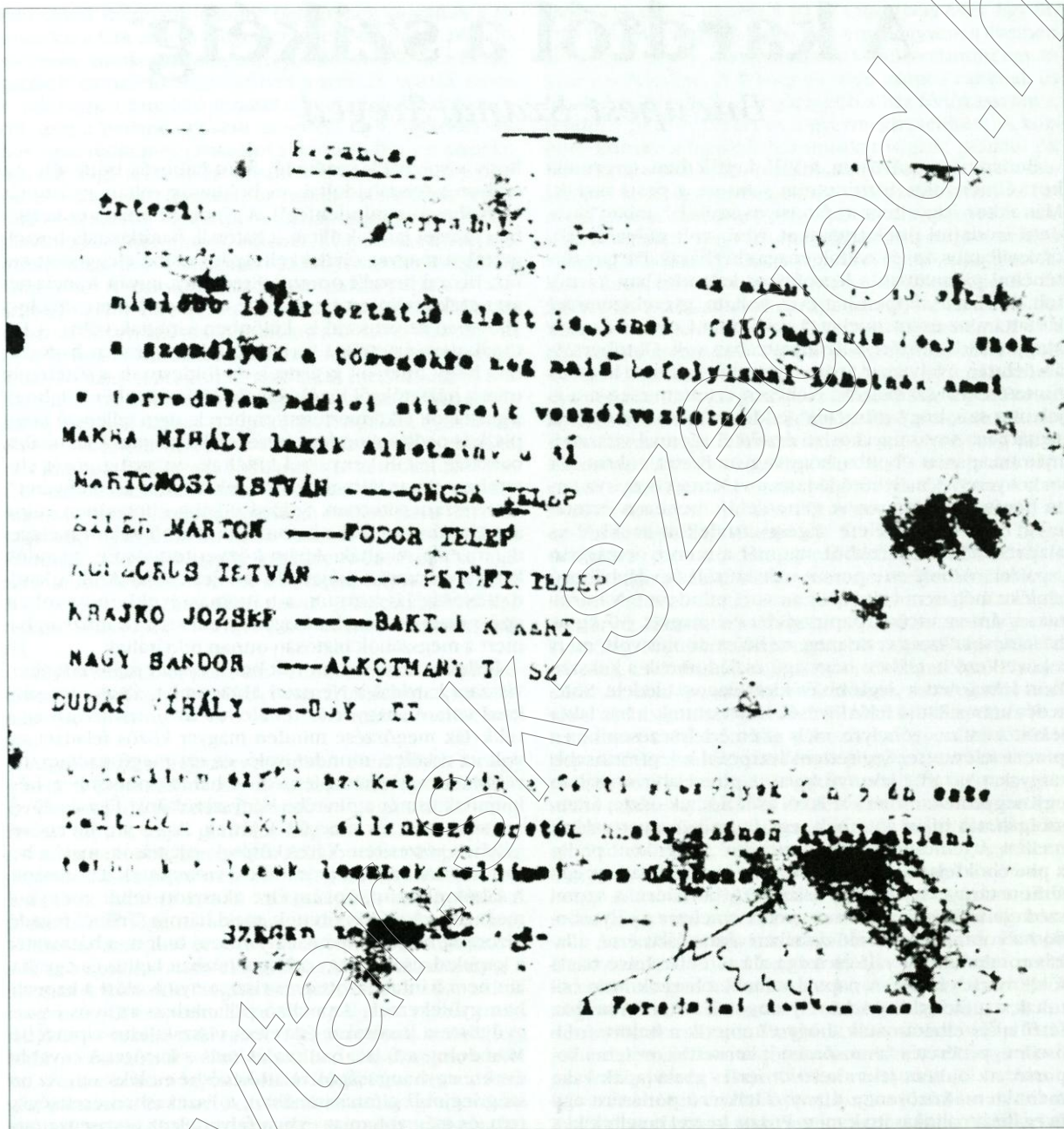
Készség sem férhet ahhoz, hogy ezt a Parancs-ot nem Kováts József írta alá. Ez az aláírás közönséges hamisítvány! Bizonyítékként álljon itt Kováts József 1957 májusi hiteles aláírása:

Kováts József ugyan nem volt rendőr – az apja volt rendőr őrnagy a háború végéig –, de annyit föltétlenül tudnia kellett, hogy letartóztatás elrendelésekor – főleg ha az ellenszegülő a helyszínen kivégzendő! – a végrehajtásra kijelölt intézménnyel és személyekkel pontos személyi adatokat (név, születési hely, születési idő, anyja neve, lakcíme) kell közölni. Hiszen azonos címen akár két ugyanolyan nevű is lakhat, pl. apja és fia. Ez a Parancs azonban 7 letartóztatandó közül 6 esetben még a pontos lakcímet sem tartalmazta.

Hiányzik a dokumentumról egy alapvető adat, mégpedig az, hogy ki a Parancs címzettje: melyek az a szervezet, amelyeknek az intézkedést végre kell hajtania. Főleg akkor problematikus ez, ha figyelembe vesszük a dátumot, a Parancs dátuma november 4-e, a végrehajtás időpontja november 5-e este. Ha Kováts József kiadott volna ilyen minősíthetetlen és hihetetlen Parancs-ot, vajon kívül akarta volna végrehajtani? November 4-én a kora délelőtti órákban ugyanis a nemzetőrség Szegeden fölosztott, ugyan ezen a napon a déli-délutáni órákban a FKT-ban már meglehetősen kaotikus állapotok uralkodtak, és az esti órákban ez az intézmény is befejezte működését. A városi rendőrség november 4-én már jörszível nem is állt az FNB elnökségének a rendelkezésére, és másnap már az MSZMP oldalára való visszaállást demonstrálták Mogyorósi Istvánnal és Nyéki Lajossal az élen, feledtetni akarván a forradalom győzelme utáni megígásukat. Kováts Józsefnek tehát november 5-én nem is állt volna a rendelkezésére egyetlen olyan szervezet sem, amelyek ilyen képtelen Parancs-ot végrehajthatott volna.

Mindezek alapján egyértelmű a hamisítás. Ez az egyedülként fölmutatott „dokumentum” a forradalmi napok alatt nem létezhetett. Ezt valakik nagyon silány és primitív módon a megtorlás során kreálták. Csupán ennyire voltak képesek! De, mint látható, ez is elegendő volt, ez is elfogadható volt a sajtópropaganda által az ilyen aljaságokkal is befolyásolható emberekkel.

A közvéleménynek szánt színjáték azonban ezzel még nem ért véget. Az MSZMP szegedi lapja, a Délmagyarország 1957. november 6-án arról tudósított, hogy „az ellenforradalmárok szegedi halállistáján szereplő elvtársak halaküldöttsége a szovjet harcосknál járt az öt-

Az FNB 1956. november 1-i átírata, az a bizonyos „Parancs”

halmi laktanyában“ Ebben az írásban már az is olvasható volt – akkor egy év távlatából –, hogy volt több halál-ista is, az csak az egyik volt, amilyen ezek a „hálaadók” „kezükből virágcsokorral, szívéükben a hálával és szeretettel” bekopogtattak a szovjet elvtársakhoz „tervezett kivégzésük egyéves évfordulóján”, és megfogadták, hogy „azt a fegyvert, amit 1956 októberében az árulás ütött ki a kezükből, s a szovjet katonák segítségével szereztek vissza, soha többé nem engedik ki a kezükből. Keményen fogják, s ha kell, kíméletlenül lesújtanak azokra, akik a nép hatalma ellen szervezkednek.”

Ilyen előzmények után egyáltalán nem véletlen, hogy a legjelentősebb szegedi megtorló perben a Szegedi Megyei Bíróság Pozsgai-tanácsa 1958. február 25-én sok-sok más forradalmi cselekedet mellett Kováts József terhére azt is megállapította, hogy a „rendőrséget a nemzetőrrel együtt felhasználta az AVH-sok és más népi demokráciához hű személyek letartóztatására...” A később készült politikai nyomozói mondráfia szerint Kováts József Szegeden „kommunisták őrizetbe vételére adott utasítást.” Mindez valótlan, ha úgy tetszik, kon-

cepciós elem volt a Kováts József elleni eljárásban, amelyet a háttérből mindvégig az MSZMP Csongrád megyei és szegedi városi bizottságai irányítottak.

1958. április 4-én Németh Károly, az MSZMP KB tagja, a Csongrád megyei pártbizottság első titkára is dörgelemes cikkben fenyegette meg a Délmagyarország hasábjain „a haladó emberek halállistáját összeállító [...] ellenforradalmárt”, Kováts Józsefet, és ígéretet tett, hogy „kíméletlenül leszünk az ellenséggel szemben, amikor szükséges vaskemény ököllel sújtunk rájuk.” A legkeményebb ökölcsapást Szegeden Kováts József, a városi FNB elnökségének tagjára mérték. Már elsőfokon halálra ítélték, másodfokon ez az ítélet jogerőre emelkedett, és kivégezték a Csillagbörtön komor épületekkel körülvárt aprócska udvarán.

A szegedi kommunisták politikai gyilkosságukat az aradi vértanúk kivégzésének évfordulóján, október 6-án hajtották végre. Ebben szerepe volt a soha nem létezett 1956-i „halállistának” is.

Bálint László

A kardtól a szikéig

Budapest, Szana, Szeged

Budapesten születtem, a VIII. kerületben. Gyermekkori élményeim, történeteim színtere a pesti aszfalt. Már akkor irigyeltem a „fatornyos szülőfalumban” kezdetű irodalmi önéletrajzokat. Nem volt gólyafészek, csak villamos, zaj és zsúfolat, magas bérházak. De egy történelmi pillanatban a Józsefváros kalandokban kárpótol, 1956-ban. Éppen hat éves voltam, gyerekszemmel láthattam az eseményeket. Lakásunk a Corvin-köz és a Magyar Rádió között, a Krúdy utcában volt. Október 23-án délután nyelvtanár apám izgatottan érkezett haza, és tüntetésekről számolt be. Nehezen értem meg mit is jelent a szó, hogy „tüntetés”, eddig ez nem szerepelt a szótárban. Anyám gyakorlati érzékkel azonnal visszairányította apámat a boltba, hogy vegyen lisztet, cukrot, sőt és kenyeret. A mélyhűtő láda és a vasárnap is nyitva tartó bevásárló centrumok generációja nehezen értené meg, hogy anyám élete végéig tartalékolta ezekből az alapvető élelmiszerekből, ma már a mennyországban „spáizol”. A bolt este persze már kiürült, a világháború emléke még nem volt olyan messze, mindent felvásároltak, apám az utolsó, papírzsákba csomagolt, 50 kg-os háztartási kekszet vette meg, ez bölcs döntés volt, mert a következő hetekben négytagú családomnak a kekszre kent lekvár lett a „legfőbb és kizárólagos” eledel. Sötétedés után a Rádió felől lövések hallatszottak, a haz lakói leköltöztek az óvóhelyre, mely az én értelmezésemben a pincét jelentette. Segítettem lecipelni a legfontosabb tárgyakat, takarót, könnyű ágycat. A pince labirintusában egy négyemeletes bérház lakói zsúfolódtak össze, áramszolgáltatás híján sötétben, egy imbolgó gyertyaláng mellett. A felnőttek felváltva meséltek, esténként pedig a pincéből felszóltak a saját emeleti lakásukba, egy-egy áhított tárgyért, még egy takaróért, párnaért. A szomszéd családfő is felment a negyedik emeletre a súlyosbódó harcok idején. Az előszobában aknatafalat érte, a lakás romhalmazzá vált és maga alá temette Imre bácsi földi maradványait. A napok múltak, a harcok nem csitulnak, a temetetlen porhüvely szagot árasztott. A bérház férfi lakói elhatározták, hogy eltérítik a halottat. Először egy méretes fa mosóteknőt kerítettek, ez lett a koporsó. Az önként jelentkező öt férfi - családapák valamennyien - közösen, a hiányzó lelkielő pótlására egy üveg, házi pálinkát ittak meg. Pusztá kézzel emelték ki a törmelékhalmoz alól a szerencsétlen férfi szétszakadt testrészeit, belső szerveit és a feteknöbe gyűjtötték. Ma sem tudom, hogy gyerekként, hogy kerültem oda, talán a pálinka miatt nem figyeltek rám a felnőttek. A jelenet azonban tisztán él az emlékezetemben, a romhalmaz szélén egy különálló, leszakadt alkar feküdt a földön. Ezt felemeltem és a „koporsóba” tettem, közben láttam, hogy a gyűrű az ujjam maradt. Megkérdeztem az apámat, hogy a gyűrűvel együtt temetik-e el, vagy lehúzzam-e az ujjáról. Apám szörnyülködve elzavart, később elmondta, hogy ebben a pillanatban „ráéreztem” mégsem nyelvtanár, hanem talán sebész lesz belőlem. A távoli, és a harcok miatt elérhetetlen, temető helyett a közeli parkban sírt ástak, ide temették el a harcok ártatlan áldozatát. A tér azóta kőburkolatot kapott, jelenleg ezen a helyen a fiatalok sörözgetnek, és ez így van jól, már csak nekem jelenti Imre bácsi sírját. A forradalom közben győzött, de november 4-e még messze volt. Apám sétálni vitt a környező utcákba. A házak romokban, az utcán messzel leöntött halottak feküdtek. Gyerekkésszel is felfogtam, ez maga a háború, ezért nem értem, hogyan lehet kérdéses,

hogy a sortüzek vezénylői nem háborús bűnösök. Az emberek felszabadultak, és boldogok voltak, győztünk, ez hallatszott mindenfelől. A Nemzeti Múzeum kertjében szovjet tankok álltak, a katonák barátkoztak, beszélgettek a magyar civilekkel. Apám szóba elegyedett velük, hiszen beszélt oroszul. Eredetileg ugyan francia-német szakos diplomája volt, de ezt meg kellett „fejlni” 1950-ben az oroszral is, különben kirúgták volna. A katonák nem értették a forradalom lényegét, azt hajtogatták, hogy burzsoá gyárosok és földesurak a sötétedés után a háztetőkről lövöldöznek. Apám azzal érvelt, hogy a gazdagok elkényeztetett emberek, nem jellemző hogy piszkos padlásokon fegyverrel szaladgálnak. A katonák a barátság jeléül kenyérral kínáltak, én pedig, mert életemben akkor láttam először fekete „komisz kenyeret”, ezt visszautasítottam. Sokkal inkább elfogadtam volna azt a kardot, amivel a katonák az avarból rakott melegedő tüzet piszkálták. Apám közvetített, és én „ajándék kardot” kaptam a megszálló szovjet csapatoktól. A karddal évekig játszottam, a hatvanas években azonban apám megparancsolta, hogy vigyem vissza a múzeumba, mert a megszállók biztosan onnan rekvirálták.

Fellebbezésnek nem volt helye, szomorúan ballagtam vissza a karddal a Nemzeti Múzeumba; 48-as lovassági kard volt. A magyar történelem tényei, tanulságai és a relikviák megőrzése minden magyar közös feladata, ez volt az erkölcsi mondanivaló, és ezt megfogadtam, tovább adom, láthatod fentről. A harcok november 4-én kiújultak, ismét a pincébe kényszerültünk. Éjszaka lövések süvítettek, és sebesültek jöttek, akiket anyám elsősegélyben részesített. Veres kőtések, jajgatások, majd a bezárt kapun, baljós dörömbölés, visszajöttek az oroszok. A lakók először söprünyélre akasztott fehér rongyból megadási zászlót kerítettek, majd három férfiből fogadó bizottság alakult. Apám, aki oroszul tudott, a házmester a kapukulccsal, és egy addig a házban lapító és egyáltalán nem bántalmazott ávos tiszt, a nyitás előtt a kapualjban gyülekeztek. Az utolsó pillanatban az ávos összegyűjtötte a karórákat és velem visszaküldte a pincébe. Más dolog a felszabadítás és más a karóra. A további évekre egyhangúságuk miatt kevésbé emlékszem. Az ország legjobb gimnáziumában, a Fazekasban érettségiztem, és még abban az évben felvettek az orvosegyetemre. Az egyetem elvégzése után elhelyezkedtem és a budapesti Semmelweis Orvostudományi Egyetem Urológiai Klinikáján urológus szakorvos lettem. Minden könyvet elolvastam, amit háborúban dolgozó orvosok írtak, függetlenül attól, hogy az események a Don-kanyarban vagy Koreában történtek. Igazi ember-próbáló feladat lehetett és micsoda lehetőség a szakmai tapasztalatok gyűjtésére. Fiatal szakorvos voltam, amikor külföldi munkalehetőséget kínáltak Észak-Jemenbe. Az Arab-félsziget délnyugati szélén lévő országról keveset tudtam. A térképen látszott, hogy magas hegyek és a sivatag alkotják. Észak és dél, két külön ország volt akkor, és gyakran háborúztak egymással. Dél szocialista jellegű, észak kapitalista berendezkedésű volt. A Kárpát-medence történelme során kétszer is egy birodalomba tartozott az igen távoli Jemennel. Először a Római Birodalomba, amikor „Arabia Félix”-nek, azaz boldog Arábiának nevezték, másodsorú amikor mindkét terület a török birodalom részévé vált. A Belügyminisztériumban a külföldi munkavállalókat egy hetes „fejtagítón” készítették fel a kapitalista világ szörnyűségeire. A legvidámabb barakk-

ban ekkor még „suk-sükölő“ belügyesek riogatták a kiutazókat a CIA szörnyűségeivel. A lényeg, ha be akarnak szervezni minket kémnek, azt jelenteni kell. És a fenyegetések; az orvelli Nagy Testvér a szemét rajtunk tartja. A valóságban azonban semmit sem tudtak Észak-Jemenről, még a pénznemét sem ismerték, és az illetékes elvtárs nem tudta megválaszolni a kérdést, hogy a közlekedés bal, vagy jobboldali? Érezni kellett, a kiutazó ugrást vállal a sötétbe. Elérkezett az indulás repülővel, Frankfurton és Kairón keresztül. A vámos szigorú szeme előtt kinyitottam a bőröndöm. Fazekak, kés, kanál, lekvár, szalonna; hova lesz a turizmus? Észak-Jemenbe, dolgozni. Csukja be! A vadonba utazók felmentést kaptak a vám-szabályok alól. Este későn szálltunk ki a gépből februári ruházatban a trópusba. A szállásra a kórházi kisbusz vitt ki. A nehéz bőrönddel fel akartam szaladni az első emeletre. Néhány lépcső után a fulladás megakasztott. Szana, a főváros, 2600 méter magasan van, az oxigén itt ritkább, még kell szokni. A kórház jól felszerelt, új és tiszta, élvezet lesz itt dolgozni. Az első héten a kórház előtti téren tömeg gyülekezett. Néhányan az ambulancia lapos tetejére is felmásztak, innen jól rálátni a poros térre. Hamarosan hátul összekötözött kezű és lábú fiatal férfit tisztálgaltak. Nyilvános kivégzés lesz. Az elítéltet a földre fektették, a kísérők egyike pisztolyt húzott elő, és egészen közelről fejbe lőtte. A test szinte felpattant a földről, majd rongyként hullott vissza. A halottat elvitték, a tömeg szétszórt, a vértócsát kóbor kutyák nyalogatták fel.

Az élet semmiképpen sem volt szomorú. Persze a szórakozási lehetőségek erősen behatároltak voltak, a helyi televíziót sem nyelvében, sem tartalmában nem értettük.

A szórakozás megszervezésében élen jártak a nagy gyarmati tapasztalatú angolok. Saját hétvégi színházat szerveztek, ide minden európai vendégmunkást meghívtak. Sajnos, teljes gondtalanság már az alacsony fizetés miatt sem volt lehetséges. Felháborított, hogy a vendégmunkások bére nem az elvégzett munkával volt arányban, hanem annak az országnak a nemzetközi presztízsétől függött, ahonnan a dolgozó érkezett. Legtöbbet az amerikai orvosok kerestek, mögöttük szorosán az angolok, németek. Csak az vigasztalhatta meg a magyar doktorokat, hogy a szóvjét orvosok - bár akkor még az egyik szuperhatalom állampolgárai voltak - még náluk is kevesebbet kerestek. Megtanultunk arabul, legálább a vásárláshoz nélkülözhetetlen szavakat, mondatokat. Persze azóta nagyon sokat elfelejtetem, de az urológiai panaszok és tünetek leírásához szükséges fordulatok szilárdan élnek az emlékezetemben. Közvetítő nyelvként az angolt használtuk, és ez volt a kórház hivatalos nyelve, a körlapokat, műtői leírásokat így vezetük. A trópusi betegségeket megismertük, kezeléseket megtanultuk. Igen sokszor operáltunk lövéses sérüléseket. Jemenben egy felnőtt férfi fegyverei nélkül meztelennek érzi magát. A fegyverzet szinte kötelező elemei, a jellegzetes „J“ betű alakú tör a dzsambia, és a vállon a kalacsnyikóv. A fegyvert a kórház előcsarnokában, a ruhahatárban kellett hagyni. Az egyéni és törzsi konfliktusok megoldása, így a fegyverekre maradt. A végeredmény: haslövések, bél, máj, vesesérülések, és persze ezek megoldása. Hadi sebészeti tapasztalatok, deklarált háború nélkül. Különleges szakmai kihívás a női nemi szervre egészen közelről leadott lövés, ezt általában féltékeny férfiak követték el feleségük vélt, vagy valós félrelépése miatt bosszúból. Sebész legyen a talpán, aki rendet tudott teremteni a roncsolt húscafatok között. A halál csak így - és sok-sok szerencsével - volt elkerülhető. A többnejűség a gazdagabbak privilégiuma, négy feleség sokba kerül. A vőlegény ugyanis fizet a menyasszonyért, általában arany ékszerekkel. A négy feleség azonban sohasem

azonos életkorú, hanem 5-10 év választja el őket. Egy ötven év körüli férfinak tehát van egy negyvenes éveiben járó, egy harminc, és egy húsz év körüli, valamint egy tizenéves felesége. A feleségek nem azonos rangúak és feladatköriük is más. A legöregebb a ház főnökasszonya, ő felel a pénzügyekért és a gyermeknevelésért. A közepes korúak a legtöbb házimunkát végzik, például ők főznek, mosnak. A legfiatalabb a szerelem felélőse a családban. Ez a „munkamegosztás“ elképzelhetetlen az európai ember számára, pedig nyilvánvaló előnyei is vannak. Közismert, hogy kis hazánkban milyen gyakoriak a válások, és a második házasság. Az öregedő, elhagyott feleség kitalált lesz, magányos, újabb házasság 40 év felett már ritkán sikerül. Az új asszony, aki általában tízhúsz évvel fiatalabb, elfoglalja a volt férj érzelmeit és a régi család szétszakad. Többnejűség esetén, ez nem fordulhat elő, a család együtt marad, és az új feladat bizonyos értelemben kárpótolja az idősebb feleséget. Persze az ilyen töprengés sem jellemző a hívó muszlim emberre. A Korán négy feleséget enged, a többnejűség tehát lehetséges. A vallás átszövi az élet mindennapjait és a hívőnek szilárd támasz a nehézségek elviselésében. A nap szinte mindig süt, ködös borongós idő soha sincs, az emberek általában jókedvűek. Ezt az is elősegíti, hogy delután és este minden jemeni férfi, de a nők közül is sokan, rája a káto. A kát egy cserje, melynek fiatal levelei amphetamin hatású anyagot tartalmaznak. Ezt rája és a levét kiszívja a boldogságra vágyó jemeni. A cserje kizárólag 1000 méternél magasabb trópusi hegyoldalon nő meg, csak frissen fogyasztva jó, világméretű elterjedését ez akadályozza. Az évek múlása, az öregedés sem szegi az átlagember jókedvét. Nincs anyakönyvezés és a természet évközben alig változik az egyenlítő közelében. A fővárosról készült fénykép ugyanazt a Szaná mutatja decemberben, mint augusztusban. És még egy zseniális találmány, mivel a születés dátuma s ismeretlen, ezért nincs születési ünnepség sem, így az életkor előrehaladását sem érzékelik. Számtalanszor megfigyeltem, hogy a hagyományos orvosi kérdésre, hogy hány éves a beteg szinte mindig kerek számú választ kaptam. Harminc, negyven, ötven; huszonhárom éves beteg nem volt. Az emberek ugyanis csak körülbelül ismerték saját életkorukat. Ha nem fogadtam el, hogy harminc, mert idősebbnek gondoltam, akkor készségesen választotta a negyven évet. Hát igazán nem mindegy? Úgysem tudunk változtatni rajta. Munkánk fontos része volt a fiatal jemeni orvosok tanítása, nevelése. A műtétekhez szükséges kézügyesség elsajátításában a fiatalok jól haladtak, bár azt nehezen értették meg, hogy a jó sebész mindkét kezével egyformán tud vágni, és csomózni. Az olló bal kezés használatát először papírminták kivágásával gyakoroltuk. Nehezebb volt őket a fegyelmezett munka jármába kényeszeríteni. Reggel pontos megjelenés a viziten, műtét, ambuláns betegellátás, esti vizit, mindez a szabadság korlátozását jelentette. És közben az empátia súlykolása. A fegyverek bálványozása, a harcos hősök dicsérete kitölti a történelmüket napjainkig. A televízióban este csak a sivatagban vágató és tüzelő lovasokat látni, és a győzelmeket. Lélekből át kellett állni, a megsebesített, tehát a beteg, és ezért szenvedő oldalra. Könnyű nekünk, ezer éve él bennünk a szenvedő Krisztus képe. A tanítás azonban nem volt hiábavaló. A tanítványok felnőtt férfiak, orvosok, búcsúzáskor sírtak, mint a záporosó, és köszönték a kiképzést.

A kaland végén, már itthon tisztán éreztem, hogy két területen sikerült előrelépnem: jelentős műtői gyakorlatra tettem szert és mivel egy nemzetközi kórházban dolgoztam, az angol orvosi nyelvet is elsajátítottam. A bél sebészeti tapasztalatok birtokában elindulhattam az urológia új ágán, melynek lényege a hólyagpótlás. A vesék által termelt vizeletet a hólyag gyűjti össze és perio-

dikus kiürítéséről is ez a szervünk gondoskodik. Ha azonban a hólyagot betegsége miatt - ez leggyakrabban rosszindulatú daganat - el kell távolítani, akkor az a fő kérdés, hogy hova folyik a vizelet. Korábban ez azt jelentette, hogy a hasfalra kiveztették a vizeletet és a beteg egy bőrre ragasztott műanyag zacskóba gyűjtötte össze. A kivezetés sajnos a beteg életminőségét negatívan befolyásolja. Az urológusok nemzetközi együttműködése nyomán a kérdés megoldódott, az eltávolított hólyagot bélből lehet pótolni. A bél azonban csőszerű és nem gömb alakú, tehát át kell alakítani. A műtét során a vékonybélből először egy fél méteres szakaszt kiemeljük, és a bél folytonosságát helyreállítjuk. A cső alakú belet ezután hosszában felhasítjuk, majd ezt a bélcsíkot „W” betű alakba rendezzük. A betűt szárainál összevarrjuk, így téglalap alakú béllemez nyerünk. Ezt sarkainál, mint egy túros-táskát összehajtjuk, és összevarrjuk. Így gömb alakot nyerünk. A gömbbe ültetjük a két vesevezetékét, és összekötjük a kivezető húgycsővel. Még leírni is hosszú, a kivitelezés pedig legalább 6 órás műtétet jelent. Az eredmény azonban megéri, mert hasfali kiveze-

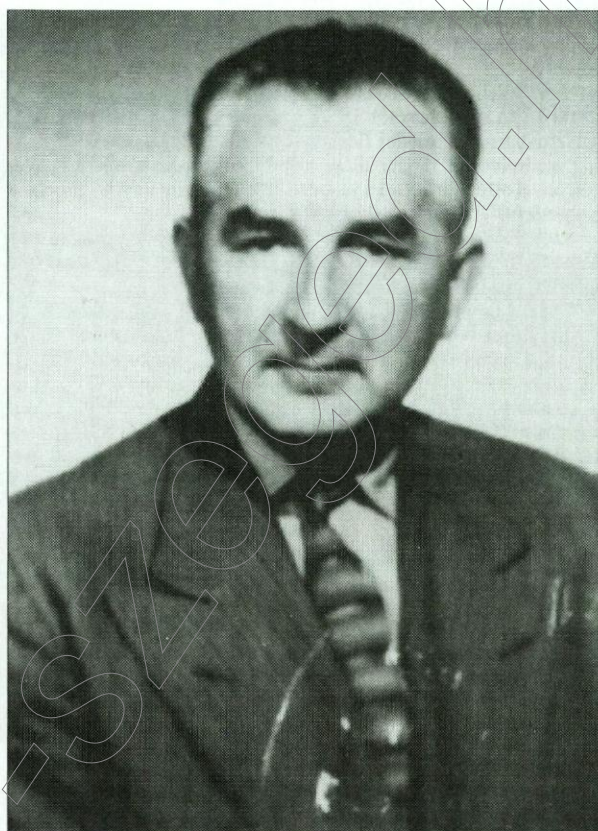
tés helyett, szinte természetes vizelést tesz lehetővé. Hazánkban ez az új műtét számomra az előrehaladást hozta meg, a tudományos ranglétrán, és végül lehetővé tette, hogy amikor megürült a Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetemen az Urológiai Tanszék, akkor erre eséllyel pályázhattam. 1997-ben - „gyűtmönt” létemre - tanszékvezető egyetemi tanárnak nevezték ki Szegedre. Nehéz dolog azt leírni, hogy mit érez egy belvárosi-pesti születésű ember, amikor végleg egy vidéki városba kerül. Változást jelentett az is, hogy addig az ország legnagyobb és legszebb Urológiai Klinikáján dolgoztam. Szegeden pedig nincs is klinika, csak tanszék, ami azt jelenti, hogy a kórház Urológiai Osztályán végezzük a kiemelt klinikai feladatokat, a magas szintű gyógyítást, kutatást, oktatást, magyar és angol nyelven. Kinevezésem óta csak három év telt el, és ma már minden pesti értekezlet után sietek haza, Szegedre.

Magamon tapasztalom a mondás igazságát, hogy „a szegedi ember már Dorozsmánál honvágyat érez”.

Pajor László

Szalay Lajos rajza

Szeleánszky Ferenc két portréja a szegedi és a győri évek idejéből

Koponyavizsga 1937-ben

Szeleánszky Ferenc pályaképe

Szeleánszky Ferenc 1906. augusztus 17-én született Gyüleveszén (Zala megye). Édesapja, Szeleánszky Nándor (1879-1965) Köpcsenyben (Moson vm.) született. Középiskoláit Győrött, főiskolai tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte. A Batthyány családnál lett nevelő, és munkája mellett szerzett államtudományi végzettséget, és ennek alapján közalkalmazotti pályáját Zalaegerszegen a vármegyénél kezdte. Fokozatos előléptetéssel 1904-ben megválasztották árvaszéki ülnökké. A Zala vármegye feltámadása/Trianon után (1930) című lexikon még ezt írta róla: „A rom. kat. hitközség jegyzője, egyik megalapítója a cserkészkerületnek, a III. kerületi cserkész főtikárság, az iskolagondnokság tagja, a menhelyek gyermekvédelmi megbízottja és a legtöbb ifjúsági egyesület vezető tagja. Tanügyi és nevelésügyi szakirodalommal foglalkozik.”

A zalaegerszegi főgimnázium 1922. évi értesítőjének a cserkészmunkáról beszámoló fejezete név szerint említi is: „Nevezetes eseménye az elmúlt évnék a nyári nagy táborozás, amelyben csapatunk dr. Székely L. és Szeleánszky Nándor árv. ülnök cserkészparancsnokok [!] vezetésével 24 taggal vett részt. Esenceistvánd bőkezű vendégszeretetéért itt is köszönetet mondunk. Az 1923. évi értesítő többek között Szeleánszky Nándornak szabadkézi rajzpályázatot lehetővé tevő pénzadományát is nyugtázza. Az 1924. éviben ismét cserkészmunkájáról olvasunk: „Az intézet 71. sz. Zrínyi cserkészcsapata 1923. év nyarán július 18-tól augusztus 2-áig a Badacsonytömaj-község határában, közvetlenül a Balaton mellett táborozott. A táborozáson 24 cserkész vett részt Murányi László parancsnok és Szeleánszky Nándor árvaszéki ülnök úr vezetésével.”

Szeleánszky Nándor 1904-ben kötött házasságot Maurovich Irmával (1879-1911). Házasságukból két fiú született:

Szeleánszky Nándor (1905-1937), aki apja nyomdokain szintén a jogi pályára lépett, és Ferenc. Édesanyjuk fiatalon elhunyt; édesapjuk 1915-ben újra megnősült: második feleségétől, Laki Annától (1884-1945) lánya és fia született: Szeleánszky Irma (1918-1996) tanítónő, Szeleánszky Zoltán (1921-1993) szintén jogász lett.

Szeleánszky Ferenc középiskolai tanulmányait 1916 őszén kezdte a zalaegerszegi állami gimnáziumban. végezte. Bátyjával együtt mindvégig jeles tanulók voltak. Bátyja több éven át elnyerte a megye millenniumi ösztöndíját. Szeleánszky Ferenc 1922/23-ban az önképzőkör aljegyzője volt. Az 1923/24. tanévi értesítő az önképzőkör legszorgalmasabb tagjai közt Szeleánszky Ferencet a bírálatban mutatott teljesítményéért dicsérte meg. Év végén Zalaegerszeg város tanácsától hat társával Petőfi Sándor összes költeményeit kapta jutalmul. Bátyja 1923-ban, ő 1924-ben érettségizett - jelesen. A görög nyelvből tett kiegészítő érettségi vizsgájának eredménye is jeles volt. Ugyanitt olvassuk: „A 20 évvel ezelőtt végzett volt tanítványok nevében dr. Thassy Kristóf és Marton Ignác urak a június 24-én tartott 20 éves találkozó alkalmából 200 000 koronát adományoztak a magyar irodalomban és matematikában legkiválóbb egy-egy tanuló jutalmazására A magyar irodalmi jutalmat Vecsey Lajos VIII. oszt. tanuló, a matematikait pedig Szeleánszky Ferenc VIII. oszt. tanuló kapta.” Matematikai tehetségét - sógornője, Szeleánszky Zoltánné ny. gyógypedagógiai iskolai igazgató szerint - minden bizonynyal édesapjától örökölte. Ő mindig nagy affinitást mutatott a matematika iránt. Jól emlékszem arra, hogy öreg korában szórakozásból egyetlen megoldásával töltötte idejét.”

Ősztől a budapesti József nádor műszaki egyetemre iratkozott be mérnökhallgatónak, de 1925-től átlépett a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karára. Több éven át a

neves pedagógiaprofesszornak, Fináczy Ernőnek (1860-1935) tanszékén dolgozott; másfél éven át a tanszék ügyvitelében is közreműködött. Gyakorlóévet a pesti mintagimnáziumban töltötte el. Matematika-fizika és ábrázoló geometria szakos tanári oklevelét 1929 júniusában szerezte meg. Augusztusban a kisvárdai Bessenyei György reál gimnáziumban kapott helyettes tanári állást. 1933-ban rendes tanárrá nevezték ki. Kollégája lett 1934-ben Vajda László (1909-1968), a szegedi tanárképző főiskolajelei irodalomtanára.

Szeliánszkyt Furbás Oszkár (1894-1958) igazgató kérésére a minisztérium 1935. július 11-én a szegedi Baross Gábor Gimnáziumba helyezte át.

Ősszel együtt kezdtük az iskolaévet. Mi voltunk az első gimnáziumi osztály; a fölöttünk járó II. osztály reál gimnázium, a III-VIII. osztály reáliskola volt. Szeliánszky nálunk heti öt, a IV. osztályban négy órában mennyiségtant, a VII-ben és a VIII-ban négy-négy órában fizikát tanított. Meglepve látom most a nyomtatott értesítőben, hogy a VIII-ban ő tanította heti két órában a filozófiát is. Az is olvasható róla, hogy a tanév folyamán ő lett a Szegedi Pedagógusok Körének (1938-tól a Magyar Nevelők Egyesületének) könyvtárosa, és a római katolikus Credo férfitagja. Bár az iskola hivatalosan ekkor még nem volt gyakorló gimnázium, már négy éve ellátta a tanárjelöltek gyakorlati képzését. Ebből Szeliánszky is kivette a részét. Így pl. velünk, első osztályosokkal mintatanítást tartott a matematika szakos tanárjelöltek előtt. Elvitte őket a belvárosi elemibe és a gyakorló polgári iskolába is órát látogatni. „A megfigyelt órák után eszmecsere és megbeszélés folyt a résztvevők között.” Jó vágású, mindig tisztán, elegánsan öltözködő fiatal ember volt; még én gyerekszemmel is észrevettem, hogy átlagon fölüli testi-lelki képességeinek tudatában viselkedett.

Sógornője, Szeliánszky Zoltánné 2000. június 27-i szíves levelében így jellemezte: „Feri remek társalgó volt, minden területen voltak eredeti gondolatai. Mindenre jó humorérzékkel, rendkívül gyorsan reagált, és sokszor meglepő szempontot vetett fel. Örömeire szolgált, ha a beszélgetés során felmerülő matematikai jellegű kérdések iránt érdeklődést tapasztalt. Ilyenkor világosan, érdekesen, életszerűen magyarázta pl. az egyes kártyatrükköket, a területszámítás nehézségeit, illetve a megoldások miérettjét. Egyik népszámlálást előkészítő bizottságban is dolgozott, és elszórakoztatott bennünket az adatfelvétel helytelen regisztrálásával kapcsolatos hibalehetőségek feltáráásával. Egyszer nagyszerűen elmagyarázta nekem a halmazelmélet tanításának indokoltágát Valóban tisztában volt értékeivel, és tiszteletet vívott ki magának. Néha ironikus volt, ezért nem mindenki szerette, de tisztelték.”

Másodikosok voltunk, amikor Szeliánszky 1937 áprilisában, májusában délutánonként behívott bennünket koponyavizsgára: intelligenciavizsgálatra, megfogalmazása szerint mennyiségtani hibakutatásra. Akkoriban még ritka, modern módszerrel, teszttel vizsgált bennünket. Első eredményeit az 1938. évi értesítőben Intelligencia és iskolai teljesítmény című értekezésében tette közzé, és még ugyanebben az évben a Közlemények a Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Pedagógiai-Lélektani Intézetéből című sorozat 26. számaként megjelent doktori értekezésé. A hibakutatás neveléslélektani problémái címmel. Dolgozatát a pedagógiai-lélektani tanszék professzorához, Várkonyi [Dezső] Hildebrandhoz (1888-1971) nyújtotta be. Társbírája a filozófiaprofesszor, Bartók György (1882-1970) volt. Dolgozata és vizsgái alapján 1938. december 21-én bölcsészdoktorrá avatták.

Értekezésének visszhangjáról nem tudok. „A szocialista pedagógiai elmélet” annak idején tekintélyes képviselője, Faragó László (1911-1966) 1959-ben azt írta róla, hogy „az akkori idők idevágó lélektani kutatásainak szemléletétől áthatva a matematikai gondolkodás speciális hibáit az asszociációs pszichológia fogalmi rendszere segítségével közelítette meg, és ezért – csupán formális hibafajtákat látott meg, nem pedig azokat, amelyek épp a speciális matematikai tartalomtól fakadnak”. Fanyalgó megállapításának értékeléséhez tudni kell, hogy számára akkor a szovjet pedagógia, közelebről N. A. Mencsinszkaja (A számtanítás lélektana, 1955) volt a mérce.

Nem céлом a rólunk szóló doktori értekezésének részletes ismertetése; nem is értek hozzá. Pusztán azt kísérlem meg,

hogy megpróbáljam a kódokkal jelölt osztálytársaimat azonosítani és 1937-ben adott jellemzésüket - mintegy Schicksalanalyse - összevetni későbbi, általam - persze fogyatékosan - megismert sorsukkal, életpályájukkal.

A II. osztályba a következők jártak:

Amigó István	Kurucsey Iván
Bácsa Mihály	Kuthy Lajos
Bakó Pál	Laszallner Zoltán
Balaton Árpád	Lehotzky Imre
Balogh János	Matzko László
Balogi János	Peller László
Boros Jenő	Péter László
Csillag Ervin	Pick Tamás (beteges-
Danner László	kedése miatt év
Feuer István	közben magántanuló
Furbás Zoltán	lett; a koponyavizsgán
Fráter Imre	Piukovich Sándor
Garai Sándor	Pleskó István
Gergely András	Popoff Borisz
Hegedüs Ferenc	Radoychich György
Héjjas Imre	Selmezy Árpád
Kakuzsi József	Sinkovich József
Katona Jenő	Solti Mihály
Kellner Károly	Szász Gábor
Kiss János	Vadas József
Kiss János Menyhért	Vadász János
Kléin József	Varga Sándor
Kökay Rudolf	Vértes Antal
Kovács Pál	Vészits Ferenc
König Zoltán	Wirth István

Szeliánszky kóddal jelölt bennünket. A nagybetű az életkorunkhoz mért értelmességi fokot (intelligenciakort) jelölte: A: elmaradt, B: normális, C: jó, D: kiváló képességű jelölt. A hozzá kötőjellel kapcsolt szám e csoporton belüli rangsort jelzett. Tehát D-8 a legjobb csoport legjobb tagja; A-1 a leggyöngébb csoport leggyöngébb tagja. Osztályunkban Szeliánszky 7 A, 14 B, 16 C és 8 D minősítésű tanulókat talált. Intelligenciakora szerint a 11. évnek felelt meg 5, a 12-nek 10, 13-nak 12, 14-nek 10, 15-nek 3, 16-nak 3 és 17-nek (!) 2 tanuló.

Szász Gáborral ketten 1926-ban születtünk, tehát akkor 11 évesek voltunk. 12. évében volt osztályunk zöme: 35; 13-ban 7; 14-ben 1. Érdekes, hogy éppen ez utóbbi túlkoros volt a leggyöngébb, az A-1 kódjelű. Az osztályátlag intelligenciahányadosa (intelligentiagoutiense) 1,13 volt. Ez azt mutatta, hogy az osztály jó képességű. Ha ugyanis e hányados egynél kisebb, a gyermek szellemileg elmaradt; ha éppen egy, normálisan fejlett; ha egynél nagyobb, jó képességű; ha jelentősen nagyobb: kiváló.

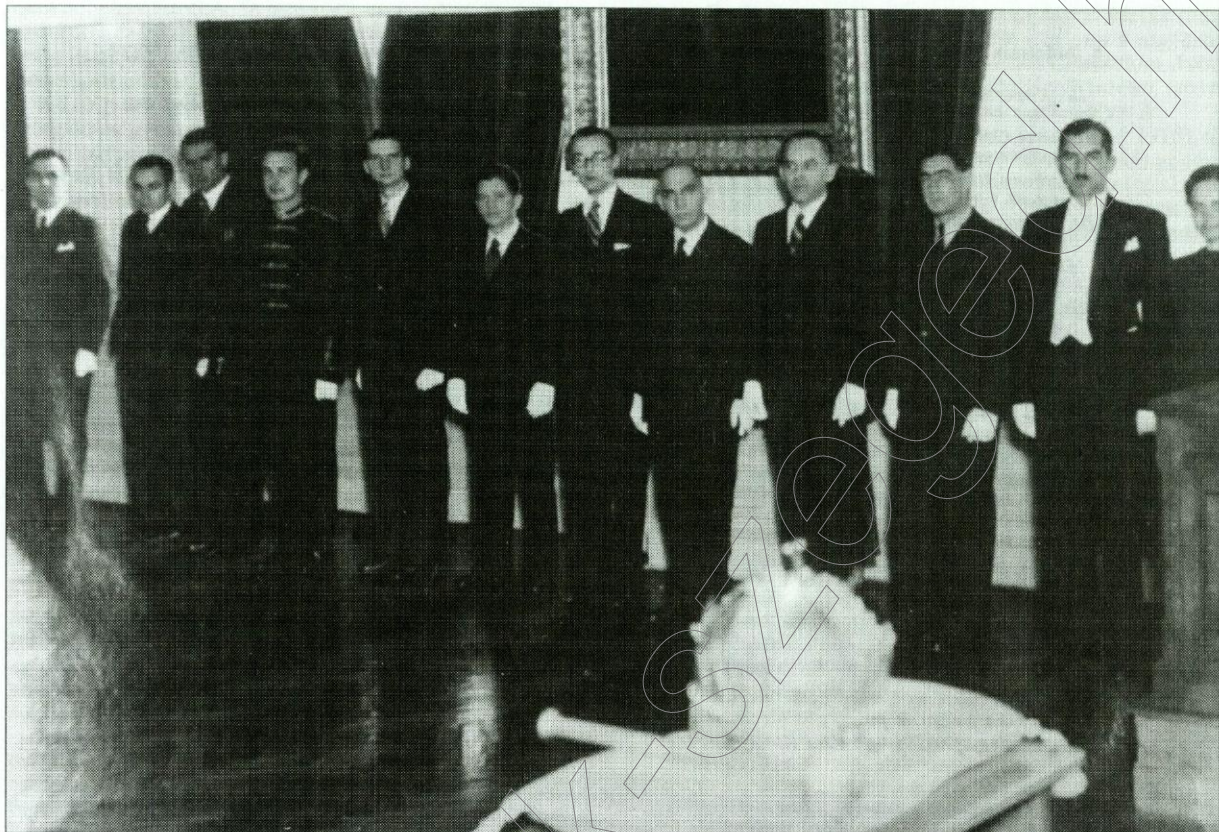
Kiindulásul mindenkiről közölt három adatot: intelligenciahányadosát (IQ); osztályzatának középértékét (O) és mennyiségtan-osztályzatát (M). A mai olvasók jó része számára közölnöm kell, hogy akkor az 1: jeles, 2: jó, 3: elégséges, 4: elégtelen volt. Az osztályzat középértékének (átlagának) kiszámításához Szeliánszky - a jeles, jó, elégséges, elégtelen rendűséget meghatározó - hét jegyet vette figyelembe: hittant, magyart, földrajzot, latint, természetrajzot, mennyiségtant, rajzot. Sem a magaviseletet, sem a testgyakorlást, szépirást, éneket nem.

Az azonosításhoz néhány osztálytársamnak, főként a matematikus Szász Gábornak véleményét is fölhasználtam. Az alábbiakat sikerült - több-kevesebb biztonsággal - azonosítaniuk:

D-8. IQ: 1,48. O: 1. M: 1. Jellemzése [kapcsos zárójellel a D-7 kódjelével együtt]: Feltűnően erős (értelmes) figyelem, biztos tudás, „semmi sem nehéz”; leggyorsabbak és legmegbízhatóbbak. - Solti Mihály (1925-1981) mindvégig jeles volt, kitüntetéssel érettségizett. Mérnöki tanulmányokat végzett, tudományos kutatómunkát folytatott. Tragikusan korán hunyt el.

D-7. IQ: 1,48. O: 1,1. M: 1. Jellemzése azonos Solti Mihályéval. - Feuer István (*1925). Orvos. 1956-ban távozott az országból. Torontóban él.

D-4. IQ: 1,48. O: 1,1. M: 1. Jellemzése azonos az előbbivel. - Bakó Pál (*1925) szintén végig jeles, kitüntetési érettségiző

Doktorrá avatás 1938-ban (jobbról a második Szeleánszky Ferenc)

volt. Bakó László (1896-1968) ref. lelkész fia. Debrecenben él, megyei bíróként ment nyugállományba.

D-6. IQ: 1,42. O: 1,1. M 1. Jellemzése: A közösségben gyenge: lassúsága idegesíti; sokat javítgat; inkább auditív. - Garai Sándor (1925-1947). Termetre a legkisebb volt az osztályban. (Peller Lászlóval még mi is nagyobbak voltunk nála.) Velem és Lasz gallner Zoltánnal együtt bölcsészhallgató lett; váratlanul agytrombózisban hunyt el. Az Egyetemi Élet egyetlen számában (1946) közöltem Helyettesek című írását. Álmélkodtam, hogyan tudott ilyen szellemes tárcát írni; már nem élt, amikor ráakadtam a Pesti Hírlap Vasárnapjában forrására. Emlékezetem szerint Szekula Jenő írta.

D-5. IQ: 1,36. O: 1,6. M 2. Jellemzése: Tudása bizonytalan; a munkát hamar megunja (érzelmi hibák), gyors. - Héjjas Imre (*1925). Építésmérnök, tervező. Bartha László szegedi polgármester apósa.

D-2. IQ: 1,29. O: 1,9. M 1. Jellemzése: Könnyen, gyorsan és jól dolgozik. - Kovács Pál csak az alsó négy osztályt járta velünk, utóbb eltűnt a szemünk elől. Azonosítását egyértelművé tette, hogy egyike volt két mozgáskorlátozott társunknak.

C-16. IQ: 1,24. O: 2,7. M 3. Jellemzése: Akaratgyenge, elmélázó, szuggesztibilis, instruktora „begyakoroltatja”. - Amigo István. Csak az alsó osztályokban járt velünk.

C-15. IQ: 1,2. O: 2,4. M 3. Jellemzése: Erős beállítódású, mechanikus, hamar elvesz rossz szokásokat. - Danner László (1925-1945). Szovjet hadifogságban pusztult el.

C-14. IQ: 1,2. O: 2,9. M 4. Jellemzése: Ingerlékeny, rendetlenkedő, nem tanul, hanyag. Kuthy Lajos ismétlőként került velünk egy osztályba, és szintén csak a négy alsó osztályt jártuk együtt. Éghetetlen rossz kölyök volt. Jámbor latintanárnunk, Ernyei Jenő, egyszer, amikor Kuthy valamelyik társunkkal padján keresztül hadakozott, így kiáltott rá: „Kuthy, vonulj vissza!” Emlékezetem szerint Dorozsmáról járt be. Nem tudom, hova lett.

C-13. Intelligenciahányadosom 1,2. Osztályzatom középértéke ekkor 2. Mennyiségtan-osztályzatom 2. Jellemzésem: Gyenge auditív; sok a hangzáshasonlóság-hiba („nem érti”); fárad. A birtokos személyragokból már kitűnt: „Ez az ifjú én

valék...” Igen kedvezőtlen jellemzésemből a koponyavizsga korlátozottságára vagyok kénytelen következtetni: azaz arra, hogy 11 éves korában mégsem mutatkozhatnak meg az ember későbbi képességei... Egyébként Szeleánszky az első osztályban félévkor - teljes joggal - megbuktatott; év végén jót adott. Matematikából később sem jeleskedtem; az érettségim is csak a véletlen játszott kezemre, hogy a főladat eredménye jó lett, s így jeles lettem.

C-12. IQ: 1,28. O: 2,6. M 3. Jellemzése: Erősen konkrét; rossz megfigyelő; felületes. - Lehoczky Imre. Már negyedikben sem járt velünk.

C-11. IQ: 1,18. O: 2,2. M 2. Jellemzése: Egyenletes, szorgalmas. - Selmeczy Árpád. Szintén csak négy osztályt járt velünk. Nem tudok a sorsáról.

C-10. IQ: 1,17. O: 2. M 2. Jellemzése: Gyors beállítódású, felületes, kamaszkodó. - Balogh János. Csak alsóban járt velünk. Úgy tudom, Szegeden él, a gazdasági életben működik.

C-8. IQ: 1,16. O: 2,9. M 3. Jellemzése: „Lelkileg lekötött”, nehezen koncentrálni, erős asszociabilitása. - Boros Jenő. Csak az alsó osztályokban járt velünk.

C-5. IQ: 1,14. O: 1,9. M 2. Jellemzése: Mechanikus, látása fogyatékos, szorgalmas. - Kellner Károly (1925-1945). Csöndes, szelíd fiú volt; deportálásban pusztult el.

C-4. IQ: 1,14. O: 1,7. M: 2. Jellemzése: Mechanikus-motorikus, beszédhibás, erősen begyakorol (instruktor). - Csillag Ervin (1925-1984). Nagy termetű, jó fiú volt. 1945 után Ausztráliába települt. Foglalkozásáról nem tudok.

C-2. IQ: 1,1. O: 1,1. M 1. Jellemzése: Lassú, részleteket dolgoz ki, ezért kevesebb is a hibája; írása hanyag. - Gergely András (*1925). Másodikban vastag betűs volt az évkönyvem; főlőben visszaesett; csak érett lett. Már diákként részt vett a munkásmozgalomban; tőle hallottam először József Attila nevét: az önképzőkörben tartott róla előadást. Szeretetremlő, de szétszórt fiú volt Göcse, ahogyan maig becézzük. Mindig szerény életkörülmények közt élt. Vegyésztechnikusként ment nyugdíjba.

C-1. IQ: 1,08. O: 1,7. M 2. Jellemzése: Szorgalmas, mereven ragaszkodik az utasításokhoz. - Bacsa Mihály (*1924). Főlső-

A tanfolyam előadója:	A tanfolyam tárgya:	A tanfolyam előadója:	A tanfolyam tárgya:
Dr. Kisparti János a szegedi tank. kir. főigazgatója	A tanfolyamot megnyitja.	Dr. Kisparti János tanker. kir. főig.	A nevelés és nemzeti élet.
Ditrői Gábor Rector Magnificus egy. ny. r. tanár	A gyermek szeme.	v. Nemes Árpád	Gyakorlati tanítás
Dr. Várkonyi Hildebrand egy. ny. r. tanár	A gyermek idegrendszere.	Dr. moóri Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök szózata a tanítószághoz.	
Dr. Mészáros Gábor egy. m. tanár	A népelemezés reformja.	Dr. Várkonyi Hildebrand egy. ny. r. tanár	Az ifjkor-pszichológiája
Dr. Kramár Jenő egy. ny. r. tanár	Mit kell tudni a nevelőnek a gyermek fertőző betegségeiről?	Dr. Rejtő Kálmán egy. m. tanár	A gyermek bőrbetegségei.
Dr. Tomcsik József egy. ny. r. tanár	A fertőző betegségek megelőzéséről.	Dr. Kisparti János tanker. kir. főig.	A nevelés és a korszellem.
Dr. Kisparti János tanker. kir. főigazgató	A nevelés célja.	Dr. Mester János egy. ny. r. tanár	Modern pedagógiai mozgalmak Olaszországban. -
Dr. Petrányi Győző egy. m. tanár	A gyermek tüdője.	Dr. Kisparti János a szegedi tank. kir. főigazgatója	A tanfolyamot bezárja.
Dr. Szentgyörgyi Albert egy. ny. r. tanár	A vitaminok és a gyermek fejlődése.		
Dr. Waltner Károly egy. rk. tanár, kórházi főorvos	A gyermek táplálása.		
Dr. Várkonyi Hildebrand egy. ny. r. tanár	A gyermek lelkiélete.		
Dr. Kramár Jenő egy. ny. r. tanár.	A gyermek szíve.		
Dr. Günter Lajos egy. m. tanár	A gyermek lóga.		
Dr. Treer József egy. m. tanár	A gyermek torka és füle.		
Csongrád vármegye és Szeged szab. kir. város népközségi tanítószághoz pedagógiai személynéje.			
Elnöki megnyitót. Tartja: Kiss Károly kir. tanf.			

Igazoljuk, hogy Szeliánszky Imre 67 éves a tanfolyamot rendszeresen látogatta.

Szeged, 1936. február 25.

S. Miklós
tankerületi királyi főigazgató

ben kevésbé jeleskedett; érett. Mérnökként szép pályát futott be: anyagi gondjai nem voltak.

B-14. IQ: 1,08. O: 2,7. M 3. Jellemzése: Beszédhibás (perszeverációs), gyenge fizikumú. - Piukovich Sándor (1925-2000). Miatta lettem a Baross diákja. Famíliaja szögről-vegről rokona volt a Firtásoknak, ezért ő természetszerűen a Barossba iratkozott. Mivel a szőregi elemiben együtt jártunk, jó barátok voltunk, apám úgy döntött, hogy - bár bátyám a Klauzálba (a Radnóti elődjébe) járt - én Sanyival menjek tovább. Az ő tesztje sem vált be sorsanalízisnek: beszédhibáját kinőtte, vegyszermérnök lett, közéleti szerepet is játszott: egy időben a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségének főtitkára volt. 1957-től nyugdíjazásáig, 1988-ig a Chinoiban előbb üzemmérnöként, majd főosztályvezetőként dolgozott. Számos újítása, találmánya révén aranykoszorús főtápláló lett. Írásom készülése közben, hetvenötödik születésnapja előtt két nappal hunyt el.

B-13. IQ: 1,07. O: 1,6. M 2. Jellemzése: Lassú, rendszertelen, próbálkozik, szeszélyes, vizuális-motorikus. - Peller László (1925-1993). A harmadik osztálytól az érettségig a padtársam volt. Kamaszdóván osztályátalaga romlott, elégséges lett; érett. Közgazdasági doktorátust szerzett. Képességeink megfelelő munkakört töltött be: vállalati jogtanácsos volt.

B-12. IQ: 1,07. O: 2. M 2. Jellemzése: Eleven, aktív, siet, jó számmemóriája van. - Firtás Zoltán (*1925). Firtás Oszkár igazgató fiatalabb fia. Mérnök lett, majd szaktanár abban az épületben, amelyben ifjúságát töltötte: a Baross Gábor Gimnázium utódjában, a Vedres István Építőipari Szakközépiskolában.

B-10. IQ: 1,05. O: 2,3. M 3. Jellemzése: Szorgalma ingadozó, de jó emlékezetű, kamaszkodó. - Hegedűs Ferenc (*1925). Végig elégséges volt. Érett. Mint vállalati statisztikus, munkügyi előadó kereste kenyerét. Sportedzőként szép szegedi sikereket ért el.

B-8. IQ: 1,05. O: 1,1. M 1. Jellemzése: Ingerlékeny, elfogódott, szuggesztibilis, nagy szorgalmával feltör. - Vadász János (1925-1981). Tervezőmérnök volt.

B-7. IQ: 1,04. O: 2,9. M 4. Jellemzése: Gyenge koncentráció képesség, nyugtalan, ideges, kapkodó, nem tanul. - Klein József. Már harmadikban sem járt velünk.

B-6. IQ: 1,03. O: 3,3. M 3. Jellemzése: Bizonytalan, gyenge felfogóképességű, külsőleges. - König Zoltán. Osztályt kellett

ismételnie, de a következő év végén onnan is kimaradt. Sor-sárol nem tudok.

B-5. IQ: 1,02. O: 1,6. M 1. Jellemzése: Felületes, készülése rendszertelen, de ötletes. - Varga Sándor (*1924). Kamaszdóván osztályzata elégségesse romlott. Kiváló tornász és rajzoló volt. Középsiskolai tanulmányi eredményein jóval fölül mutató pályát futott be. Repülő műszaki akadémiát végzett, pilóta volt; a háború után kereskedelmi főiskolát, iparművészeti főiskolát végzett. A Győri Vagon- és Gépgyárban formatervező, belső építész volt.

B-4. IQ: 1,02. O: 2. M 2. Jellemzése: Fizikális nehézségekkel küzd (testi fogyatékos), lassú, igyekvő. - Fráter Imre (1924-1991). Imriske maga azonosította magát e kóddal. Szerencsétlen sorsú, jó gyerek volt; hallatlan áldozattal végezte el velünk a nyolc osztályt. Édesapja hozta-vitte Szatymazról. Utóbb jogi doktorátust is szerzett. Falujában működött, szerény életkörülmények között, mindvégig betegségekkel bajlódva.

B-2. IQ: 1,01. O: 1,9. M 3. Jellemzése: Teljesen passzív, kedvetlen, otthon erősen befogva (tanítják is). - Katona Jenő. A III. osztály végén éppen Szeliánszky buktatta meg mennyiségtanból. Már a IV. osztályt sem járta velünk.

A-6. IQ: 0,97. O: 2,9. M 3. Jellemzése: Kifejezőképessége gyenge, vizuális, válogat, lusta. - Sinkovich József. Év végével kimaradt.

A-5. IQ: 0,96. O: 3,3. M 4. Jellemzése: Lényeglátása fogyatékos, nem gondolkodik, alig tanul valamit. - Kókay Rudolf. Osztályt kellett ismételnie, alattunk járva eljutott a negyedikig, de ott három tárgyból bukott.

A-3. IQ: 0,94. O: 2,6. M 4. Jellemzése: Teljesen figyelmetlen, nem köthető le, beszédhibás (motorikus reprodukció). - Wirth István (*1925). Az első két osztályban vele voltam padtárs. Beszédhibája abból állt, hogy hadart. Egyszer Szeliánszky a rendetlenkedő Pistához vágta a szemléltetésül éppen kezében levő gúlát. A gúla hegye Pista orrát érte; elborította arcát a vér. Szeliánszky arcát is a pir: nagyon megijedt, nyilván bánta már hirtelen dühét. Kivitte Pistát, ápolta, úgy emlékszem, bocsánatot is kért szüleitől. De év végén megbuktatta Cogát. Javítóvizsgával ugyan még harmadikban velünk tartott, de 1938. május 14-én kilépett. Am utána vegyipari középiskolát végzett; 1947-ben érettségizett, és beiratkozott a szegedi egyetemre vegyészhallgatónak. Amde 1949-ben politikai

okokból eltávolították. Ez sem törte meg: édesapja mellett el-sajátította az esztergályos és műszerész szakmát, és 1954-től máig jó nevű, sikeres kisiparos; közben városszerzte ismert neves sportember, kiváló amatőr filmes, híres műbarát.

A-2. IQ: 0,93. O: 2,7. M 3. Jellemzése: Szókészlete kicsi, szorgalmas, gyenge fizikumú, különálló. - Popoff Borisz Cvetanov, mai nevén Petróci Bálint (*1924). Ő is szőregi volt; csak másodiktól járt velünk. Akkor úgy tudtuk, bolgár; azóta lexikonokból tudom, hogy macedón eredetű. Az apja pék volt Szőregen a Szerb (akkor Rónay) utca 116. sz. alatt. Politikai üldözöttként került el hazájából. Borisz Kolozsvárt született. A négy alsó osztályt járta velünk, utána eltűnt szemem elől. Szőregről is elköltöztek. Az Új magyar irodalmi lexikon szerkesztése közben, 1992 tájt találtam meg: kiderült, hogy Petróci Bálint néven pozsonyi magyar író! A felső osztályokat Losoncon végezte, ott érettségizett 1943-ban. Miskolcon és Pozsonyban jogot hallgatott, de diplomát nem szerzett. Tisztviselő lett, majd 1949-ben a pozsonyi Új Szó munkatársa. Innen titoizmus gyanúja miatt elküldték: a füleki edénygyár üzemi lapját szerkesztette. 1952-ben visszavették, de 1968 után a „prágai tavasz” támogatásáért ismét elküldték. 1991-ben rehabilitálták. visszatért az Új Szó szerkesztőségébe, s 1994-ig dolgozott. Regényeket, elbeszéléseket írt. Határváros (1963) című regényét Fábry Zoltán is méltatta.

A-1. IQ: 0,9. O: 2,4. M 3. Jellemzése: Gyenge felfogóképességű, tanítják. - Balogi János (*1923). Szegény gyerek volt, nem hiszem, hogy szülei rendszeresen tudtak volna házitanitót fizetni. Szelíd, jó fiú volt; négy gimnázium után szaléziánus szerzetesnek ment. fráternek tehát, bár úgy rémlik, mintha később elhagyta volna a rendet. Elveszítettem szemem elől.

Nem tudtuk azonosítani Matzkó Lászlót, aki csak a felső osztályokban mutatta meg orosz-lánkörmeit, zseniális nyelvtudását; Vészits Ferencet, Móra Ferenc unokáját, a vadembert; aki ekkor még vastag betűvel szerepelt a nyomtatott értesítőben, utóbb azonban általában jó rendű lett, de bár jelenesen éret. Nem Lasz gallner Zoltánt, a későbbi Lőkös Zoltánt, aki nyolc éven át jó és elégséges rendű volt, jól is éret, karrierte viszont - a Délmagyarország, majd a Vasárnapi Hírek főszerkesztőjeként - rácafoltt szerény iskolai eredményeire. Szász Gábor önnagát sem leltem meg egyértelműen a táblázatban.

Általában: a főtiek a koponyavizsga, a teszt korlátairól tanúskodnak. A vizsgálatoknak legalább a fele kedvezőtlenebb képet nyújt a 11-13 éves gyermekről, mint amit a fölhnött pályája során kialakított magáról. Úgy látszik tehát, hogy az e-fajta teszt sorsanalízisnek nem vált be. Szeliánszky Ferenc sógornőjének, Szeliánszky Zoltánné (erről ez volt levélbeli véleménye: „Korunk és talán még a jövő agykutatóira és pszichológusaira vár a sok-sok tisztázatlan kérdés, melyekre Ön és Feri is keresi, kereste a választ. Nevezetesen azt, hogy a magas IQ meghatározza-e a jó tanulási képességet és az életben való optimális beválást? Ha nem, mi a hiba? Az ún. »későn érők« sikereinek mi a titka? Gyógy-pedagógia munkásságom egyik, talán ide illő tapasztalata, hogy a megszerzett ismeretek gyakran évek múlva »állnak össze« felhasználható tudásé. Miért?”

A lélektan mai kutatóinak illetékessége eldönteni, hogy ez csak a korabeli vizsgálati módszerek gyöngeségéből adódik-e, avagy ma is ilyen hibaszázalékkal kell számolniuk a hasonló képességvizsgálatok végzőinek.

Szeliánszky Ferencet 1939. június 28-án a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium „a szolgálat érdekében”, ahogy az akkori szabványszöveg mondta, áthelyezték Szombathelyre. Hamarosan azonban elkerült innen: 1940-ben kineveztek a dunaszerdahelyi állami gimnázium igazgatójává, majd szintén igazgatóként áthelyezték Lévára. Ott érte 1944 nyarán a bombázás; mindenét elvesztette. Katona nem volt, de Léváról Zalaegerszegre utazva katonaszökevényként elfogták. Érdekes emlékünk maradt az ausztriai Eselheide fogolytáborában töltött idejéről. Gehér László (*192?), a Szegedi Tudományegyetem Bolyai Intézetének munkatársa számolt be arról, hogy Szeliánszky a fogságba esett diákok számára a gimnázium VII. és VIII. osztályának anyagából heti 3 órában matekatikát tanított. Ő is tanítványa volt. Szeliánszky szerencséjére Bécsújhelyen ismerős tiszték fölmérték, és kiszabadították. Így térhetett vissza ifjúkorának városába. 1945. június 24-én az

ottani Deák Ferenc Gimnázium igazgatásával bízták meg. 1946 februárjában azonban B-listázták,-tól a nagykanizsai piarista, 1947-től a győri Révai Miklós Gimnázium, 1960-tól a győri Apácai Csere János Tanítóképző Intézet tanára volt. 1967-ben számára megalázó módon nyugdíjazták.

Még Szegeden ismerte meg Gyarmati Margitot (*1918); tőle született elsőszülött fia, Szeliánszky Csaba (*1944) gépészmérnök. 1949-ben feleségül vette Fekete Erzsébet (*1922) általános iskolai tanárt. Házasságukból 1950-ben született fia a családban hagyományos Nándor-nevet kapta. Közgazdász-ként a győri vagongyár tisztviselője.

Szeliánszky Ferenc tanított nappali és levelező hallgatókat, szakértettségüket, dolgozókat, zenegimnazistákat. Előadott a győri műszaki főiskolán, a pécsi tanárképző főiskola Győr-Sopron megyei kihelyezett tagozatán, egyetemi előkészítőket vezetett. Nyugdíját korrépetálással egészítette ki. Szomszédjának följelentése nyomán 1956-ban letartóztatták, de három nap után hazaengedték.

Tevékenykedett a győri lélektani állomáson. Tagja volt az Oktatási Minisztérium módszertani tanácsának. Részt vett az 1966. évi moszkvai matematikai kongresszuson.

Kiemelkedő munkát végzett a Bolyai János Matematikai Társulatban; a győri tagozat titkára, majd elnöke, megyei szervező, majd vezető titkára, az országos elnökség tagja volt. 1953-ban Beke Manó-díjjal tüntették ki. Számos kitüntetést kapott tudományépszerűsítő munkájáért a tudományos Ismeretterjesztő Társulattól és a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségétől.

Szeretett utazni, turisztáskodni. Sakkozott és bridzsett. Győrött hunyt el 1975. március 31-én.

Bibliográfia

TÖLE

Intelligencia és iskolai teljesítmény. = A szegedi m. kir. állami Baross Gábor Gimnázium 87. tanévi értesítője. Közzéteszi Fírbusz Oszkár. Szeged, 1938. 14-35. l.

Kny. Szeged, 1938. 24 l.

Mennyiségnyi teljesítmények neveléslelektani hibakutatása. Szeged, 1938. ? l. /Közlemények a Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Pedagógiai-Lélektani Intézetéből 25. sz./

A hibakutatás neveléslelektani problémái. Szeged, 1938. 86 l.

/Közlemények a Szegedi Ferenc József Tudományegyetem Pedagógiai-Lélektani Intézetéből 26. sz./

Az érsekújvári m. kir. áll. Pázmány Péter Gimnázium önálló hatáskörű dunaszerdahelyi tagozatának 2. évkönyve az 1939/40. iskolai évről. Közzétette Szeliánszky Ferenc. Győr, 1940. 63 l.

Az érsekújvári m. kir. áll. Pázmány Péter Gimnázium önálló hatáskörű dunaszerdahelyi tagozatának 3. évkönyve az 1940/41. iskolai évről. Közzétette Szeliánszky Ferenc. Győr, 1941. 62 l.

A csalóközi középiskolások megoszlása. (Intézetünk vonzáskörzetében.) = Az érsekújvári m. kir. áll. Pázmány Péter Gimnázium önálló hatáskörű dunaszerdahelyi tagozatának 4. évkönyve az 1941/42. iskolai évről. Közzétette Szeliánszky Ferenc. Győr, 1942. 63 l. Kny. Győr, 1942. 14 l.

A szegény falusi tehetségmentés vonalán. (A versenyvizsgások középiskolai nevelése.) = Az érsekújvári m. kir. áll. Pázmány Péter Gimnázium önálló hatáskörű dunaszerdahelyi tagozatának 5. évkönyve az 1942/43. iskolai évről. Közzétette Szeliánszky Ferenc. Győr, 1943. 68 l.

Kny. Győr, 1943. 16 l.

A dunaszerdahelyi m. kir. állami polgári fiú- és leányiskola évkönyve az 1942/43. iskolai évről. Szerk. Szeliánszky Ferenc. Győr, 1943. 11+2 l.

Aczél György - Szabó Pál: A retardáció korai felismerésének jelentősége a gyermek további fejlődésében. Gyermekgyógyászat, 1962. 8. sz.

Munkatárs: Baksa József, Kemenes József, Szeliánszky Ferenc.

Matematikai tanulóteljesítmények neveléslelektani hibadiagnosztizálásáról és tanulságaiból részletek. = Embernevelés, 2. k. Főszerk. Hegedűs András. Győr, 1965. 57-89. l.

RÓLA

Faragó László: Aritmetikai feladatok általános (algebrai) alakban való megoldása során elkövetett tanulói hibák. = Tanulmányok a neveléstudomány köréből. Bp., 1959. Szerk. Kiss Árpád, Nagy Sándor, Szokolszky István, +Tettamanti Béla. Bp., 1960. 372. l.

A Győri Tanítóképző Intézet évkönyve. 1959-1965. Győr, 1965. 25-26. l.

KÁNTOR Sándorné: Tudós matematikatanárok Hajdú, Szabolcs és Szolnok megye középiskolaiban (1850-1948). Debrecen, 1986. 295-297. l.

VAJDA Lászlóné: A zalaegerszegi Zrínyi Miklós Gimnázium története (1895-1995). - Emlékkönyv a Zrínyi Miklós Gimnázium fennállásának 100. évfordulójára. 1896-1996. Zalaegerszeg, 1996.

Köszönöm dr. Szeliánszky Zoltánné (Zalaegerszeg), Szeliánszky Nándor (Győr), Szeliánszky Csaba (Budapest), Fatér Bernadett (Zalaegerszeg) és Antali-né Hujter Szilvia (Győr) adalékait.

Péter László

Szeged Széchenyije és a nemzeti lélek

Vedres István művelődéspolitikai nézeteiről

A százhetven éve elhunyt *Vedres István* meghatározó alakja volt Szeged 18-19. századi szellemi és politikai életének. Sokrétű tevékenységet folytatott, igazi polihisztorként: írt drámát, tudományos értekezést; tervezett házakat, csatornákat, templomokat; s országos elismert mintagazdaságot hozott létre birtokán. Harmincöt évig dolgozott Szeged város mérnökeként, munkája elismeréseként az utókor Szeged Széchenyijének nevezi.

Vedres István 1765. szeptember 22-én született Felsővárosban, bunyevác (dalmata) eredetű katolikus családba. Apja, Vedrics György iparosként, mint szűrszabó mester telepedett meg Szegeden, s 1764. október 20-án polgárjogot nyert. Később a városi szűrszabó céh céh mestere lett. 1764 körül kötött házasságot Sári Rozáliával. (A Vedres-családról bővebben: Habermann Gusztáv: Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez. Szeged, 1992. 298-299.) A család neve Vedres, Vedrics, Vödric, Vidorics, Vödörös alakban egyaránt előfordul a korabeli forrásokban. Vedres István a felsővárosi magyar iskola után a szegedi piaristáknál tanult, 1774 és 1782 között. Ezután a pesti egyetem bölcsészeti karára iratkozott be. Budán és Pesten megismerkedett a felvilágosodás szellemi irányvonalával, valamint kapcsolatba került Dugonics Andrással, akivel később Szegeden is szoros barátságban maradt. 1785-ben állást vállalt a dunántúli Hőgyesen, az Apponyi-birtokon.

Vedres 1786-ban szerezte meg a mérnöki oklevelet. 1786. augusztus 1-jétől 1821. május 3-ig Szeged város szolgálatában, mint „földmérész” dolgozott. Szegedi tevékenységét elméleti és gyakorlati alkotások egyaránt jól tükrözik. Mérnökként a kegyes atyáknak rendházat és iskolát, a városnak székházat és kórházat tervezett. Nevéhez fűződik a szőregi, a kisteleki és a rókusai templom építése is - valamint számos magánház, amelyekből mára csak a Schäfer- és a Dáni-ház maradt meg. (Vö. Péter László: Szeged Széchenyije. Vedres István emlékezete. In: A szeretett város. Budapest, 1986. 153-156.) Vedres István elsődleges reformterve egy, a Tiszát a Dunával összekötő hajóforgalomra is alkalmas csatorna volt. Országos gabonarakárt tervezett Szegedre; foglalkozott a kelet-alföldi árvizek problémájával épüpy, mint az akkoriban tavakat, erdőket betemető homok megfogásával és hasznosításával: megoldás a fa- és er-

dőtelepítés volt. (Vedres István mérnöki, városrendezői és irodalmi tevékenységéről: Szeged története. 2. köt. Szerk. Farkas József. Szeged, 1985. 656-668.)

Legfontosabb gyakorlati alkotása a vedresházi mintagazdaság megteremtése. 1808-tól kibérelte a szőregi uradalom egy részét, s Gyála és Szentiván között 2800 öl hosszú töltést épített, így armentesítve mintegy 3000 holdnyi termőföldet. Birtokán új növényeket honosított meg (szőlő, kukorica), dohánykertészetet szervezett; létrehozott egy körülbelül százötven lakosú települést. Kevesen tudják, hogy ő tényszerűen először selyemhernyót vidékünkön. Vedresházi gazdaságában „selyem matéria fabrikát” akart létesíteni. Kezdetben ötezer eperfát ültetett, de számukat tízezerre akart növelni. Elképzeléseiben szerepelt egy olasz vagy francia „selyemműves” alkalmazása és selyemszövőszékek vásárlása is. Mezőgazdasági tervei nem valósultak meg. (Vecsernyés János szíves közlése.)

Vedres István 1792. november 15-én nősült meg: Rózsa Teréziát (apja, Rózsa Sándor Szeged város tanácsának tagja volt) vette feleségül, akitől István, Rozália, Terézia, Ágnes, Erzsébet és János nevű gyermekei születtek. Vedres 1821-ben nyugdíjba vonult. I. Ferenc király 1826. július 12-én nemesi rangra emelte és a donációs birtok után a „varasányi” előnevet adományozta neki - a családi hagyomány tudott egy „vedresábrányi” pra-

edictumról is. 1829. október 5-én Csongrád megye táblabírájává választották. 1830. november 4-én hunyt el Szegeden. A temetési szertartást Kremlinger György esperes, palánki plébános végezte a régi palánki belső temetőben. Amikor a város beépítette a sírkertet, a mérnök-polihisztor hamvait a belvárosi temetőbe vitték, ahol jelenleg is nyugszanak. (Vö. Apró Ferenc: Hof sírjaik domborulnak... Szeged, 1998. 16-18.) Az alábbiakban Vedres István eszmévilágát kíséreljük meg bemutatni művelődéspolitikai írásai tükrében.

Vedres István széleskörű irodalmi tevékenységet folytatott: írt vitézi játékok, színművet, költeményt, tudományos dolgozatot. *A magyar nyelvnek a magyar hazában való szükséges voltát tárgyozó hazafiúi elmélkedés* (Szeged, 1806. 1-34.) egyik legjelentősebb műve, amelyben a nemzeti nyelv hivatalossá tételét követeli, bemutatva ennek előnyeit. Vedres szerint a kereszténység felvételével a latin kiszorította a magyar nyelvet, s közel nyolcszáz évig az ország ügyeit ezen intézték. „... sok törődésünk után vehetjük le nyakunkból azon nemzetek természetét ellen való - igát, mely a deák nyelv tanulására, országunk dolgainak rajta való folytatására és a magunk anyanyelvének csak a kapa, kasza körül munkálkodók számára való kárhözhatásra kényszerített.”

A nyugati országokban (olasz, angol, francia, német) a felvilágosodás, illetve korábban a humanizmus törekvései egyfajta nemzeti ébredést hoztak: nemzeti nyelvű szépirodalom jött létre, valamint felfedezték a népi művek értékeit is. Így más népeket arra inspiráltak, hogy ismerjék meg nyelvüket, kultúrájukat, hagyományaikat. Vedres István kifejti: a magyar irodalomra és tudományra alkalmas nyelv. Nemzeti nyelvű jogalkotás és törvénykönyv könnyítené meg a magyar nyelv hivatalossá válását - erre példa, hogy II. József alatt a latin szerepét a német teljesen át tudta venni a közigazgatásban. „A nemzeti nyelvnek virágzása és közönséges alkalmaztatása hitegeti leginkább a józan tudományokat a nemzetek szíveibe, melyek által fogantatik bennük az okosság, s ez hozza aztán gyümölcsül a bölcsességet.”

A magyar nyelv és nemzeti öntudat egyik legszebb megfogalmazása: „Nem teszi a magyart magyarrá hazája, s lakóföldje; hanem nyelve és

természete. "Az idegen nyelv és kultúra elterjedése (öltözködés, ételek, szórakozás, zene) vezet a magyar identitás elhalványulásához. A tudós mérnök szerint a nemzeti nyelv és szokások elterjesztésével a magyarság felemelkedik, és európai jelentőségre tesz szert. azok az idők jönnek vissza, amelyekben a magyar neve rettentő volt egész Európában. De mindazonáltal úgy jönnek vissza, hogy a vadászból szelidség, az üldözésből emberszeretetés, az együgyűségből tökéletesség származik; és az a félelem, mely egész Európát valaha reszkettette: a nemes magyar nemzetnek bámúlására és csodálatára változik."

A latin nyelvet azonban nem szabad mellőzni, inkább eszközként használni - a más nemzetekkel való kapcsolattartás, a tudományok, mesterségek, művészetek tanulásának és művelésének eszközeként. A magyar nyelvet az egész országban oktatni kell, egységes nyelvű nemzetet teremtvé. Így az egységes nyelvű irodalom és művelődés mindenki számára elérhetővé válik. Vedres István célja, hogy a magyarság műveltséget szerezzen (felvilágosodjon), ezáltal bölcsességhez jusson - ez a nemzeti boldogság elérésének egyetlen lehetősége.

Vedres István művelődéspolitikai írásaiban a magyar nemzeti kultúrát (népi irodalom, zene, tánc stb.) állítja a középpontba. Műveiben a magyar nép, mint a gyakorlati és szellemi értékek forrása jelenik meg, hiszen munkájával, nyelvével, szokásaival a magyar örökség letéteményese. Egyik kései művében a - munkára, magyarságra - nevelés fontosságát hangsúlyozza (Némely hazafíui emlékeztető szavak a magyarok nemzeti lelke és karaktere felől. Tudományos Gyűjtemény, 1822. VI. köt.). A nevelés alapja a család, ami a társadalom előképe (kölcsonősségen nyugvó kapcsolat, családfő, mint az uralkodó megfelelője stb.) Példa a kínaiak (Vedres Montesquieu A törvények szelleméről című művét idézi), az ókori görögök és rómaiak felfogása a családról, oktatásról. minden nevelésnek alapja közvetlenül a családban tételik le, a házi kormánytól amennyire csak lehet a házára nézve célirányos irányítást kapjon. "A nyilvános nevelést előtérbe helyezi, a házival szemben. Utóbbi csak a házitanítók népszerűsítik, hiszen ebből élnek. Elsődleges vesztély: a külföldiek (főleg németek, franciák) majmolása, s a nemzeti hagyományok elfelejtése. A házi nevelők csak „munkát kerülő cifrázkodásra” tanítják növendékeiket, holott a nevelés célja értékes emberek formálása a társadalom számára. okvetlenül szükséges, erős és okos házi vagy családi uralkodás napról-napra szemlato-

mást gyengül, s végre lassanként egészen el fog enyészni."

Vedres István a magyar nemzeti lélekről szóló művében (A magyar nemzeti lélekről egy-két szó. Tudományos Gyűjtemény, 1822. XI. köt. 55-75.) a hazát és munkát szerető magyarság képét vetíti elének, melynek megvalósulása a magyar nyelvnek „törvényességé váló tételével, és az iskolákban való rendes tanításával” érhető el. Az idegen viselet és szokások terjedésének okai: német irodalmi művek nagy hatása, német telepesek bevándorlása. Az idegen (latin) nyelv igáját a magyar (protestáns) értelmiség próbálta meg lerázni a 16. században - jelentős eredmény nélkül. Így magyar nyelv „csak sínylődött tehát a deák nyelv igája alatt mindaddig, míg ez helyett a német nyelv nem parancsoltatott.” A magyar nemzeti szokásokhoz való visszatérést hátráltatja a külföldi könyvek, muzsika, viselet tisztelete (német, francia klasszicista és szentimentális irodalom), s a magyar kultúra lebecsülése, megvetése. A nőknek gazdaasszonyokká és egészséges anyákká kell válniuk, nem pedig regényeken siránkozó kisasszonyokká. „A tiszta erkölcs, az atyáfságos barátság, a takarékoság, a mezei élet és gazdálkodás szerete, a testi épség, egészség, szépség, s ezekkel a szívnek és léleknek ártatlansága, nyugodalma és megelégedése lépnek helyükbe."

Az iskolákban fontos lenne, hogy „magyar és deák grammatikákon kívül minden, főképp az emlékezetet foglalkoztató tudományok magyar nyelven taníttatnának.” Vedres kiemeli a testi és szellemi nevelés egyenrangúságát, akár az ókori hellén nevelésben a praktikus és teoretikus tudományok együttese: „Nálunk ezekhez a botanika és technológia néminemű ismeretét is jó volna kapcsolni, hogy a tanuló ifjúság láthassa legalább messziről azt a világgosságot, melynél fogva a mezei gazdaság Magyarországon - valaha - a kívánt tökéletességre följuthat.” Fontos a jó képességű, szegény származású diákok megjutalmazása, buzdítása, s számukra állás biztosítása, így művelt és felelős gondolkodású hivatalnokréteg képződik, amely elősegíti Magyarország ipari és mezőgazdasági fellendülését. Jelentős az egyházi vezetők, helyi klerikusok szerepe is, hiszen ők vannak leginkább egyszerre kapcsolatban az értelmiségi réteggel és a köznéppel. „Ha a köznép a jó példák látása mellett lelképásztoraitól oly oktatásokat is veszen, melyeket általuk szentül gyakorolni tapasztal - elhagy mindent, amit más után nem követhet; mert őt a szó csak érdeklí, de a példa húzza azon jókra, melyekre a köztársaságnak szüksége van."

Vedres István fentebb röviden vázolt művelődéspolitikai írásaiban ma is aktuális üzenete: a nemzeti kultúra és hagyományok ismerete, tisztelete, valamint a munka szeretete viheti előbbre a társadalmat. Vedresről írták, hogy egyszerű, királyhű állami hivatalnok, s írásaiban, törekvésein és a kameralista szemlélet figyelhető meg. Vedres István nem volt forradalmár; igyekezett részt venni az ország közéletében, mégis inkább helyi jelentőségűek eredményei. Életével, munkásságával szülőföldje és városa gazdasági és szellemi fellendülését szolgálta: vedresházi uradalmának kialakításával és a magyar nemzeti értékek felvállalásával egy modern Magyarország megteremtését sürgette.

A 19. századi Szeged szellemi jelentőségéhez adalék Dugonics András (1740-1818), Vedres István és Nátly József (1801-1871) kapcsolata. Hármójukra, mint az 1800-as évek Szegedje asszimilációs erejének példáira Péter László hívta fel a figyelmet. (Péter László: Utak Szegedről. In: Szegedi seregszámla. Szeged, 1999. 20-22.) Fontos azonban megjegyezni, hogy személyes kapcsolat is volt közöttük. Dugonics és Vedres a pesti egyetemen barátkoztak össze, s kapcsolatuk a piarista pap 1808-as Szegedre való visszaköltözése után tovább mélyült. Vedres István az 1820-as évek elején közösen bérelt földet Nátly Józseffel Szentivánon. A bunyevác (dalmata) eredetű Dugonics és Vedres a magyar nemzeti kultúra terjesztői és tisztelői voltak. Aligha véletlen, hogy a náluk jóval fiatalabb, német származású Nátly József is a magyar nyelv értékeiről írt tanulmányt, amelyhez függeléként az első szegedi tájszógyűjteményt csatolta. (Némely vélekedések a magyarnyelv ügyében. Szeged, 1825.)

Szerb Antal Dugonics András kapcsán írta, hogy az „asszimilált idegen” számára fontosabb igazolni hűségét a magyarsághoz: „A színmagyar nem érzi szükségét, hogy magyar voltát hangsúlyozza, mert az oly természetes számára, mint az, hogy él. Az idegenből lett magyar magyar voltát be akarja bizonyítani, mások előtt és önmaga előtt.” (Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet. Magvető Kiadó, é. n. 211.) Lehetséges, hogy Dugonics, Vedres és Nátly számára az idegen származás volt az ok, amely kiváltotta a magyar nyelv és nemzeti kultúra szeretetét és gondozását. Az azonban biztos, hogy a 19. századi Szeged szellemi életének meghatározó alakjai voltak, s a magyar nemzeti öntudat és nyelv méltatásával, kutatásával beírták magukat művelődéstörténetünk lapjaira.

Miklós Péter

Hagyomány és küldetés

Bánvölgyi László szobrairól

Bánvölgyi László szobrain, kispasztikáin végigtekintve az embernek olyan érzése támad, mintha egy alombéli időutazást tenne egy olyan korban, amikor még mindennek értelme, jelentése, értelmes és érzelmes küldetése volt. Kaotikussá zavarodott, nagyon keservesen átlátható, kétségek között vívódó, bizonytalan világunkban ez az örömmel művelt, szeretetet és érzékenységet kisugárzó szobrászat elsősorban lírai attitűdjével érint meg, és nosztalgikus érzéseket kelt bennünk a vágyott bensőséges nyugalom, a harmónia iránt. Pedig semmi magamutogató, öncélú, érzelmi túlfűtöttségre utaló pasztikai bravúr nincs ezekben a következetes realizmust képviselő szobrokban. Témái is többnyire hétköznapiak, a hozzá legközelebb állókról készített portrék, jelenségek foglalkoztatják.

Megtermékenyítő hatással van azonban szobrászatára, ha a jelenségvilágon túlvivő kalandra vállalkozik. Akkor számára a világmindenség titkai, vagy a mitológia kimeríthetetlen kincsestára jelentik az alkotói kutakodás terepét. A világban egyébként is a helyét, küldetését kereső művész számára vonzóak a filozofikus témák, például a mitológia fantáziát termékenyítő történetei.

Bánvölgyi az a szobrász, aki kezdettől fogva tudta, hogy mi vezérli a szobrászat világába, akit a mesterség elsajátítása csak megerősített a génjeiben hordott humanizmusában és klasszikus példaképeken nevelkedett realizmusában. A szobrászat emberarcú alakító hagyományának eredményein nyugvó, természetelvű pasztikai alakítás igényességet jó műhelyben, kitűnő mesterektől sajátította el a szegedi Tömörkén gimnázium művészeti tagozatán. Restaurátor-szobrász szakon diplomázott a Magyar Képzőművészeti Főiskolán. Nem véletlen hát, hogy a remekművek tanulmányozása, restaurálása során szerzett ismeretei és értéktisztelete jelentik számára a zsinórmértéket minden vésoütésnél, szobrot alakító kézmozdulatnál.

Utáncél nélkül lépett a pályára, és ma sem téríthetik el őt járt útjától divatos irányzatok, sikerrel kecsesgető, de mulékony szobrászi mutatványok. A nehezebbik és a hálátlanabb utat választotta, mert messzebbre tervez és a messi múltból töltekezett. Számára az idő - a kortársi létnek szabott dimenzió - csupán állapot, amelyben az idő mulandóságával szemben a szobrászat művelésének lehetősége éppen a maradandóságot, az örökérvényű ítéletek kinyilvánításának lehetőségét kínálja. Henry Moore-val vallja: „Olyan állapot felé közeledünk, amelyben mindent szabad és mindenki lényegileg annyit ér, mint bárki más. Ha mindent szabad, művész és közönsége unatkozni fog. *„Valakinek vállalkoznia kell arra, hogy megmérkőzzön mindazzal, ami a múltban történt. Nem szabad visszariadni attól, hogy áttörjük a szabályokat, és nem vethetjük el valamennyit megfontolás nélkül.”*

Nos, Bánvölgyi tanult a klasszikus szobrászélődöktől és egyúttal feszegeti is azokat a bizonyos korlátokat, de leginkább ügyel arra, hogy a szobraival találkozó közönsége ne unatkozzon, és ne csalódjon. Olyan szobrászi magatartást alakított ki, amellyel az érzelmi ráhangolódást is kínálja nézőinek, de ugyanakkor intellektuális kalandra is invitálja őket. Ki kell mondanom: mer tetszeni, meri portréit, figuráit széppé, harmonikussá, vonzóvá formálni. Van bátorsága, és persze van is tudása ahhoz, hogy belső meggyőződésére hallgatva tegye a dolgát, és felizzítsa szobrai férfias érzelmei tűzével, kamaszos rajongásával.

Van vállalkozó képessége, kalandvágya, nagy ívű szakmai feladatmegoldásokra is. Kiállítása valódi újdonságot kínál, hiszen szobor-szonettekbe mintázta az állatöv csilagképeit, mind a tizenkettőt. Nem véletlen a költészeti szakszó használata a pasztikai vállalkozás minősítésére, mert helyén való ez esetben. Bánvölgyi kivételes ráhangoltsággal volt képes pasztikai sorozatában eggyé formálni a témáról tudott ismeretanyagot a mitologikus ábrázalással és megszemélyesítéssel. Felfrissíti a pasztikai értékeket az, hogy természetes őszinteséggel tárította hozzájuk személyes rajongását, és az ezredfordulón működő kortárs szobrász önfeledt múltba révedését. Szecsessziósan könnyed, változatos nézetekkel térbe kinyúló kompozíciókat formált. Lelki szememmel egy közösségi tér vagy egy elegáns szálloda, netán a pénzvilág valamely csupa üveg, csupa márvány épületének aulájába képzelem a világmindenség titkait emberarcúvá lényegítő szobrászi vállalkozást. De egyenként is teljes értékűen képviselik a vállalkozás szellemi ívét.

Hihetetlen munkabírás és kemény munka rejlik a könnyednek tűnő szobrászi megmutakozás mögött. Igényesen és invenciózusan formálta meg köztéri szobor-

Ikarosz

megbízásait, például Borsányiban Szent István egész alakos szobrát, valamint szívbemarkoló asszociációkra kényszerítő katonaköpenyes második világháborús emlékművét. Szegeden gyakorlatilag újramintázta a 46-os gyalogezred lovas figuráját, a Dóm téren pedig vésője nyomán porladó romjaiból újjászületett Köllő Miklós Szentháromság-emléke. Büszke lehet szegedi szobrászként arra, hogy a város legszebb terein vannak ilyenformán sajátjának tekinthető munkái. Esetében tehát szinte egy lényegű a szobrászi és a restaurátori vállalkás: mindkettőbe tudása és szakmai igényessége legjavát adja.

Azt már szinte ki sem kell mondani munkáiról, hogy fe-

A mag

szes stílus egység rendezi egységbe plasztikáit. Azt hiszem, az egész kiállítás és vele a szobrászi magatartás a megélt, az értelmezett valóságról, a szobrászi mesterség tisztességéről szól. Bánvölgyi számára magától értetődő tétel, hogy a szobrászatot nem folyvást megújítani kell, hanem tisztességgel, minőséget teremtve művelni, és akkor az azzá lesz - azzá lehet - ami a küldetése, hogy művészetté minősüljön. Mindezek fényében nem kérdés többé, hogy miért csak az emberről, s a humánumból van közölnivalója a szobrásznak. Ha mégis kérdéses, akkor a válasz a szobrokban megtalálható.

Tóth Attila

A kis Bacchus

A. Einstein California 1913

Elfelejtett szegedi utcák krónikása

Takács Tibor harmincadik kötetéről

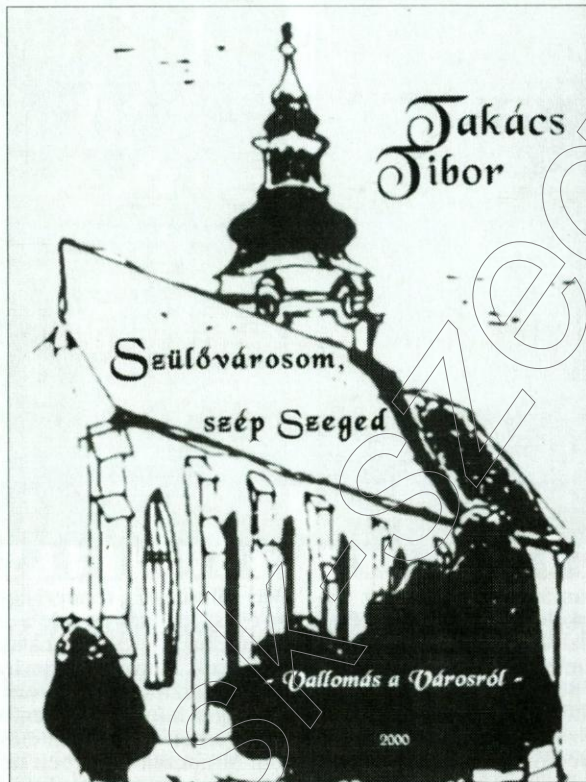
A kötet címlapján a ferencsek alsóvárosi temploma. Az a templom, amelyről *Bálint Sándor* Szeged szíveként beszélt. A Tisza és az alsóvárosi templom két meghatározó élmény volt életében. *Majzik Andrea* telitalálat címlapja egyfelől nagyon sok szegedi szívét dobogtatja meg, másfelől pontos helymeghatározása az egész könyvnek, a könyvben helyet kapó novelláknak, esszéeknek, rádióműsoroknak.

Mielőtt a könyvről érdemben szólnék, állapítuk meg, hogy a szegedi születésű *Takács István* (nem tévedés!) költő-írónak ez a harmincadik kötete. Persze, a mennyiség nem irodalmi kritérium, a mennyiség csak piaci viszonylatban érvényes, az irodalomban nincs jelentősége, csak a dilettánsok számolgatják a kötetek számát.

Aztán arról se feledkezzünk meg, hogy Takács 1950-ben - rajta kívülálló okok miatt elhagyta Szegedet (úgy, mint később sokan mások) -, de egy pillanatra sem feledkezett meg szülővárosáról. Még szép! Az ember nem szokta elfelejteni a szüleit! A szülővárosát sem! Ma már külön filozófiája van a Szegedről „elszármozott” íróknak, ám filozófia ide, filozófia oda: szinte valamennyien visszajárnak Szegedre!

Néhány évvel ezelőtt megalakult a városban a Szegedi Írók Társasága, amely úgy határozott, hogy senkit sem rekeszt ki az elmentek közül, sőt, éppenséggel arra büszke, hogy az elvándoroltak évente egyszerűleg visszatérnek a Tisza-parti metropoliszba írásaikkal. Így került vissza Szegedre Takács Tibor is, akinek azóta számos költeménye és írása jelent meg a Bába és Társai kiadó munkáiban.

Mostani kötete: *Szülővárosom, szép Szeged - Vallomás a városról -*,

sokfelé indázo írások gyűjteménye.

Kötetének fejezetei: *Gyermekkorom tükörce-repéi; Szép szavak fogságában; Kortársak a múltból; Utóvalók hajnali rádióhallgatóknak; Iskoláim, tanáraim, ünnepeim.*

Jól mutatja ez a fősorolás, hogy Takács túl a hetvenedik évén, milyen emlékekkel a tarisznyájában tart vissza Szegedre. Jegyezzük meg: könyveinek pesti fogadtatása igen pozitív, igen jó. *Koppány Zsolt* többi között így ír a legutóbb megjelent két könyvről - az egyik a Csillagokkal takaródtam verseskötet, a másik az általa is fölfedezett Casanova regénye -: *„Hihetnénk, hogy vannak versei, melyek öreges elérékenyülésnek hatnak. Pedig dehogyan. Csak hangulatában érzékenyek, szomorúak a sorok. Hogy nem fejezik ki a kort? De milyen kor? Szóraz és szemét! Minek ezt kifejezni?”*

Aztán így folytatja: „De

milyen Takács Tibor? Költő? Prózaíró? Történelmi regények írója? A helyzet roppant bonyolult és ugyanakkor pofonegyszerű. Költő, Méghozzá korunk egyik legjelentősebbje. Történelmi regények írója is. De nem úgy ír történelmi regényt, ahogyan a történelmi regényíróktól elvárhatnók. Annál teltebbek művei, annál lírikusabbak, költőibbek. Prózája, mint Kosztolányié, szintén költői. Vagyis ez az ember, költő. Még akkor is, ha pályáját két verskötet megjelenése után a próza követte.”

Írásai címében egész Szeged múltja benne van. Ám nem állhatom meg, hogy ne írjak az állandóan változó Szeged sorsáról. Juhász Gyula és még előbb Tömörkény István egyre másra jelentette meg írásait az új Szegedről. Ám ez a város nemcsak a húszas-harmincas években újult meg, ha-

nem a háború után is, sőt most is megújulásának újabb évtizedeit éljük.

Tehát egy század alatt háromszor váltott „várost” Szeged! Takács Tibor az ötvenes évek „évszakváltását” meséli el.

Vágnunk bele in medias res. *Himnusz a körtöltésről* című írása tipikus Takács Tibor írás. Ugyan hány szegedi mondhatja el magáról - Kedves Olvasóm Te körbejártad már Szegedet a körtöltésen? - hol is lakott annak idején Takács Tibor? A Szilléri sor és Zöldfa utca saroktelkén gubbasztó kicsi házban. *„Édesanyám elpanaszolta később keresztanyámnak: „Etám, kint lakunk a juhszálen...” „Nyaranta a Sárgóra jártunk, a munkások ingyen strandjára. A kánikulában igen jó mulatság volt végigbaktatni a véget nem érő körtöltésen. Unokabátyámmal határoztuk el e nagy tett véghezvivését, de a 11 km-es út végére egyedül maradtam, mert Jóska feladta a további gyaloglást, és hazaködörgött. A nagy vállalkozások mindig magányosak.”* (Zárójelben jegyzem meg, hogy ezen írás szerzője 1970-ben szintén körbejárta a Várost!)

Nagy élményt jelent megfigyelni, amint a Mátyás templom elkíséri az embert. De nemcsak az irodalom mágius ereje érinti meg Takács Tibort, hanem a sport is. Valamikor eseményszámba ment labdarugó mérkőzésre járni Szegeden, különösen akkor, amikor még Baróti Lajos, majd később Nagy Antal, Harangozó Sándor kergette a labdát az újszegedi SZAK-pályán. A karikalábú Harangozó Sándor különleges egyénisége volt csapatának. Őt is megidézi az író, és egy vele kapcsolatol sajtóságos élményt tolmácsolja.

Kortársak a múltból címszó alatt Kotormány János, Kövesdi László, Fa-

ragó Jenő, Rab Géza, Sz. Szigethy Vilmos, Erstey Péter, Füssy József, Sík Sándor, Gaál Sándor és dr. Beretz Péter portréját rajzolja meg, na és a velük kapcsolatos irodalmi élményeit. Igaz, némi igazításra szorul egyik-másik portré, hiszen a múlt idő kéik ködéből bújtak elő. Például az alábbi: „Januárban Albodonyi Nagy Miklós író, tanárom a kereskedelmében, elhívott magához, mert tetszett néki verselő diákja, s felolvasta a Tiszatáj első számába lélekkel s varázslattal írt beköszöntőjét.

- Én találtam ki a folyóirat nevét: legyen Tiszatáj - dicselkedett." 1946-ot írtak ekkor - írja Takács. Az első lapszám 1947 márciusában jelent meg. A Tiszatáj névadás viszont Péter László irodalomtörténész nevéhez fűződik!

Útravalók címszó a hajnali rádióadások gyűjteménye. Ötperces műsorok voltak ezek reggelként a rádióban. Megható, szellemes és múltidéző sorok Szegedről. Szegedről, a fölnevelő városról, a szülőföldről, melyben külön helyet kap az anyanyelv. A realista hangvé-

telű Takács-írások érzelmes felhanggal közelítik a témát, hogy aztán kiteljesítsék az emlékezést.

Szegedi nyelv, anyanyelv elkülönül a többi fejezettől, bár szerves része minden írásának. „Úgy születtem bele az őző nyelvbe, hogy sokáig nem tudtam, másként is beszélnek az emberek.” (Ó, pardon: ő-ző nyelvbe - így írjuk helyesen!) „1949 novemberében vonultam be Esztergom-Táborba, mert nemcsak fegyveremet, de szolgálati helyet is lehetett választanunk. Azért kértem magam Esztergomba, mert a katonaköltő Balassi Bálint e vár ostrománál halt hősi halált. Egy őrzetető személyében találkoztam a Gonosszal.

- Maga hogyan pofázik? - rontott rám, mikor ízes szögediséggemmel válaszoltam néki.

- Ahogyan mifelénk beszélnek az emberek.

- Otthon - felélte -, de nem itt!

A másságot nehezen véselték el abban a bajtársi világban."

Ami még megtanulható Takács könyvéből: az anyai szeretet és magatartás, a szegények világának

megismerése, és a fiú szülei iránti tisztelete. Ha Szegedre jön Takács. első útja a temetőbe vezet, hogy virágot és könyvet visz szeretteinek, hogy újra és újra megidézzék szüleinek emlékét. „Nincs kerek évfordulója édesanyámnak, ugyan az idén lenne 95 éves, ha el nem vitte volna a halál 1971-ben, de az emlékezéshez nem kell se születés-, se névnap, hiszen állandóan bennem él, amíg csak emlékezni tudok"

Egy másik motívum: „A mi családunk vönzódott a sárga virágokhoz. Amikor elérkezett november, és jártuk a temetőket, mindig fehér krizantémot vittünk szeretteink sírjára. De édesanyám, mint mindig, ilyenkor is tanított:

-Ha meghalok - kezdett sokadszorra testamentumához - síromra nagyfejű, sárga krizantémot hoznál, hadd lássa mindenki, hogy mennyire szeretsz engem!"

„Takács mindig is költő volt, s most fölfakadt minden sebe, amit vékonyka var takart. 73 évesen ez valódi bravúr, ilyen erővel bírni a bírhatatlant, csak a legritkább

tehetségeknek adatik meg. Vagyis a kiválasztottaknak. De kiválasztott-e Takács Tibor? Igen." - Koppányi Zsolt kritikus szavai ezek, amihez azért lenne hozzátennivalóm.

Kétségtelenül igen jelentős személyiség Takács Tibor, akinck versei, prózája egyaránt érthető. Az érthetőség azonban még nem művészi garancia, egyetlen garancia van csak: a mű, mégpedig a művészileg hiteles mű. Takács Tibor birtokában ezeknek a művészi „fogásoknak", és kiérlelt írásai valós tényeket közölnek, tudósítanak az ötvenes évek Szegedéről. Így aztán nyugodt szívvel kijelenthetjük a változó Szeged ismét írójára talált. Írójára, krónikására, aki titkokat fed fel, élményeket prezentál, emlékeket rögzít egy bizonyos körből, hiszen Takács is csak egy a szegedi polgárok sorából.

Takács István vallomása ma már fontos tényezője a szegedi irodalomnak, ha van ilyen?! Szegedről szóló irodalom viszont gazdagodott a szegedi szerző 30. kötetével.

Polner Zoltán

Takács Tibor Ajánlás

A 73. születésnapomra megjelent
Szülővárosom, szép Szeged első lapjára

Mint maratonfutó a célba vágytam
s elhagytam annyi útjelző követem,
és negyvenhat szerelmes májusában
megjelent első verseskötetem.

Aztán egy igaz ajándék Szegednek:
a Móra igazgató úr, e könyv
tisztelegés volt, senki sem írhat szebbet,
a Város azt se mondta: köszönöm!

És belebújtam a történelembe:
s lett a magyar múlt otthon és haza,
ittthontól Rodostóig vitt szerelme,
az üldözöttnek volt csak igazai!

Tizennégy történelmi regény! Ennyi!
Még sokat őriz íróasztalom.
Csak a hőseim tudtak verekedni,
én nem, én vártam, jön új alkalom!

Temetett könyv, halott könyv, oly sok várja
hogy legyen egyszer még feltámadás.
Regények múltból, jelenből! Hiába?
Szegedi versek! lesz fényre jutás?

Jó szülőanyám volt nekem e város,
én sose voltam hozzá hűtelen.
Visszatérhettem! Kedven is virágos!
Harmincadik virágom itt terem.

A harmincadik könyvem most jelent meg:
Ez a: Szülővárosom, szép Szeged
Szeretlek édes városom, szeretlek,
mert engedted, hogy szerethesselek!

2000. július 29.

Hol sírjaik domborulnak

Apró Ferenc könyve a szegedi őskertek lakóiról

Két esztendeje, halottak napjára jelent meg Apró Ferenc könyvecskéje - Hol sírjaik domborulnak... A föld alatti Szeged lakói (I.). Szeged, 1998. 78 p. - a Szegedi Temetkezési Kft. megbízásából a Press Kontaktnál. Barna fedele is az őszi elmulást idézi címlapján a vakítóan fehér második világháborús emlékművel (Popovics Lőrinc, 1993), hátlapján pedig Dankó Pista jól ismert, Kass előtti szobrával (Margó Ede, 1912). A város huszonegy egykori lakójának állít emléket a szegedi helytörténet szorgos munkása, aki másutt nem egyszer nehezebben föllelhető születési és halálzási adatokért - a sírkövek, fejfák hiteles forrásoknak tekintve - már korábban föltárta a Város temetőit; Juhász Gyula szép szavával: őskertjeit. Talán leírni is fölösleges, hogy az utóbbi évtizedekben temetőtörténettel kívülről egyedül Péter László foglalkozott (temetők = Szeged utcanevei. Szeged, 1974. 346-347.; Szegedi őskertek [1983] = Szőregi délutánok. Írások Szegedről. Bp. 1994. 125-130.).

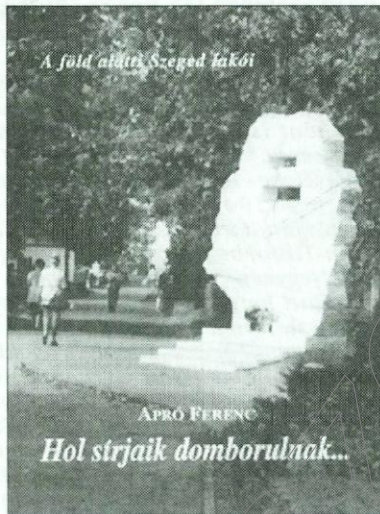
Előjáró sorok. Bevezetésben emlékezett bennünket arra, hogy a koraujkorig a templom és közvetlen környéke volt a temetkezési helye. A Dömötör-templom körül az 1720-as években, az alsóvárosi templom mellett pedig elvileg 1769-ben szünt meg a temetkezések; valójában még később is temetkeztek beléjük. A palánki temető fokozatosan került mind távolabb a templomtól: a 18. század végén a mai Nagykörút és a Kálvária sugárút tájékán létesített temetők - a katolikus mellett a rác és a zsidó is - az 1830. évi kolerajárvány idején teltek be; ekkor nyitotta a Város a maig használt Belvárosi és zsidó temetőket. Az 1776 után megnyitott Alsóvárosi temető ma is szolgál. Rokus temetője is majd két évszázadig vándorolt - Franciaóhgy (1805), a mai Izabella híd külső oldala (1830) -, míg végül az 1842-ben létesített előbb lezárták (1973), majd fölszámolták (1999).

A város napilapja tavaly megrázó képeket közölt a volt rokusi temetőben történt „terepgyegetésről”... Apró a huszonegyedik óra előtti állapotot rögzítette, fölháborodását sem titkolva. „Szeged egyik legnagyobb szegvénye: százezeket érő márványait, gránitjait, díszes sírrácsait - nem egyszer lovas kocsin elszállítva - ellopták a gazdátlan temetőből. Kersztjeit ledöntötték, a növényzet elvadult, némely kriptában hajléktalanok laktak. Állapotának részletesével nem szomorítottam a jó érzésű szegedieket...” (4.)

Felsővároson 1754-ben még három temető volt, melyből kettő maig megmaradt: a Deszkás (Dugonics) és a Gyevi temető; ez utóbbit 1972-ben lezárták. Tervezett hasznosítása - rendezése - huszonöt év után is elmaradt. „Vándalok szétverte síremlékeit, fölszaggattak kriptáit, a koporsókból kidobált koponyákat siralmas látványra a rokusi temetőre emlékeztet.” (4.) Neki is a rokusiéhoz hasonló lenne a sorsa! A Városnak meg kellene védenie, hiszen számos jeles-fővárosi polgárcsalád emlékét őrzi. Itt van például az Osztróvszky család nyughelye; igaz, Osztróvszky József (1818-1899) Hamvai Pécelen nyugszik.

Az újszegedi temetőt a Víz után nyitották (1879); a Szegeden törpe minoritást képező két protestáns egyház pedig a Bajai út mellett maig meglévő temetőjét 1856-ban kapta meg a várostól.

Szerzőnk, aki mestere az olvasónak örö-

met szerző tömör fogalmazású írásoknak, a kiválasztott huszonegyek életírásaival is remekel. Temetőről temetőre haladva az elhalálózás sorrendjében emlékezik meg - síremlékeink fényképekkel közlése mellett - ismert és kevésbé ismert városlakókról, személyiségekről. Apró Ferenc első szegedi temetői seregszámlája a következő jeles föld alatti lakókra terjed ki.

Alsóvárosi temető: Cserzy Mihály (1865-1925) író, Bahint Sándor (1904-1980) néprajztudós.

Belvárosi temető: Vedres István (1765-1830) mérnök; Répásy Mihály (1800-1849) honvédtábornok; Klauzál Gábor (1804-1866) országgyűlési követ és képviselő; Dankó Pista (1858-1903) nótaszerző; Reizner János (1847-1904) történész; Tömörkény István (1866-1917) író; Móra Ferenc (1879-1934) író; Nyilasy Sándor (1873-1834) festő; Juhász Gyula (1883-1937) költő; Dinnyés Ferenc (1886-1958) festő; Kókay István (1896-1976) nótaszerző; Vaszy Viktor (1903-1979) karmester.

Dugonics temető: Dugonics András (1740-1818) író; Lázár György (1851-1915) polgármester; Kálmány Lajos (1812-1919) folklorista;

Protestáns temető: Károlyi Lajos (1877-1927) festő.

Zsidó temető: Löw Lipót (1811-1875) tudós főrabbi; Kulinyi Zsigmond (1854-1906) publicista monográfus; Heller Ödön (1878-1921) festő.

Hogy ne maradjon üres lap, Juhász Gyuláról két ideillő költeményt (Jól van így, Örök zene) is fölvet a kötetbe.

Apró Ferenc szűkszavú életrajzaiban súlyt helyez hősei utóéletére, a halál, a temetés, az emlékkállítás történeti körülményeinek aprólékos föltárására. S a mulasztásokra. Mert nem egyójuk esetében terheli a haláttalan utókort mulasztás. A Várost is, polgárait is. Nem csupán a temetőkben. Mert nem vagy áll meg merünk elismerni. S különösen a hivatalosság alig meri kimondani, hogy a maguk helyén teljesítettek a ezért érnek annyit a mieink is, mint az országos dolgokban tevékenykedők.

Szegedi író klasszikusaink esetében nemigen van okunk a panaszra, ám a közélet helyi kiválóságainak, mármint azoknak az esetében, akikkel nem futott el az idők hajója, annál inkább.

„Ha azt kérdeznék - írja - , hogy ki volt a

legnagyobb polgármestere Szeged városának, sokan vágnák rá a választ: Lázár György. Ha meg azt tudakolnák, hogy a szegedi nemzet melyik polgármesterét szerette a legjobban, akkor is sokan Lázár Györgyre voksolnának. Vajon mi mindent tett az időknek előtte eltávozott polgármester, hogy temetésén, a csikorgó februári fagyban a Közművelődési palota és a Deszkás temető közötti útvonalon harmincezer fátólos szemű szegedi adta meg neki a végteszességet?

A válasz egyetlen mondatba sűrítendő: a Városért élt, minden tette az Urbs-ot szolgálta. Tösgyökeres főlsóvárosi családból származott: nagyapja Zárda utcai kisiparos, apja, Lázár János (1822-1893) tizenhárom csatában vérzett 48-as honvédszázados, városi-kishivatalnok (útbiztos). Lázár György (1851-1915) a kegyes atyák kongó tornácsi, Oskola utcai gimnáziumban érettségizett. Pesten jogot hallgatott, majd ügyvéd lett (1876). A Vízkor derekasan kivette részét a mentési munkákból, alakja - a 46-osok hadnagy uniformisában - látható Vágó Pál híres árvizképén. 1883-ban városi főügyész, 1891-ben helyettes polgármester, 1904-ben pedig a közbizalom őt ültette a polgármesteri székbe. 1898 és 1904 között szeged városának országgyűlési képviselője.

Neki köszönhető, hogy Szeged a szobrok városa. Fölkarolta a szoborállítási törekvéseket, megbízásokat adott, kijárta, hogy az állami megrendelésre készülő alkotások Szegedre kerüljenek. Így szerelte meg Szolnok és Tittel elől a Vásárhelyi-szobrot (1905), ifj. Mátrai Lajos alkotását. Polgármestere idején állított a Város szoboremléket Tisza Lajosnak, Vásárhelyi Pálnak, Klauzál Gábornak, Erzsébet királynénak, Dankó Pistának, Rapaics Radónak, Rákóczinak, Markovits Ivánnak, Széchenyinek és Deák Ferencnek.

Támogatta a művészetet és az irodalmat. Maga is tollforgató volt, ármentesítési kérdésekben szaktekintélynek számított. Fő műve, a Visszaemlékezés a nagy árvíz napjaira (1909) ma is megkerülhetetlen forrása a hullámsírba vesztett Szeged szomorúságos napjainak.” (55-56.)

S mégis: a mátlól csupán sírjának rendbetételét kapta, kapja. Ez sem kevés... S mégis. A szoborállító - mint Ady nevezte - literary gentleman igazán megérdemelné, hogy szobra ott álljon a Széchenyi tér még üres parttükreben. Valakinek föl kellene már vállalnia ezt az ügyet: századunk - most már igazán mondhatjuk - legjelesebb szegedi polgármesterének ügyét is. Aki fölvalhatná, csakis Apró Ferenc lehetne, kinek szülővárosára pazarolt alkotó munkáját a Város már eddig is méltányolta.

Hatvan táján bizony egyre nő halottaink száma. Szerzőnk ez évben - túlságosan időnek előtte - vesztette el élete párját. Talán így is biztos remélhetjük, hogy ügyvédi kereső foglalkozása mellett marad elegendő ereje és ideje Szeged művelődéstörténeti irodalmának gazdagítására. Immáron felesége, Laczó Katalin helyett is. Várjuk a folytatást. A föld alatti Szeged más jeles lakói életútjának és utóéletének föltárását. A kiadó utószavának valóra válását.

Ruszoly József

Méltóságos Polgármester Úr!

Méltóval tisztelettel begyújtom
ajánlatomat Szeged gas. ki. város színházának bővítésére.
A város részéről megjelentető
párbeszél és dolgai támogatás tekintetében sokszor
beszám a Közgyűlés erre vonatkozó határozatánál is elfoga-
don a megajánlott részleti felkérést. -
A Rinkér alakjánál 1932.zept.
1-ét legalább 10000 évre kérem, abban a reményben, hogy
működésével ki fogja tudni adni a részleti követelt
számból.

Működési programom: a legelőbb
nyújtani, melleszen a város színházának bővítésére,
alkalmazkodva Szeged Rinkérjének fejlettel és
vagyis igényeire. -

Legyen szabad kiváltképpem arra,
hogy rendelkezem mindazon eszközök, művészi, és egyéb
garanciákkal, amelyek Szeged színházának megfelelő részleti
kérést és a vállalt program megvalósítására hivatkoznak.

Résztvevő megajánlása, hogy a
színházunk nemcsak mint igazgató, hanem mint (színház-
működés) is fejlesztesse ki a városi színházunkat
felelősen, láthatóan és a városi színházunkat

Méltóságodat megajánlással megajánlással
a színház vezetése pályázat megajánlással, hogy
pályázat kivételével azelőtt nem volt, hogy
a színházunk általában legyen, megajánlással
a művészeti program gondos kidolgozása.

Kérem méltóságos Polgármester Úrnak hogy
pályázatába ajánlva fogadjon a részleti kérést:
Szeged, 1932. júl. 9.

Festő István

GÖRÖG SÁNDOR
IGAZGATÓ

Méltóságos

Dr. Homogyi Szilveszter
Szeged esti Kir. város polg.

Mélt.

1932 február hó 15-én lesz
nak igazgatói működésén alatt eltöltöt-
tember hó 15-én kezdődött Szeged esti. k
ti szerződéses igazgatóság, a most, am
ad időfordulójához előérkestem, kötele-
beszámoljak méltóságodnak: miként tet-
szelomnak, mint a városi színházunk egyetlen színházával - hogy végül
mindenek előrebocsátása után két szerény kérést terjeszsek elő.

Aszindulás.

Soha olyan rettenetes csapások nem sújtották a magyar vidé-
ki színházakat, mint mit a szegedi színházunké lettem. A fantáziát felü-
múlón leromlott gazdasági viszonyok, a darabválság, a közeli egyre erős-
böd konkurenciája, a rendelkezésre álló színészsárga, hogy tapasztalha-
tó változatos nehézségek párosulva azokkal az általánosan állapottal,
amelyek especially a szegedi színház alapjait megsejtették évek óta a amely-
ket most nem akarok részletezni - a legészirűbb érteket, a legundulósabb
közvetekintést, a legértékesebb művészi felkészültséget, a helyi vi-
szonyok tökéletes ismeretét a a mind a támaszra képpen álló ellen-
ges ináratokkal való perbeszélés követelték meg. Hittal és akaratl
vállaltam mindezzel a ható tényezőkkel való megalkotás, hogy a rend-

al a szegedi színházi bi-
dát néztek végig a még
már akkor elismerőleg nyi-
líváló kórusomról.
óságoddal azt is, hogy tag-
fizettem, ilyenem tartozá-
nden kötelezettségetem tel-
mint az irodalmi ügyneke-

elfogadhatónak találja,
szükséges volna, hogy le-
téseket Méltóságod tudaa-
ok a terhek melyeket vállal
kell vizsgálnom a színház

könyveit, mert tudtommal több tagnak szerződése tavalyi adóság-
gul kapcsolatosan lett megkötvé. Ezek után az ügy lebonyolítá-
sa roppant egyszerű volna. Én ünnepélyesen ígérem Méltóságod-
nak, hogy szorgalmas munkámmal, művészi készségemmel rövid idő
alatt Szeged színházában a házi kezelés legfényesebb napjait
fogom feléleszteni.

Kérem Méltóságod telefon, vagy távirati értesíté-
sét és az ügy feltétlen discrecionális kezelését és legele-
sorban is jóindulatu támogatását maradok hazafias tisztelettel:

Sziklai Jenő

Kétszáz éves a szegedi színháztársaság

A színház fénykora

1931-ben a színház volt titkára, Görög Sándor lesz az új igazgató. Ténykedése nem hagy nyomot a város színházi életében. A csekély szubvenció miatt neves színészek szerződtetésére nincs módja és operagyűttest sem tud működtetni.

1931. június 13-án a Templom téren Voinovich Géza Magyar Passió-jával megtartják az első „szabadtéri játék”-ot. Létrejöttében nagy szerepe van gróf Kébelberg Kunó kultuszminiszternek. Az előadást nem az ötletet felvető Hont Ferenc, hanem a Nemzeti Színház igazgatója, Hevesi Sándor rendezte. A Játékok-at csak a háború kitérése szakítja meg 1939-ben.

1933-ban Görög fizetése képtelenséget jelent, a színház rövid ideig konzorciumi formában működik, majd a város vezetése Sziklai Jenőnek adja a Városi Színházat. Az új direktor szándékait jól tükrözi az 1933 karácsonyán adott nyilatkozata:

„Szeged színháza a legnagyobb és legelőkelőbb színház Magyarországon. Itt az igazgatónak kell elvégezni az üzleti dolgokat, a művészeti részt, a gazdasági és színházi ügyeket, sőt rendezni is kell, ott kell lenni állandóan a színpadon, mert a színház a színpadon nyer vagy veszít csatát.”

Remek színészeket szerződtet, keze alatt felvirágzik az operajátszás. Hat éves igazgatása a teátrum két világháború közötti fénykora. Működésének az 1939-es zsidótörvény vet véget.

Sándor János

Szegedi üvegművesség

A Hági étterem díszablakai

1896. február 1-én nyitotta meg kapuit a vendégek számára a Kelemen utca 3. alatt a híres-neves Hági Étterem. Felújítása 1941. februárban történt. Többek között halásztanyát, halászhangulatot alakítottak ki. Az ablakok ólomüvegére halmintákat rajzoltak, a Tiszában élő valamennyi halfajtáét. A színes üveglablakokat Haranghy Jenő, az iparművészeti iskola tanára tervezte. A kivitelezést a sajtó szerint (Sz.N. 1941. feb. 20.) Kőrösi Géza szegedi cége végezte, míg a festett képaláírás szerint a pesti Palka József munkája.

Bátyai Gitta